

Воловик В. М.

***ЕТНОКУЛЬТУРНІ
ЛАНДШАФТИ
МІСТЕЧОК ПОДІЛЛЯ***

ВІННИЦЯ 2011

ББК 26.821
УДК 911.375

Ухвалено до друку Вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського (протокол № 8 від 03.02.2011)

Рецензенти:

Дмитрук О. Ю., завідувач кафедри географії України, географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д. г. н., професор

Чехній В. М., в. о. завідувача відділу ландшафтознавства, інституту географії НАН України, к. г. н.

Дудар І. Н., завідувач кафедри містобудування та архітектури, Вінницький національний технічний університет, д. т. н., проф., академік Академії будівництва України

Volovyk V. M. Ethnocultural landscape township of Podillya. – Vinnitsa: VNTU, 2011. – 270 p.

The features of forming, development and structure of ethnocultural landscapes township of Podillya are considered in a monograph, cultural feature, forecast possible ways of improvement and rational use and guard landscapes of township of region in the future.

For geographers, environmentalists, specialists of industries of recreation and tourism, conservancy and the rational use of natural resources, researchers of a particular region and students.

Воловик, В. М.

В68 Етнокультурні ландшафти містечок Поділля : монографія / В. М. Воловик – Вінниця: ВНТУ, 2011. – 270 с., іл.

ISBN 978-966-641-412-3

У монографії розглянуто особливості формування, розвитку та структури етнокультурних ландшафтів містечок Поділля, їх культурні особливості, прогнозовано можливі шляхи удосконалення та раціонального використання й охорони ландшафтів містечок регіону у майбутньому.

Для географів, екологів, фахівців галузей рекреації і туризму, охорони природи та раціонального використання природних ресурсів, краєзнавців і студентів.

ББК 26.821
УДК 911.375

ISBN 978-966-641-412-3

© Воловик В. М., 2011

ПЕРЕДМОВА

*«Культурна людина живе не під голим небом,
як мандрова, а в хаті або кам'яниці» [131, с. 46]*

Огляд літературних джерел географічного циклу лише за минулі 20 років дає змогу зробити висновки, що зацікавленість науковців у пізнанні сутності та розвитку у майбутньому культурних ландшафтів, суттєво зросла. Такий інтерес з боку географів пов'язаний з необхідністю проаналізувати наявні прогалини у цих дослідженнях. З іншого боку, цілком природне прагнення географів до пізнання свого буття, оскільки саме географія володіє унікальними підходами й відповідним інструментарієм.

В американській та європейській географії концепція культурного ландшафту впроваджена К. Зауером. Серед численних досліджень культурних ландшафтів необхідно згадати фундаментальні праці Дж. Б. Джексона, Д. Косгроува. Культурно-ландшафтна тематика розробляється також І-Фу Туаном, Д. Лоуенталем, П. Клавалем.

Розробка проблематики культурного ландшафту в руській географії здійснювалась від початку XX сторіччя, а в українській – з початку XXI сторіччя. Формується адекватний поняттєво-термінологічний апарат, складаються різні підходи до вивчення культурного ландшафту, створюється система методів, здійснюються польові дослідження культурних ландшафтів.

Найпоширенішими та унікальними у Поділлі є етнокультурні ландшафти містечок. Їх унікальність полягає в тому, що подібних селитебних ландшафтів, крім Польщі та Білорусі більше ніде не має. Вони є перехідним, третім підкласом селитебних ландшафтів. Для ландшафтної структури містечок характерна поквартальна забудова, яка сформувалась упродовж XVI – початку XX сторіччя. Вплив на цю структуру здійснювали різні етноси, які населяли Поділля, що заповнило містечка регіону неповторним мультикультурним середовищем зі специфічною ландшафтною структурою: польські мастки, замки та фортеці; єврейські штетли; вірменські та українські квартали. У культурному ландшафті подільського містечка сформувалось етнокультурне «ядро», навколо якого відбувалось наростання ландшафтної «периферії»: литовські або польські замки та фортеці були осьовим фортифікаційним ландшафтом, біля оселялись етноси: євреї, вірмени та греки формували торговельно-промислові квартали; українці, переважно на периферії, – сільські. Загалом у ландшафтній структурі містечок сформувались центральні – міські

селитебні, а на околиці – сільські селитебні ландшафти.

У ХХ сторіччі ситуація змінюється: війни, зміна суспільної формації, поява «радянського» народу, – призводить до поступового знищення та міграції народів, які населяли містечка. Квартали або руйнувались, або їх реконструювали та перебудовували, що привело до майже повного знищення типової ландшафтної структури містечок.

Поряд із внутрішньою потребою фізичної географії в культурно-ландшафтній проблематиці необхідна й зовнішня – суспільна. І необхідність таких досліджень вже є. Це вивчення культурної й природної спадщини. Ефективність ландшафтного підходу виявився у формуванні принципово нових об'єктів спадщини, які поєднують унікальні природні й культурні властивості. Наприклад, у Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО з'являється нова категорія – культурні ландшафти. Культурний ландшафт на це заслуговує, бо все ж таки є надія, що на його основі буде збудоване наше майбутнє.

Сьогодні виникла необхідність у збереженні кварталів містечок або їх елементів, шляхом заповідання культурної спадщини, що відповідає правовій базі України.

Ця праця – спроба проаналізувати розуміння етнокультурного ландшафту у географії, що дозволяє вийти на якісно новий рівень у розумінні збереження культурних ландшафтів містечок Поділля, дати необхідні рекомендації щодо їх раціонального використання та розширення бази історико-культурного фонду.

Теоретичні аспекти дослідження використовуються при викладанні курсів «Ландшафтознавство», «Загальне землезнавство», «Антропогенне ландшафтознавство» «Історична географія» у Вінницькому державному педагогічному університеті. Матеріали праці використані при написанні посібників «Тріада життя (біосфера, етносфера, ноосфера)» [112] та «Ландшафтознавство» [106].

Хочу висловити щиро подяку своїм рідним, колегам і друзям, тим, хто допоміг мені у роботі над книгою. У першу чергу це стосується моєї дружини, **Воловик Алли Вікторівни** та сина, **Воловика Олександра Володимировича**. Я щиро вдячний **д.г.н., професору Денисику Григорію Івановичу**, теоретичні розробки якого та загальне керівництво дозволило здійснити значний крок у вивченні етнокультурних ландшафтів Поділля.

ОСНОВИ ТЕОРІЇ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ КУЛЬТУРНИХ ЛАНДШАФТІВ

Серед теоретичних і методологічних питань, пов'язаних з перспективами розвитку етноландшафтної концепції, є питання її місця й статусу серед інших концепцій антропогенного та культурного ландшафту, а також розуміння структури самої концепції.

Концепцією (лат. *conceptio* – сукупність, система) є система поглядів на певне явище або процес, спосіб розуміння, пояснення об'єктів дослідження. Як вказує В. М. Пашенко, наукова концепція – це змістовний стрижень теоретичного дослідження, який визначає напрям наукового пізнання і формує логічний каркас для систематизації результируючих знань [416, с. 29].

В історико-методологічних дослідженнях тенденцій розвитку культурної географії можливі різні підходи, які дозволяють сформулювати відповідну позицію дослідника.

Серед досліджень теоретико-методологічного характеру виділяється монографія М. В. Рагуліної, присвячена аналізу ситуації в сучасній культурній географії [446]. Розглядаючи тенденції у найбільших національних географічних школах (англо-американській, німецькій, французької й російській), М. В. Рагуліна вживає поняття *дослідницької традиції*: «*Под традицией в культурной географии мы понимаем сложившийся спектр исследовательских предпочтений в определённом участке предметного поля науки, который преимущественно разрабатывается в течение относительно длительного времени*» [446, с. 18]. Розгляд наукової діяльності через призму етнотрадиції орієнтує на її інституціональну стійкість. Виділяють 7 дослідницьких традицій у культурній географії — просторова, середовищна, ландшафтно-культурна, оболонкова (культурно-етносферна), регіональна, топологічна й часова.

Ландшафтно-культурний напрям формується з трьох парадигм: сциєнтистської (культурний ландшафт як антропогенний, «галузеві» культурні ландшафти, морфологія культурного ландшафту); феноменологічної (символічний ландшафт, етнокультурний ландшафт, ландшафтна феноменологія); постмодерністська (ландшафт як міф, текстуальна концепція ландшафту).

В українській географії концепція культурного ландшафту розглядається з позицій гуманістичної географії [416], де В. М. Пашенко виділяє: галузеві гуманістично-географічні, географічні дослідження гуманістичних сутностей, аксіологічно-географічні та рефлексивно-географічні дослідження [417, с. 3-4]. Взаємодія етносу та ландшафту присутнє в усіх напрямках. Серед головних можна назвати: картографічні дослідження систем «етноси і ландшафт», «етноси і уклади господарювань», теорія культурного ландшафту, вивчення гуманістичних властивостей ландшафтів тощо. До гуманістичних властивостей ландшафту відносять «об'єктні матеріальні речовинні й польові та суб'єктивні ідеальні

властивості ландшафтних комплексів – їх естетичні, етнокультурні, меморіальні, особистісно-духовні й сакральні цінності» [540, с. 11].

Аналіз предметного поля культурної (та етнокультурної, як її складової) географії на основі уявлень про ландшафтну *концепцію* припускає аналіз теоретико-методологічних уявлень кожної з них. В основі будь-якої наукової концепції є уявлення про один або кілька концептів. Під *концептом* розуміють систему стійких змістів і значень слова, що існує у певній мові й культурі. Через поняття концепту розкривається механізм трактування предмету культурного ландшафту.

Для просторової, або хорологічної концепції в такій якості є хорологічний концепт, а базовими концептами культурно-ландшафтної концепції є концепти ландшафту й місця (табл. 1).

Таблиця 1

Співвідношення основних культурно-географічних концепцій

<i>Культурно-географічні концепції</i>	<i>Базові концепти</i>
Просторова (хорологічна)	Простір (геопростір), територія
Середовищна (екологічна)	Середовище, довкілля
Цивілізаційна (глобалістська)	Цивілізація, етносфера
Регіональна	Регіон, ареал
Топологічна	Місце
Часова	Час (географічний час)
Ландшафтна (культурно-ландшафтна)	Ландшафт, місце

Історико-методологічний аналіз основних напрямів культурно-ландшафтних досліджень дозволяє стверджувати, що етноландшафтна концепція в культурній географії має значні перспективи для розвитку.

Ландшафтна концепція за своїм культурно-методологічним статусом - *міждисциплінарна*. Вона утворилась за межами географії й нині існує не тільки в географії, але й в інших областях знання й сферах діяльності. Міждисциплінарний статус ландшафтної концепції є однією з умов її життєздатності й методологічної гнучкості.

Для концепту ландшафту характерна неоднозначність й пов'язана з ним міждисциплінарна етноландшафтна концепція. «Боротьба» з неоднозначністю концепту ландшафту в географічних школах здійснювалася по-різному. У радянській географії вона призвела до «ігнорування» етнокультурних аспектів ландшафту. В американській географії пропонувався широкий спектр вирішення проблеми - від радикального заклику відмовитися від уживання терміну ландшафт до розробки суперорганічної (надприродної) концепції культури.

Унікальність етноландшафтної концепції визначається у першу чергу міждисциплінарністю (за В. М. Пашенком – міждисциплінарний гуманістичний дослідницький підхід). Методологічну проблему міждисциплінарного статусу може вирішити нова теорія етноландшафту, яка повинна осмислити й об'єднати фізико-географічні, етнологічні, історичні,

археологічні, етнографічні, філософські розробки й статі основою для розвитку нових ландшафтно-орієнтованих наук та застосування у прикладних напрямках.

Методологічне питання структури етноландшафтної концепції безпосередньо пов'язане з проблемою її формування. Її витoki розташовані у концепції культурного ландшафту. Головними «компонентами» є [244]:

- концепт ландшафту;
- «тематичне поле, яке саморозвивається», пов'язане з концептом;
- інституційні форми у вигляді наукових напрямів і дисциплін, які надають ландшафтній концепції організаційну стійкість.

Тематика етноландшафтних досліджень з'являється як у продовження, так і на перетині «стовбурів» ландшафтного дерева. Наприклад, з хорологічним змістом пов'язані такі теми як таксономія й районування етнокультурних ландшафтів; дослідження сільських, міських і містечкових ландшафтів. Художнім змістом наповнюється пейзажно-репрезентаційна тематика: географічний аналіз пейзажу, репрезентація культурного ландшафту містечка, моделювання й реконструкція його образів.

На перетинанні різних значенневих «стовбурів» формуються питання інтерпретації географічного розуміння терміну «культури», етнокультурного ландшафту; тематика, пов'язана з ландшафтними аспектами національної свідомості.

У географічному розумінні «культури» потрібно виділити два напрями: власне «культури» та «етнокультури». Останнє є похідним та має багато спільних рис з географічним трактуванням «культури».

ГЕОГРАФІЧНЕ ТРАКТУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ КУЛЬТУРИ

Фундаментальні категорії: культура, простір, середовище й час, які належать до основ «культурного ландшафту», мають філософський характер. Від їхнього трактування залежить зміст, специфіка, сутність і саме існування концепції «культурного» та «етнокультурного» ландшафту.

Культура відрізняється від інших ключових категорій тим, що вона є базисом «формування» таких понять як простір, середовище й час (у рамках культурно-географічних традицій), тому в кожній праці з культурно-географічної тематики явно або неявно є яка-небудь інтерпретація культури, що впливає на сутність дослідження. І. І. Свіріда досліджуючи аспекти співвідношення культури і простору [302], вказує на єдність простору і часу, акцентуючи увагу на хронотопі, де між культурою та хронотопом встановлюється майже синонімічний зв'язок.

Культура – міждисциплінарний об'єкт дослідження. Але зауважимо, що дослідження «культури» завжди слабо корелювали з етногеографічними дослідженнями. Донедавна простежувалася чітко виражена дуальність: різноманітність трактувань культури на Заході і єдина «легітимна» концепція в

СРСР, що зіграла свою фатальну роль у знецінюванні концепції «культурного ландшафту».

Базисні елементи культури існують у двох видах - матеріальному й духовному. Сукупність матеріальних елементів складають матеріальну культуру, а нематеріальних – духовну. Але їхній підрозділ часто буває умовним, оскільки в реальному житті вони тісно взаємопов'язані.

До матеріальної культури відносять: культуру праці й матеріального виробництва, культура побуту, культура *топосу*, тобто місця проживання (архітектурні типи, селитебні ландшафти). Сукупність нематеріальних елементів складають духовну частину культурної статистики: зразки й норми поведінки, закони, духовні цінності, церемонії, ритуали, символи, міфи, знання, ідеї, звичаї, традиції, мову.

Етимологія терміну «культура». Слово «культура» (cultura) введено до вжитку римлянами як протиставлення слову «природа» (natura). Спочатку воно означало культивування, вирощування рослин та тварин, обробіток ґрунту, але пізніше римляни стали вживати термін «культура» по відношенню до душі, розуму, які також можуть бути «культивованими».

Культура походить від лат. cultura, яке означає «*обробіток, догляд; землеробство; виховання, освіта, розвиток; поклоніння, шанування*» [190, с. 138]. Як бачимо, на чільному місці вказано матеріальну складову, на що вказував Ф. Рагцель: «*Не случайно слово «культура» (возделывание) имеет одинаковый смысл с земледелием. Здесь лежит его этимологический корень, а также и корень того, что мы в более обширном смысле называем культурой*» [448, с. 26]. Подібне твердження є у праці 1911 р., де культура означає «*...передовсім плеканє і улітшуванє рістні і звєрят, а відтак взагалі розвії, улагородненє і удосконаленє життя людий*» [128, с. 72].

Первинний зміст розуміння «культури» як неприродного, обробленого, покращеного зберігся до сьогодні. Культура – антитеза до природи, не-природа, іноді анти-природа.

Оригінально розшифровував поняття «культури» М. К. Реріх, поділивши її на дві частини: «*культ*» — шанування, «*ур*» — світло, тобто шанування світла [308]. З цього погляду «культ» походить від латинського «cultus», що перекладається як «обробка; догляд; шанування, поклоніння» і має безпосереднє відношення до сакрально-тафальних артефактів етнокультури.

Дефініція терміну «культура». Вже в етимології терміну «культура» виражається певна особливість — єдність культури, людини і його діяльності, хоча в понятті «культури» вкладали різний зміст. Наприклад, елліни бачили у своїй вихованості головну відмінність від «диких», «некультурних варварів». У середньовіччі термін «культура» асоціювався з особистими якостями, з ознаками особистого вдосконалення. З другої половини ХІХ сторіччя поняття «культура» все більше здобуває статус наукової категорії. Вона перестає означати тільки високий рівень розвитку суспільства. Це поняття все частіше перетинається з такими категоріями, як «цивілізація» і «суспільно-економічна формація».

Тривалий час термін «культура» і «цивілізація» були тотожні. Першим провів межу між ними І. Кант, а на початку ХХ сторіччя О. Шпенглер і зовсім протиставив їх. Існує понад 400 визначень «культури», І. Ровенчак вказує на існування понад 500 [456]. Багато з них співпадають за змістом.

Для аналізу терміну «культури» в контексті культурного ландшафту будуть необхідними археологічні підходи, переважно матеріальні за своєю сутністю. Термін «культура» як позначення археологічних залишків з'являється у середині ХІХ сторіччя, а через півсторіччя ця категорія стає провідною в археології. Культуру розглядали як головну рису, якою людське суспільство відрізнялось від природи. Під нею розуміли все, що було створено руками людини. Специфічність форми культури кожного суспільства дає можливість археологам окреслити коло схожих пам'яток археологічної культури: *«Предметом первісної археології є наукове дослідження усіх стародавніх пам'яток людської культури»* [цит. за 126, с. 9]. У радянській археології вживалось поняття «матеріальна культура», однак спроби його обґрунтування призвели до ряду протиріч. Зокрема, термін «матеріальна» має не предметну, фізичну основу, а філософську. Особливий акцент надавався «матеріальній культурі», коли намагались підкреслити соціологічну спрямованість досліджень.

Внесок у розвиток сучасного поняття «культури» зробили археологи І.С.Винокур, Ю. М. Захарук, В.Ф. Генінг, М.О. Ричков, С.В. Смирнов. Більшість дослідників вважають, що культура (археологічна), сконструйована на спільності ознак археологічного матеріалу, є відбиттям в археологічних реаліях окремих соціально-історичних організмів давнини [496]. В. Ф. Генінг приділяє увагу аналізу категорії «археологічних пам'яток» [125], де розглядає визначення поняття «культура», виділяючи три рівні при реалізації функції людської діяльності. Далі аналізує поняття «викопної культури» та «археологічних пам'яток» як решток предметного (матеріального світу) минулих епох.

Археологами сформульовано важливий теоретичний висновок: *однотипну матеріальну культуру, відтворену на основі археологічних джерел, можна розглядати як доказ існування окремої етноспільноти*. Тому виникла ідея типологізації археологічних пам'яток за головними спільними ознаками, виділенням археологічної провінції, далі – археологічної культури.

Ємне визначення культури навів Л.Г. Юнін: *«Культура в широкому розумінні слова - це те, що робить тебе чужим, коли ти залишаєш свій будинок. Вона містить у собі всі переконання й всі очікування, які висловлюють і демонструють люди. Коли ти серед членів групи, з якими розділяєш загальну культуру, тобі не доводиться обмірковувати й проектувати свої слова й дії, тому що ти й вони бачать світ у принципі однаково, і ви знаєте, чого очікувати один від одного»* [223, с. 25]. Наближене до антропогенного ландшафтознавства визначення культури розглядається як сукупність матеріальних і духовних цінностей, які виражають певний рівень історичного розвитку цього суспільства і людини [504, с. 151].

У праці «Культура: критичний огляд концепцій і визначень» [616] автори проаналізували понад 180 трактувань культури й класифікували визначення за 6-ма типами, які у свою чергу, підрозділяються на підтипи:

A. Описові визначення – наголос зроблений на перерахуванні істотних, з погляду авторів, рис.

B. Історичні визначення – у центрі уваги традиції, соціальна наступність. Недолік - ілюзія незмінності й плавності розвитку.

C. Нормативні визначення:

- життя, яке орієнтуються на ідею образу,
- орієнтація на уявлення про ідеали й цінності.

D. Психологічні визначення:

1. Наголос робиться на адаптацію до довкілля;
2. Виділяється процес соціального вивчення;
3. Ключовим вважається формування звички;
4. «Рафіновані» психологічні й психоаналітичні трактування.

E. Структурні визначення – наголос на організацію культури.

F. Генетичні визначення – орієнтовані на походження, підрозділяються на чотири підгрупи:

1. Культура розглядається як продукт або артефакт;
2. Виділяється роль ідей;
3. Підкреслено роль символів;
4. Дефініції «від протилежного»: культура визначається через те, що не є культурою.

Структура класифікації дає уявлення про різноманітність значимих аспектів, за допомогою яких визначається головне. Проте Л.Г. Юніну вдається привести до спільного знаменника цю теоретичну різноманітність: «...можна приблизно уявити собі, у чому були б згодні автори буквально всіх наведених визначень ... Культура - це характеристика людського суспільства... культура не успадковується біологічно, але припускає навчання ... Культура прямо пов'язана з ідеями, які існують і передаються в символічній формі за допомогою мови» [223, с. 40].

Структура класифікації дає уявлення про різноманітність значимих аспектів, за допомогою яких визначається головне. Проте Л.Г. Юніну вдається привести до спільного знаменника цю теоретичну різноманітність: «...можна приблизно уявити собі, у чому були б згодні автори буквально всіх наведених визначень ... Культура - це характеристика людського суспільства... культура не успадковується біологічно, але припускає навчання ... Культура прямо пов'язана з ідеями, які існують і передаються в символічній формі за допомогою мови» [223, с. 40].

У сучасних американських та європейських джерелах аналіз поняття «культури» здійснюється з позицій фізичної та соціально-економічної географії, соціально-культурної антропології, етики та філософії [608; 624; 627; 647], культурно-господарських типів [593].

Американський вчений О.Т. Менсон у 1894 р. вводить поняття «культурного ареалу» як локалізованих культур. Кожний культурний ареал, відповідно до автора «має свій клімат, свої води і землі, свої рослини, мінерали, тварин... Коли група людей опинилась в одному з цих ареалів, вона безумовно розвивала свою особливу культуру, заняття, індустрію» [2, с. 60]. У праці автор обмежує визначну роль географічного середовища ранніми стадіями розвитку людського суспільства.

«Точку опори» у гуманітарних дослідженнях культури шукають і

географи. П. Хаггет, проаналізувавши погляди вже тільки культургеографів, прийшов до висновку: *«Культура - це стійкі стереотипи завченої людської поведінки, за допомогою яких основні поняття й уявлення можуть бути передані від одного покоління до іншого або від однієї спільноти людей до іншої»* [548, с. 282]. Причому дуже важливі такі аспекти:

- передача культури відбувається небіологічним шляхом;
- роль символів і мови в сприйнятті стереотипів культури є головною;
- людська культура є складною і стійкою.

Таким чином, і в географії, і у філософії обговорювалися й аналізувалися ті самі концепції: отримані двома дослідниками - філософом Л.Г. Юніним і географом П. Хаггетом висновок виявився майже ідентичним.

Культура розкриває різні форми взаємодії людини з ландшафтом. Але переважаюча у джерелах «матеріальна» культура – досить відносний термін, бо фіксує не матеріальність, а предметність буття феномену культури [547]. Антиподом є сутнісна форма культури – духовна, яка може розкривати образи культурних ландшафтів, які у свою чергу формують відповідний архетип.

В. М. Стрелецький, стверджуючи важливість концептуалізації поняття «культура», відзначає: *«...яких би уявлень про сутність культури не дотримувалися географи різних шкіл, традицій і напрямів, всі вони змушені були відповідати на схожі, по суті, ті самі питання: що мається на увазі під просторовими відмінностями в культурі»* і *«як їх можна вимірювати»* [510, с. 20]. Необхідно дотримуватись іншої позиції, суть якої в тому, що концепція культури впливає на дослідження, у тому числі на вирішення проблеми. Проаналізуємо це твердження на прикладі аналізу протилежних концепцій культури: суперорганічної і епіфеноменальної.

Суперорганічне трактування культури. Трактування, запропоноване антропологом А. Кребером у першій третині ХХ ст., можна визначити у таких положеннях [2].

1. Сутність культури піднімається над органічним і неорганічним світом і не пояснена в категоріях цих низьких рівнів.

2. Культура – сутність, яка саморозвивається в порожнечі.

3. Культура охоплює мову, знання, вірування, звичаї, мистецтво, техніку, ідеали, норми - всі прояви життя суспільства, крім його соціальної структури.

4. Культура постійна й автоматично здобуває своєрідну «інтеграцію».

5. «Етос» визначає форму культури, і пронизує її, як запах.

Ця концепція вплинула на розуміння «культурного» («етнокультурного») ландшафту. Вона виникла як своєрідна гуманітарна реакція на протипагу енвайроментальному детермінізму на початку ХХ сторіччя, увійшовши в географію завдяки К. Зауеру. Забезпечивши спільне розуміння з антропологією, концепція виявила великий креативний потенціал: значна кількість класичних праць створені вченими, які її підтримували (Carter, 1968; Broek, Webb, 1973; Zelinsky, 1973).

Проте недоліки парадигми були досить істотні. Д. Дункан [606],

відзначає, що суперорганічне розуміння культури розділяє соціальне й культурне поля досліджень. Дійсно, в американській науковій школі існує невинувачений поділ соціальної й культурної географії. Але ж у повсякденному житті соціальне й культурне в людині й суспільстві настільки взагаленені, що важко провести навіть умовну межу.

Культурна географія в Німеччині і Франції аналізується як субдисциплінарне поле в рамках соціальної географії, або як гібридна соціально-культурна дисципліна [594].

Наступний негативний момент - таке трактування задає «планетарний» масштаб, можливий лише при створенні міжцивілізаційних схем. Проблема просторових розходжень і їхнього виміру у рамках суперорганічного розуміння знецінюється, переходячи до безтілесної, абстрактної людини, яка взаємодіє на макрорівні із культурою.

Тому продуктивніше розглядати культуру не як «річ», а швидше як широкий контекст соціокультурної взаємодії індивідумів і груп. Такий шлях може привести до рубежів взаємовигідного синтезу: традиція «людина-ландшафт», розроблена в культурній географії, може органічно доповнити збагачену соціологічними концептами соціальну географію. Саме цей аспект суперорганічного трактування культури – відмова від включення соціальної теорії в методологію культурної географії у 80-х роках ХХ сторіччя стимулював спроби створення «радикальної культурної географії», заснованої на неомарксистській інтерпретації суспільства [599]. Важливість аналізу концепцій культури для аналізу культурного ландшафту підкреслює Р. Вільям, який вважає інтерпретацію культури «ключовим словом», за допомогою якого задаються рамки сприйняття дослідника: культура, сприймається як мережа значень (трактування школи символічної антропології К. Гіртца), що створює одне проблемне поле; трактується ж як епіфеномен – зовсім інше, так, що два дослідники відповідно перебувають у різних суб'єктивних географічних реальностях [646].

На закінчення огляду суперорганічної концепції необхідно відзначити, що вона була однією з впливових, але не єдиною парадигмою: широко в географії були представлені трактування культури як адаптивного процесу, неомарксистські, символічні й інші концепції.

Епіфеноменальне трактування культури. У 1929 р. П.А. Флоренський у листі до В. І. Вернадського писав: *«Ми перестали охоплювати цілісність культури як власне життя»* [цит. за 221, с. 26]. До початку ХХ сторіччя у географії склались ідеї про взаємозв'язок культури й природи, що відбилось у структурі географічних наук, забезпечуючи послідовність досліджень. В.П.Семенов-Тянь-Шанський розробив і читав курс антропогеографії. Квінтесенція цієї науки виражена у праці «Що повинен знати кожний краєзнавець про географію людини», де культура трактувалося як поле, здатне транслювати, «випромінювати» свої прояви: *«Відповідно до культурних вогнищ людини можна встановити і його культурні світи, під якими варто розуміти площу, покриту випромінюванням з того або іншого культурного*

вогнища. Такі світи з'являються в історичному розрізі - шляхом нашаровування однієї культури на іншу в культурному вогнищі, а в географічному порядку - у просторі - шляхом перешаровування й перекриття культур, випромінених із сусідніх культурних вогнищ» [485, с. 128].

Географічним дослідженням культури займався Петроградський Географічний інститут. Уже в 1918 р., у перший рік свого існування, з 16 географічних кафедр, чотири (країнознавства, антропології, етнографії й економічної географії) охоплювали культурно-географічну проблематику. Пізніше інститут злився з географічним факультетом, де В. Г. Богораз-Тан, В.П.Семенов-Тянь-Шанський, Л. Я. Штеренберг здійснювали культурно-географічні дослідження. Трактатування культури в рамках цього ідейного поля були дуже різноманітні – від *«сукупності всього створеного людиною на Землі у всій історичній і географічній розмаїтості»* [43, с. 42] до визнання культури еквівалентом етносу, як форми життя людини на Землі.

З соціологічного погляду, як вказує Богораз-Тан, культура є взаємодією двох головних елементів: а) це власне людина, техніка та її матеріальні можливості; б) зовнішня природа, арена для дії, запас необхідної матерії, з якої людина створює культуру. У такому підході є багато спільних моментів, поєднуючи його з антропогенним ландшафтознавством.

У 30-і роки ХХ сторіччя марксистсько-ленінська теорія розвивається не тільки як пануюча ідеологія, але й впроваджується у звичайне життя як бачення суспільства, людини, середовища й прогресу. Культура трактувалася як надбудовне явище, що переважно пов'язане з матеріальним виробництвом і майже незалежно від свідомості людей: *«Культура - це сукупність досягнень суспільства в області освіти, мистецтва, науки й в інших областях духовного життя; вміння використати історично накопичені знання й практичний досвід для скорення сил природи, для зростання виробництва, для вирішення нарізких завдань суспільного розвитку»* [575, с. 202].

Головною характеристикою культури була її епіфеноменальність – існування надбудови і вторинність стосовно економічного базису. Культура поділялась на матеріальну (техніка, виробничий досвід, матеріальні цінності) і духовну (досягнення в галузі науки, мистецтва й літератури, філософії, освіти). Вона залежала від матеріальної сторони життя (способу виробництва), і мала класовий характер.

Проблемне поле антропогеографії (культурної географії) пройшло через зміни: від людини й культурного ландшафту до розташування об'єктів соціально-культурного побутового сектору, і як наукова дисципліна перестала існувати.

У 1947 р. Р.М. Кабо публікує статтю *«Природа й людина в їхніх взаємних стосунках як предмет соціально-культурної географії»* [236]. Основні положення праці, зокрема, про необхідність і можливість міждисциплінарного дослідження соціально-культурних явищ, про створення соціально-культурної географії, яка б пояснювала їхні процесуальні аспекти, були свіжі й нові. Однак ці ідеї не отримали підтримки і були забуті.

Відношення до культури стає позицією критики закордонної географії, причому спостерігається інверсія значення: основою аналізу стає епіфеноменальне трактування. Наприклад, А.Г. Ісаченко, дорікаючи західним географічним дослідженням у поверхневості й незнанні закономірностей суспільного розвитку, вважає що дослідники під «культурно-географічними» явищами «...розуміють головним чином зовнішні результати діяльності людини на Землі (населені пункти, дороги, житло, навіть огорожі, лазні, цвинтарі тощо)» [225, с. 23].

Оскільки марксистсько-ленінське трактування поняття «культура» вважалось єдино вірним, це дозволяло виділяти такі обставини: по-перше, всі можливі інші концепції розглядалися з позицій цього «правильного» трактування, що, як мінімум, мало термінологічні різночитання. Проте, даний факт не акцентувався, зводячись до «ущербності» буржуазної науки. Другим, більше всеосяжним наслідком можна вважати інтерпретацію закордонної соціальної географії загалом: позбавлена вірної методологічної основи, вона, як рефлексія інтересів капіталістичного суспільства, була примушена розвиватися, не розуміючи сама себе, маючи неправильне уявлення про свою сутність.

Тенденції гуманізації активно обговорювалися в географії, але культурно-географічне проблемне поле так і залишилося «поза кадром». Визначеність трактування вкоренилось в економіко-географічній традиції, і саме словосполучення «культурна географія» здавалось ненауковим. Показово, що при перекладі закордонних статей дуже рідко назва цієї повноправної дисципліни передавалася дослівно: замість «cultural geography» – соціальна (рідше – соціально-культурна) географія, а найчастіше – географія культури. Здавалося б, цей лінгвістичний нюанс незначний, однак він багато в чому перевизначає зміст: «географія культури», за аналогією, наприклад, з географією спорту, уже з першого погляду розпізнається як географія розташування культури, що не відповідає трактуванню оригіналу.

Ю.Г. Саушкін і В.С. Преображенський у той час дотримувалися саме такого погляду: «*При прогнозуванні соціально-економічних географічних наук (соціальної географії) радянські вчені вже включають в їхнє число географію культури, географію науки, географію торгівлі (з підрозділом на оптову й роздрібну)...*» [481, с. 21]. Дослідники відзначають, що в сферу географії йде включення «*проблем територіальної організації таких видів діяльності, де прямі економічні критерії не завжди є пануючими (географія культури, географія охорони здоров'я й тощо)*» [481, с. 21]. Розуміння культури як виду діяльності – сутнісна характеристика епіфеноменальної концепції – могло логічно розгорнутися тільки в одну – хорологічну «географію культури» – територіальну організацію, розташування об'єктів – результатів цієї діяльності; однак у ті роки це починання не мало продовження.

Географія культури може трактуватись з погляду «місцезовитку» П.М.Савицького. Цей напрям розкритий Ю.А. Веденіним у праці «Нариси з географії мистецтва», у якій розкриті особливості територіальної структури мистецтва, роль інновацій і традицій у формуванні територіальної структури

мистецтва, головні фактори формування територіальних спільностей і комплексів мистецтва. Автор вказує, що *«мистецтво займає на Землі визначене місце (у буквальному розумінні цього слова). Воно переміщується планетою і вступає із нею у взаємодію, змінюючи її культурний і природний ландшафти»* [63, с. 4]. Як вказує Ю.А. Веденін, культура, вступає у контакт з натуральним ландшафтом різноманітними способами: через антропогенні матеріальні об'єкти; через різні види людської діяльності, які визначають ступінь і форму взаємодії людини з природою, і, нарешті, через відношення людини до довкілля, зумовлене різними ціннісними критеріями. Таким чином, культура входить до ландшафту і через процеси діяльності, через потоки енергії та інформації, які поєднують культуру та природу.

У такому контексті можна говорити про дослідження методами географії (вкорінення та територіальність) фольклорних жанрів, літописів, давньоруського іконопису й архітектури, народного мистецтва і художніх промислів, образотворчого мистецтва. Ступінь їх концептуалізації різна: одні – у стадії формування у самостійні напрями, інші – у зародковій стадії [31]. «Художній простір» є важливою категорією теоретичної й історичної поетики – логіка речей стає одночасно одним з ключових понять географії культури.

С.А. Ковальов [261] запропонував вважати географію культури, дисципліною, що перебуває на стику декількох суспільно-географічних наук; С.Я. Ниммік, виділила окрему соціальну географію, орієнтовану на вивчення споживання суспільством матеріальних і духовних благ і формування на цій основі *«географічних типів способів життя»* [373, с. 7]. Але критичні зауваження та обвинувачення в «розмиванні» предмету географії звели нанівець і ці починання.

Для радянської географії значною стала стаття В. М. Гохмана, де фактично було заявлено про зміну культурних парадигм: привнесення в географію розуміння культури як адаптивного процесу (концепція культуролога й етнографа Е. С. Маркаряна) відкрило широку перспективу досліджень, просто неможливих у рамках епіфеноменального трактування [144].

«Побічним ефектом» тривалого впливу об'єктивістського розуміння культури й редукції культурної географії стали негативні стереотипи сприйняття географії й географів гуманітаріями. Так, культурологи *«...дефіциту географії не відчули... вони побоюються географічного детермінізму, пояснення всього й вся впливом території...»* [8, с. 136]. Це ж стосується етнологів: географія в їхньому розумінні ототожнюється тільки з просторовим розташуванням і детермінізмом. Зазвичай, те, що гуманітарії поки не відчули дефіциту географії, говорить не про вузькість їхнього кругозору, а швидше спонукує географів до подолання інерційності: розуміння поєднання світу людини й природи зараз, у процесі переходу до одночасно глобального й регіонально-мозаїчного буття, стає гостро необхідним.

Відзначимо найважливіші наслідки тривалої переваги епіфеноменальної культурної парадигми:

1. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок про ключову роль

розуміння культури в змісті (й існуванні) концепції «культурного» ландшафту.

2. Категорії простору, середовища й часу дуже важливі для культурно-географічного дослідження. Різні трактування понять визначають суть, проблемну орієнтацію й перспективи конкретних напрямів. Від розуміння культури залежить рішення дилеми «бути чи не бути» культурній географії в системі географічного знання.

3. Фундаментом розвитку культурної географії може стати опора на широкий спектр змістів культури: наскільки полістилістична сучасна українська культура, настільки різноманітною може стати вітчизняна концепція «культурного» ландшафту, реалізуючи принцип мультикультуралізму. Ця концепція застосовується при дослідженні етнокультурних ландшафтів містечок.

Досить чітко виділяються елементи культури й у *регіональному аспекті*. Адже в кожний відрізок часу співіснують і іноді взаємодіють локальні культури (культури регіонів, країн, народів (етносів), племен), своєрідність яких настільки очевидна, що дає підставу вважати деякі з них різними, аж до протилежності. Теоретично це виражено істориками й культурологами, які розвивали концепції локальних культур, замкнутих цивілізацій, історичних циклів культурного розвитку. М.Я. Данилевський, О.Шпенглер, А. Тойнбі – кожний по-своєму розробляв уявлення про типи культур.

Однією з перших була концепція **еволюціонізму** – відповідно до якої культура (при всіх дискретностях розвитку), розвивається послідовно, від нижчого рівня – до вищого, через варварство – до високорозвиненої культури, вінцем розвитку якої вважалася культура Європи. Провідними науковцями цієї концепції були Л. Морган, Г. Спенсер, Дж. Мак-Леннан, Дж. Леббок, Дж. Фрезер. Засновником є англійський вчений Е. Тейлор, який у праці «Первісна культура» розкриває положення концепції: людство – єдиний вид; еволюція суспільства і культури відбувається за однаковими законами; еволюційний розвиток йде від простого до складного; характер культури тоді відповідає стадії еволюції, на якій знаходиться суспільство; спільності та відмінності між культурами можна пояснити ступенем розвитку культур. У XIX сторіччі від цієї концепції поступово відмовились.

Логічним продовженням еволюціонізму є праця М.Ю. Шишина [567]. Автор розглядає культуру та культурний ландшафт через «призму» концепції ноосфери, виділяючи три вертикальних шари: а) сфера, яка забезпечує тілесно-вітальне соціально-економічне життя людини – вітосфера (техно- і соціосфера); б) сфера наукового пізнання і перетворення світу – наука; в) сфера життєвих цінностей і цілей, яку можна назвати ейдетичною. Трирівнева модель ноосфери допомагає виявити внутрішню структуру артефактів культури. Тривалість існування артефакту культури залежить від того, як повно у ньому проявляються всі три рівні ноосферної реальності.

Наприкінці XIX сторіччя з'явилась праця М.Я. Данилевського «Росія і Європа» (1871), у якій закладено основи нової концепції **цивілізаційного (циклічного) підходу**. За ним, розвиток людства відбувається шляхом циклічної

зміни самотутніх культурно-історичних типів. До провідних вчених напряму можна віднести К.М. Леонтьєва, О. Шпенглера, А. Тойнбі, П.А. Сорокіна, К.Ясперса. А. Тойнбі розробив концепцію культурно-історичного процесу, аналізуючи 21 відносно замкнуту цивілізацію. Він вказував, що людина досягає цивілізації не внаслідок біологічної спадковості або легких умов довкілля, а у відповідь на виклик складної ситуації. У якості «викликів» А.Тойнбі виділяв несприятливі природно-кліматичні умови, військову колонізацію та значні досягнення попередніх цивілізацій [519].

Концепція **дифузіонізму** з'явилась наприкінці XIX сторіччя як реакція на еволюціонізм. У цій концепції подібність форм культури пояснювалась проникненням форм, які розвивались в одному або декількох центрах, відокремлених значними відстанями. Серед вчених, які сформували цю концепцію: Ф. Ратцель, Л. Фробеніус, Ф. Гребнер, В. Шмідт, Е. Сепір, М.Херсковіц. Існувало декілька течій у рамках цього напрямку: історико-географічний, вчення про культурні круги, теорія культурних ареалів, геліолітична школа [579, с. 141-142].

Основою процесу культурної дифузії є акультурація і проходить через три стадії: прийняття певної культурної риси, адаптація місцевого середовища до цієї риси, реакція середовища, яка може відбутись як шляхом засвоєння, так і відторгнення риси. Процес акультурації має певну просторову складову, бо донори та реципієнти розташовані у різних точках культурного простору [303, с. 20].

Засновником дифузіонізму вважають Ф. Ратцеля, який обгрунтував свої ідеї у працях «Антропогеографія» (1882), «Народознавство» (1885), «Земля і життя» (1891), у яких розкриті загальні тенденції розселення людства на Землі і розвиток культури у зв'язку з географічними умовами [4]. Хоча з науково-історичного погляду праці Ф. Ратцеля мають відношення до антропогеографічної школи та були перехідною ланкою від еволюціонізму до теорії культурних кругів [579, с. 143].

Ідеї концепції культури Ф. Ратцель сформулював у праці «Антропогеографія», проаналізувавши географічне поширення предметів матеріальної культури, що у свою чергу пов'язав з поширенням етносів – носіїв цих предметів. Як стверджував Ф. Ратцель, викликані природними умовами відмінності між культурами етносів, поступово згладжуються завдяки просторовим переміщенням етнографічних предметів через культурні контакти етносів. Предмети матеріальної культури значно довше зберігаються, а відповідно й ареал поширення етносу має виражені межі. Людині Ф. Ратцель відводив другорядну роль у культурі і розглядав відносну незалежність культури від людини [476, с. 38-39].

Одним з напрямів географічного розуміння «культури» був «культурний релятивізм», заснований на поглядах Л. Фробеніуса та Ф. Гребнера. Л.Фробеніус пов'язував різноманітність та неповторність культур з різноманітністю ландшафтів, а Ф. Гребнер розвинув концепцію світової культури як серії замкнутих культур, які пізніше розглядались як культурні

кола. Л. Фробеніус, мав погляди на сутність культури міфологічного характеру. Це виражається у твердженні, що культури – це живі організми, які народжуються, старіють та помирають. Ця теза перетинається з «біосферним» напрямом Л. М. Гумільова. Л. Фробеніус вказує на те, що культури не створюються людьми, а функціонують та еволюціонують вони (культури) самодостатньо.

Представник американської школи «age-and-area» Ф. Боас розглядав «культуру» як наслідок дифузії й акультуризації. Під акультуризацією він розумів сприйняття етносами елементів чужих культур та пристосування для своїх потреб. Дослідження Ф. Боаса продовжили К. Уіслер, Е. Сепір, Р. Лоуї, У. Уолліс.

У Великобританії традиції «дифузійнізму» розвивали У. Ріверс, Г.Е. Сміт, У. Перрі, Д. Джексон, У. Доусон. Автори проводили паралелі етнодифузії та фізико-хімічних процесів: «...процес поєднання культур нагадує швидше фізичну суміш, у якій складові елементи існують поруч...» [4, с. 50].

Теорія дифузійнізму дозволяє вивчати такі питання:

- визначення культурних ландшафтів і центрів їх формування;
- вивчення шляхів переміщення культурних елементів;
- формування просторових культурних зв'язків;
- утворення нових культурних ландшафтів, як результат перенесення культури (її елементів) в інші природні умови або враховує взаємодію між культурами.

Таким чином, географічне трактування культури, яке виникло як результат взаємодії фізичної географії, ландшафтознавства, етнології, антропології необхідно поділити на три напрями:

- структурний аналіз культурного простору;
- динамічний аналіз культурного простору;
- синтетичний підхід, який використовується для дослідження культурних та етнокультурних ландшафтів [91].

ГЕОГРАФІЧНЕ ТРАКТУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ЕТНОКУЛЬТУРИ

Культура кожного етносу настільки унікальна, що дослідники замість поняття «етнос» вживають поняття «культура», іноді ці терміни об'єднують в «етнокультуру». Крім цього, в американській соціології при вивченні основ теорії суспільства перевагу віддають терміну «культура», а термін «етнос» практично не використовується.

Культурологічний підхід розглядає традиційну культуру етносу переважно як механізм і як результат його адаптації до ландшафту, а й, відповідно, його трансформація є характерною для відповідного етносу [466].

Поняття «*етнокультура*» (етнічна культура) акцентує увагу дослідників тільки на етнічній специфіці характерних тільки для певного етносу культурних явищ і трактується як сукупність етнодиференційованих і

етноінтегруючих характеристик культури [476, с. 160]. Етнокультура є сукупністю визначених культурних елементів і структур, які мають етнічну специфіку. Вона дозволяє визначити культурні функції, що реалізуються у процесі взаємодії етносу та ландшафту. До таких функцій відносять інструментальну (створення й перетворення ландшафтних комплексів), інкультурацію (перетворення самої людини), нормативну (створення системи засобів організації колективного життя), сигніфікативну (знакова), пізнавальна, комунікативна [562].

Значний внесок у дослідження теоретико-методологічних аспектів етнокультурних процесів здійснили вчені: Ю.В. Бромлей, Е.А. Баллер, Ю.П.Аверкієва, С.А. Арутюнов, Л.М. Гумільов, В.Б. Йорданський, В.П.Левкович, О.П. Садохін, М.О. Мнакацян, С.О. Токарев, М.О. Шавасєва [51]. Загальнотеоретичною культурологічною базою є праці А.Кребера, З.Клакхона, В. Келлі, Є.М. Верещагіна, О.П. Борзової, С.О.Арутюнова, П.О.Сорокіна, М.М. Чебоксарова, присвячені вивченню й систематизації основних проблем і наукових понять етнокультури.

Географічний фактор у формуванні етнокультури – необхідна передумова для виникнення етносу, його функціонування та еволюції. Предмет впливу природних умов можна знайти у різних етнокультурних особливостях природокористування. Наприклад, клімат може визначати особливості типів житла, одягу, види сільськогосподарського користування; ґрунти, рельєф, флора, фауна здійснюють визначальний вплив на формування як матеріальної, так духовної складової етнокультури, що проявляється у формуванні певних стереотипів поведінки, звичках, обрядах.

Одна з перших концепцій етнокультури пов'язана з «соціосферною» течією [568, с. 30]. У її рамках етнокультура розглядається як дуальне утворення, де «культурна» частина є інтегратором по відношенню до етносу.

Важливу етнічну функцію виконує архітектура (у контексті цього дослідження – етнокультурні ландшафти містечок). Сучасна селитебна структура міст, яка стала ознакою індустріалізації та урбанізації; у містечках та селах поступово витісняє (а у великих містах вже замінила) національну, місцеву етнокультурну структуру. Тому, зберегти етнокультурну різноманітність селитебних ландшафтів – одне з важливих завдань з охорони культурної спадщини та збереження самотності.

Своєю матеріальною діяльністю, виробничою культурою етноси формують антропогенні ландшафти, найбільш прийнятні з погляду екологічної рівноваги. У тих регіонах, де цим зневажають, відбуваються екологічні катастрофи, які руйнують зв'язки в етноландшафтах як різновиди культурних ландшафтів.

Другою течією, пов'язаною з впливом етнокультури на ландшафтні комплекси є **примордіалізм**. Концепція побудована на вченні про природний зв'язок людини з групою людей або відповідною культурою. Течія поділяється на дві підтечі: *природну та еволюційно-історичну*. Представники напрямку (П'єр ван ден Берг, Л.М. Гумільов, І. Г. Герднер) вважали етнос та етнічність

реально існуючими феноменами, які мали об'єктивну основу для існування у природі.

Природна підтечя вважає етнос первинним утворенням, заснованим на спільних предках, які належать до однієї раси. У радянському варіанті примордіалізму сформувалась «біосферна» концепція, сформована Л.М.Гумільовим [164, 165]. Автор концепції вважає, що культура і етнос – утворення різнопланові. Якщо етнос у Л.М. Гумільова органічного походження і пов'язаний з життям природи та космосу, то культура – утворення штучне, результат тієї роботи, яку здійснили етноси при виконанні етногенетичної програми, розрахованої на 1200-1500 років. Такий відтинок часу відведено етносу для втрати пасіонарної (біогеохімічної) енергії етносу.

У серії праць Л.М. Гумільова «Ландшафт і етнос», відзначено, що зв'язки людських едностей з довкіллям у процесі господарської діяльності детерміновані потоками речовини й енергії, якими вони обмінюються з ландшафтовмісними біоценозами [165]. Л. М. Гумільов вважав, що етнос – явище географічне, пов'язане з ландшафтом, який його годує і в якому він живе. Отже, етнос є природним явищем, що передує соціальному: «*Етнос - форма адаптації виду Homo Sapiens у біоценозі свого ландшафту, причому не стільки в структурі, скільки в поведінці*» [164].

Еволюційно-історична підтечя примордіалізму аналізуються у працях І.Г. Гердера, С.М. Широкогорова, Ю.В. Бромлея. Етнос трактується як сукупність людей, яка історично сформувалась на певній території, і має спільні відносно стабільні особливості культури і психіки. Етноси мають характер соціальних, а не біологічних едностей, бо етнічні зв'язки розглядаються як сутнісно залежні від історичних змін.

Ще однією течією, яка вивчає формування етнокультури під впливом географічних чинників є **концепція господарсько-культурного типу**. Господарсько-культурні типи (ГКТ) (англ. – economic-cultural types; нім. – Wirtschaftlich kulturelle Types) – поняття історико-типологічних едностей, які формуються як дивергентно, так і конвергентно на базі декількох етносів або субетносів з традиційно історично сформованими комплексами взаємозалежних особливостей господарства і культури, типових для етнічних груп, різних за походженням, але існуючих у подібних природних умовах і соціально-економічному розвитку, що знаходиться приблизно на однаковому рівні.

Праобрази понять «**господарсько-культурний тип**» (ГКТ) і «**історико-етнографічна область**» (ІЕО) – «етнографічні зони» і «окремі географічні культури», з'явилися на початку ХХ сторіччя [43, с.117-144]. Після їхнього остаточного оформлення [520, с.12] під впливом робіт Ю.Г. Саушкіна [480, с.83-84] сформувалося поняття етногеографії [52, с. 11-25].

У 1932 р. С.П. Толстовим запропоновано термін «*господарсько-культурні комплекси*», а О.П. Окладников ввів єдине наукове поняття, де ознаки господарсько-культурного типу і історико-етнографічної області були інтегровані у «*господарсько-культурну область*». На жаль, у роботі М.Г.Левіна і М.М. Чебоксарова (1955) зв'язок цих двох понять (ГКТ і ІЕО) не було

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авербух, С. Деражня: история, люди, события [Текст] / С. Авербух, И. Крайзман // «Штеттл» як феномен єврейської історії [зб. наук. пр.]. Матеріали IV міжнародної наукової конференції «Єврейська історія та культура в країнах Центральної та Східної Європи» 30 серпня - 3 вересня 1998 р. – К., 1999. – С. 118-122.
2. Аверкієва, Ю. П. История теоретической мысли в американской географии [Текст] / Ю. П. Аверкієва. – М. : Издательство «Наука», 1979. – 289 с.
3. Агонц, С. Г. География четырех сторон света: Азии, Европы, Африки и Америки [Текст] / Степанос Гювер Агонц. – Ч. II. Европа. Т. II. – Венеция, 1802. – С. 144-147.
4. Александренков, Э. Г. Диффузионизм в зарубежной западной географии [Текст] / Э. Г. Александренков // Концепции зарубежной этнологии. Критические этюды. – М. : Издательство «Наука», 1976. – С. 26-67.
5. Алексеев, В. П. Этногенез [Текст] / В. П. Алексеев. - М. Высшая школа, 1986. – 176 с.
6. Андрианов, Б. В. Хозяйственно-культурные типы и проблема их картографирования [Текст] / Б. В. Андрианов, Н. Н. Чебоксаров // Советская этнография. - 1972. - № 2. - С. 3-16.
7. Андрушко, І. Сучасний стан збереженості замків на Поділлі та проблеми їх реставрації [Текст] / Ігор Андрушко // Міжнародна конференція з проблем охорони фортифікаційних споруд в Україні. Матеріали. – Кам'янець-Подільський, 18-22 жовтня 1993 р. – Кам.-Под. : Кам'янець-Подільська міська друкарня, 1993. – С. 29-31.
8. Анненков, В. В. География и культурология [Текст] / В. В. Анненков // Изв. РАН. Сер. геогр. – 1998. - № 4. – С. 134-136.
9. Антонович, В. Б. Исследование о городах в юго-западной России по актам 1432-1798 годов [Текст] / В. Б. Антонович. – К., 1870. – С. 26.
10. Арманд, Д. Л. Нам и внукам. [Изд. 2-е] [Текст] / Д. Л. Арманд. - М. : Мысль, 1966. - 252 с.
11. Арсеньєва, Е. И. Культурные ландшафты Русского Севера и возможности развития эколого-культурного туризма : на примере Кенозерского национального парка [Текст] : диссертация ... кандидата культурологии : 24.00.01 / Арсеньєва Елена Ивановна. - Саранск, 2008. - 181 с. : ил. РГБ ОД, 61:08-24/40.
12. Арутюнов, С. А. Народы и культуры. Развитие и взаимодействие [Текст] / С. А. Арутюнов. - М., 1989. - С. 49.
13. Арутюнов, С. А. Проблемы типологического исследования механизмов жизнеобеспечения в этнической культуре [Текст] / С. А. Арутюнов, Ю. И. Мкртумян // Типология основных элементов традиционной культуры. - М., 1984. - С.19-34.
14. Архив Юго-Западной России издаваемый комиссією для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль-Губернаторе [Текст]. – Ч. VIII. – Т. I. Акты о заселении Юго-Западной России. – К. : Типографія Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, Михайловская ул., соб. домъ, 1886. – 778 с.
15. Архітектура малих міст Галичини та Поділля в XIX - на поч. XX ст. [Текст] // Народна творчість та етнографія. - 1981. - № 6. - Листопад-грудень. - С. 48-54.
16. Архітектурні та природні пам'ятки України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://ukraine.kingdom.kiev.ua/teestr/index.php>. - Назва з екрану.
17. Архітектурно-ландшафтний комплекс помістя в м. Муровані Курилівці Вінницької області. Територія комплексу. Історико-архітектурний опорний план. Проект зон охорони [Текст]. – Т. II. – Книга I. – Б.в. – 1996.
18. Атаманенко, В. Б. Типологія приватних міст Волині другої половини XVI ст. (на основі факторного аналізу [Текст] / В. Б. Атаманенко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Серія: історичні науки. - 2009. – № 13. - С. 120-132.
19. Атаманенко, В. Фільваркові комплекси (двори) південно-східної Волині першої половини XVII ст. [Текст] / Віктор Атаманенко // Мاستок. Науково-красознавчий збірник.

- Випуск 1. [Матеріали науково-красознавчої конференції «Палацово-паркове мистецтво Хмельниччини: історія, проблеми, вивчення, збереження й використання», 14 вересня 2007 року]. – Самчики, 2007. – С. 87-95.
20. Афанасьев-Чужбинский, А. С. Поездка въ южную Россию. Очерки Днестра [Текст] / А. С. Афанасьев-Чужбинский. - СПб. : Издание книгопродавца А. Ф. Базунова, 1863. - 438 с.
  21. Афтанази, Р. Садибні ансамблі Старосинявщини [Текст] / Р. Афтанази, Б. О. Пажимський // Поляки на Хмельниччині: Погляд крізь віки : Зб. наук. пр. за матеріалами міжн. наук. конференції (23-24 червня 1999 р.). - Хмельницький, 1999. - С. 471-480.
  22. Баженов, Л. В. Историчне красознавство Правобережної України XIX – на початку XX ст.: Становлення. Історіографія. Бібліографія [Текст] / Л. В. Баженов; [НАН України; Інститут історії України та ін.]. – Хмельницький : Доля, 1995. – 255 с. - ISBN 5-7707-8023-1.
  23. Баженов, Л. В. Поділля в працях дослідників і красознавців XIX-XX ст. Історіографія, бібліографія, матеріали [Текст] / Л. В. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 480 с. – ISBN 5-7707-3426-8.
  24. Баженов, Л. В. Польське населення Поділля й Південно-східної Волині в дослідженнях зарубіжних і українських вчених та красознавців XIX-XX ст. [Текст] / Л. В. Баженов // Поляки на Хмельниччині: Погляд крізь віки : Зб. наук. пр. за матеріалами міжн. наук. конференції (23-24 червня 1999 р.). - Хмельницький, 1999. - С. 31-42.
  25. Баженов, О. Л. Історія та культура Середнього Подністров'я IX-XIII століть. [Монографія] [Текст] / О. Л. Баженов. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2009. – 304 с. – ISBN 978-966-1638-29-6.
  26. Бакланов, П. Я. Трансграничные территории: проблемы устойчивого природопользования [Текст] / П. Я. Бакланов, С. С. Ганзей. – Владивосток : Дальнаука, 2008. – 216 с. – ISBN 978-5-8044-0955-6.
  27. Балушок, В. Г. Українська етнічна спільнота: етногенез, історія, етнімія [Текст] / В. Г. Балушок. - Біла Церква : Вид. Пшонківський О. В., 2008. - 304 с. : іл. - Рез. парал. англ. - ISBN 978-966-8545-78-8.
  28. Баран, В. Д. Давні слов'яни [Текст] / В. Д. Баран. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 1998. – 336 с. – («Україна крізь віки», Т. 3). - ISBN 966-7217-41-8 (Т. 3).
  29. Баранніков, О. П. Українські цигани [Текст] О. П. Баранніков; ВАН: Етнографічна комісія. – Кабінет нацменшин. – К., 1931. – 59 с.
  30. Баранович, А. И. Магнатское хозяйство на юге Волыни в XVIII в [Текст] / А. И. Баранович. – М. : Издательство АН СССР, 1955. – 179 с.
  31. Беленький, И. Л. Роль географического фактора в отечественном историческом процессе: аналитический обзор [Текст] / И. Л. Беленький; [РАН; Институт научной информации по общественным наукам. Фундаментальная библиотека. Отдел научно-библиографической информации / В.М. Шевырин (отв. ред.)]. — М., 2000. — С. 69-70. — ISBN 5-248-01377-1.
  32. Белокуров, А. А. Традиционный культурный ландшафт: структура, факторы формирования и развития [Текст] : диссертация ... кандидата философских наук : 24.00.01 / Белокуров Александр Александрович; [Место защиты : Алт. гос. ун-т]. - Барнаул, 2007. - 150 с. : ил. РГБ ОД, 61 07-9/798.
  33. Берг, Л. С. География [Текст] / Л. С. Берг // БСЭ. — М.: Советская энциклопедия, 1929. — Т. 15. — С. 254-264.
  34. Берг, Л. С. Ландшафтно-географические зоны СССР. Ч. 1. [Текст] / Л. С. Берг. — М.; Л. : Сельхозгиз, 1931. — 401 с.
  35. Берг, Л. С. Предмет и задачи географии [Текст] / Л. С. Берг // Изв. РГО. – 1915. – Т. 51. – Вып. 9. – С. 354.

36. Бережанський замок [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Бережанський_замок. - Назва з екрану.
37. Бжезовська, Н. В. Історико-географічні особливості формування мережі населених мість Поділля в період Х-XX століть [Текст] / Н. В. Бжезовська // Сучасні проблеми архітектури та містобудування : науково-технічний збірник. Випуск 4. – К. : КНУБА, 1999. – С. 55-61.
38. Бируля, О. Ріка Бог та її сточище. Матеріали до гідрології ріки та використання її енергії [Текст] / О. Бируля. - Вінниця, 1928. – С. 20-21.
39. Білецька, О. В. Єврейське населення на Поділлі в другій половині XIV – першій половині XV ст. [Текст] / О. В. Білецька // Матеріали XII Подільської історико-красознавчої конференції. [Ред. кол.: Завальнюк О. М. (співголова), Войтенко В. І., Баженов Л. В. (відповід. редактор) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Оіом, 2007. – С. 235-243.
40. Білінський, М. Вінницький замок. Історичний нарис з доби 16-18 століть [Текст] / М. Білінський. – Вінниця : Філія Всенародної бібліотеки України, 1926. - 18 с.
41. Блажевич, Ю. І. Формування етнічного складу населення і сучасні етнокультурні процеси на Хмельниччині [Текст] / Ю. І. Блажевич // Поляки на Хмельниччині: Погляд крізь віки : зб. наук. пр. за матеріалами міжн. наук. конференції (23-24 червня 1999 р.). - Хмельницький, 1999. - С. 19-31.
42. Богданов, Д. В. Культурные ландшафты долины северо-западного Памира и возможности их преобразования [Текст] / Д. В. Богданов // Вопросы географии, 1951. – М. : Мысль, 1951. – Сб. 24. – С. 300-321.
43. Богораз-Тан, В. Г. Распространение культуры на Земле. Основы этногеографии. [С десятию этногеографическими картами] [Текст] / В. Г. Богораз-Тан; [предисловие С. И. Ковалева]. – М., Л. : Государственное издательство «Типография Печатный двор», 1928. – 315 с.
44. Божевільний, В. В. Соціально-етнічний склад населення Подільської губернії в першій половині XIX століття [Текст] / В. В. Божевільний // Поляки на Хмельниччині: Погляд крізь віки: зб. наук. пр. за матеріалами міжн. наук. конференції (23-24 червня 1999 р.). - Хмельницький, 1999. - С. 138-142.
45. Бойко, О. Синагога як невід'ємний урбаністичний елемент містечка [Електронний ресурс] / Оксана Бойко // Незалежний культурологічний часопис «І». – Число 48. – 2007 / Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n48texts/bojko1.htm>. - Назва з екрану.
46. Бойко, Х. Вплив етнічної структури міст на зміни їх планування в XIX столітті [Текст] / Х. Бойко // Вісник ДУ «Львівська політехніка». Архітектура. № 358. - Львів, 1998. - С. 126-133.
47. Бойко, Х. С. Архітектурно-просторовий уклад єврейських дільниць у містах та містечках Галичини у кінці XVIII- на початку XX століть [Текст] : Автореф. дис... канд. архітектури : 18.00.01 / Христина Степанівна Бойко; Національний ун-т «Львівська політехніка». - Львів, 2000. – 19 с. – укр.
48. Борисова, О. В. Історико-географічна вивченість Поділля [Текст] / О. В. Борисова // Історична географія: початок XXI сторіччя. – Вінниця, 2007. – С. 188-195.
49. Браверман-Горбач, Ф. Штетл - пространство и время с еврейским лицом [Текст] / Ф. Браверманн-Горбач // «Штетл» як феномен єврейської історії. Матеріали IV міжнародної наукової конференції «Єврейська історія та культура в країнах Центральної та Східної Європи», 30 серпня - 3 вересня 1998 р. [зб. наук. пр.]. – К., 1999. - С. 23-29.
50. Бродель, Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII [Текст] / Ф. Бродель. - М. : Прогресс, 1986. - Т. 1: Структури повсякденності. – С. 222-224.
51. Бромлей, Ю. В. Очерки теории этноса [Текст] / Ю. В. Бромлей; [послеслов. Н. Я. Бромлей]. Изд. 2-е, доп. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 440 с. - ISBN 978-5-382-00041-3

52. Брук, С. И. О предметах и задачах этногеографии [Текст] / С. И. Брук, В.И. Козлов, М. Г. Левин // Советская этнография. -1963. - № 1. - С.11-25.
53. Брянецва, Т. П. Характерні риси розвитку міст Поділля у XVIII ст. [Текст] / Т. П. Брянецва // Вісник Київського університету. Серія : історія. – 1974. – № 16. – С. 97–104.
54. Бубнова, А. Р. Самоорганізація традиційного сільського етнокультурного ландшафта Середнього Поволжжя [Текст] : дис. ... канд. геогр. наук : 25.00.24 / Бубнова Азима Рашидовна. - Москва, 2007. - 215 с. - РГБ ОД, 61:07-11/87
55. Бурячок, А. З історії розселення польської людності на Правобережній Україні (крізь призму статистики) [Текст] / А. Бурячок // Відродження. - 1994. - № 12. - С. 67-70.
56. Вампилова, Л. Б. Региональный историко-географический анализ. Система методов исследования в исторической географии [Текст] : [монография] / Л. Б. Вампилова. – Кн. 2. – СПб. : ЛГУ им. А. С. Пушкина, 2008. – 148 с. – ISBN 978-5-8290-07-95-9.
57. Василевскій, А. Современная Галиция [Текст] / А. Василевскій. – С.-Петербургъ : Тип. Т-ва «Народная польза», Коломенск. ул., соб. д., № 39, 1900. – С. 88, 97.
58. Веденин, Ю. А. Введение в проблему культурно-ландшафтного районирования [Текст] / Ю. А. Веденин // Культурный ландшафт как объект наследия. — М. : Институт Наследия; СПб. : Дмитрий Буланин, 2004 а. — С. 335–337.
59. Веденин, Ю. А. Информационная парадигма культурного ландшафта [Текст] / Ю. А. Веденин // Культурный ландшафт как объект наследия. — М. : Институт Наследия; СПб. : Дмитрий Буланин, 2004 б. — С. 68–81.
60. Веденин, Ю. А. Искусство как один из факторов формирования культурного ландшафта [Текст] / Ю. А. Веденин // Известия АН СССР. Серия географическая. – 1988. - №1. – С. 49.
61. Веденин, Ю. А. Культурные ландшафты как категория наследия [Текст] / Ю. А. Веденин, М. Е. Кулешова // Культурный ландшафт как объект наследия. — М. : Институт Наследия; СПб. : Дмитрий Буланин, 2004. — С. 13–36.
62. Веденин, Ю. А. Новые подходы к сохранению и использованию культурного и природного наследия в России [Текст] / Ю. А. Веденин, П. М. Шульгин // Известия Академии Наук. - Сер. геогр. - № 3. - 1992. - С. 90–99.
63. Веденин, Ю. А. Очерки по географии искусства [Текст] / Ю. А. Веденин. – М. : Российский научно-исследовательский институт культурного и природного наследия, 1997. – 224 с.; с илл. – Библиогр. : с. 215-222. – ISBN 5-86007-095-5.
64. Веденин, Ю. А. Проблемы сохранения и развития культурного ландшафта в староосвоенных районах страны [Текст] / Ю. А. Веденин, Е. В. Середина // Географические проблемы интенсификации хозяйства в староосвоенных районах. – М., 1988. – С. 74.
65. Вейцблит, И. Деражня: современное еврейское местечко [Текст] / И. Вейцблит. - М.-Л. : Государственное издательство, 1929. - 119 с.
66. Великий плумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [Текст] / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с. – ISBN 966-569-013-2.
67. Веприк, Н. П. Методичні основи регіональних досліджень етнічної складової природокористування в ландшафтах [Текст] / Н. П. Веприк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Географія. – Вінниця, 2003. - Вип. 6. – С.25-30.
68. Веприк, Н. П. Мікротопоніми як джерело історико-ландшафтознавчих досліджень (на прикладі Північної Буковини) [Текст] / Н. П. Веприк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Географія. – Вінниця, 2001. - Вип. 2. – С. 49-54.
69. Верменич, Я. Історична локалістика у пошуках дослідницького об'єкта: міська і сільська історії [Текст] / Ярослава Верменич // Регіональна історія України. Збірник

- наукових статей. [Головний редактор В. Смолій; відповідальний редактор Я. Верменич]. – Вип. 4. – К. : Інститут історії України НАН України, 2010. – С. 9-26.
70. Верменич, Я. В. Містечко [Текст] / Я. В. Верменич. – Енциклопедія історії України. Т. 6. Ла-Мі. – К. : Науково-виробниче підприємство «Видавництво “Наукова думка” НАН України», 2009. – С. 750.
  71. Верменич, Я. В. Міська історія України: проблеми початкового датування. Науково-довідкове видання [Текст] / Я. В. Верменич, В. І. Дмитрук, С. І. Архипова. – К. : Інститут історії України НАН України, 2010. – 140 с.
  72. Верменич, Я. В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні [Текст]. – К. : Інститут історії України НАН України, 2003. – 516 с.
  73. Винница [Текст] // Еврейская энциклопедия. Сводъ знаний о еврействе и его культуре въ прошломъ и настоящемъ. Под общей ред. док-ра Л. Каценельсона и барона Д.Г. Гинцбурга. - СПб.: Изданіе Общества для научныхъ Еврейскихъ Изданій и Издательства Брокгаузъ-Ефронъ, 1912. - Т. 5. - С. 608.
  74. Винокур, И. С. Археологические культуры и этнос (по материалам юго-запада СССР) [Текст] / И. С. Винокур // Тез. докл. и сообщ. совместной школы-семинара «Этнокультурные процессы в конце I тыс. до н.э. – первой половины I тыс. н.э.». – Ужгород, 1985. – С. 11.
  75. Винокур, І. С. Давньоруська Бакота [Текст] / І. С. Винокур // Культура Поділля: історія і сучасність: [матеріали наук.-практ. конф.]. - Хмельницький, 1993. - С. 129-130.
  76. Винокур, І. Літописний Полонний (до 1000-ліття міста) [Текст] / Іон Винокур // Київська старовина. – 1999. – № 1. – Січень-лютий. – С. 33-39.
  77. Відейко, М. Ю. Причини виникнення і розвитку трипільських протоміст [Текст] / М. Ю. Відейко // Археологія. - № 4. – 1998. – С. 145-151.
  78. Вінниця : Історичний нарис [Текст]. – Вінниця : Вінницьке книжково-газетне видавництво, 1964. – С. 66-67.
  79. Вінниця, її околиці та Вінницька округа. Ч. 1 [Текст]. – Культура та природа. Провідник екскурсанта, проїжджаючого та красзнавця. – Вінниця, 1927. – 33 с.
  80. Вірменські колонії в Україні 16-18 століть [Текст] // Енциклопедія історії України : в 5 т. [Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 2005. – ISBN 966-00-0632-2. – Т. 1. : А-В. – 2003. – С. 572-574. – ISBN 966-00-0734-5.
  81. Владимирській-Будановъ, М. Передвиженіе южно-русского населенія въ эпоху Богдана Хмельницкаго [Текст] / М. Владимирській-Будановъ // Киевская старина. Т. XXII. - К., 1888. - С. 79-116.
  82. Военно-статистическое обозрѣніе Россійской имперіи. Издаваемое по Высочайшему повеленію при 1-мъ Отделеніи Департамента Генеральнаго Штаба [Текст]. – Томъ X. Часть 2. Подольская губернія. – Санктпетербургъ : Въ типографіи Департамента Генеральнаго Штаба, 1849. – 282 с.
  83. Военно-Топографическіе карты Россійской имперіи масштаба 3 версты в дюйме (1:126000), 1860 [Карты]. - Ряд XVI. – Лист 6. – г. Подольской и обл. Бессарабской.
  84. Возняк, Т. Тернопільські євреї [Текст] / Тарас Возняк // Незалежний культурологічний часопис «Ї». 21 рік видання. - Число 63. – 2010. – С. 136-145.
  85. Возняк, Т. Феномен міста [Текст] / Тарас Возняк. - Л. : Культурологічний часопис «Ї», 2009. – 290 с. - ISBN 978-966-7007-77-5.
  86. Возняк, Т. Штетли Галичини. Інтелектуальний путівник [Текст] / Тарас Возняк. – Л. : Культурологічний часопис «Ї», 2010. – 444 с. - ISBN 978-966-7007-96-6.
  87. Возрожденіе городовъ черезъ культуру [Текст] / Чарльз Лэндри, Лесли Грин, Франсуа Матарассо, Франко Бьянчини. – СПб. : Издательство «Нотабене», 2000. – 87 с. – ISBN 5-87170-069-1.
  88. Воловик, В. М. Аналіз концепцій культурного ландшафту в американській та європейській географії [Текст] / В. М. Воловик // Наукові записки Вінницького дер-

- жавного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2009. – Вип. 19. – С. 166-175.
89. Воловик, В. М. Вірменські культурні ландшафти містечок Поділля [Текст] / Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія. – Тернопіль : СМП «Тайп». - № 1 (Випуск 29). – 2011. – С. 11-16.
  90. Воловик, В. М. Географічне трактування концепції етнокультури [Текст] / В. М. Воловик // Культурний ландшафт: теорія і практика. Збірник наукових праць [за ред. Г. І. Денисика]. – Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2010. – С. 18-23.
  91. Воловик, В. М. Географічне трактування концепції культури [Текст] / В. М. Воловик // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія. – Тернопіль : СМП «Тайп». - № 2 (Випуск 28). – 2010. – С. 45-52.
  92. Воловик, В. М. До питання класифікації тафальних ландшафтів [Текст] / В. М. Воловик // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : географія. – Вінниця, 2001. – Вип. 1. - С. 99-110.
  93. Воловик, В. М. Етногеокультурологічні дослідження Поділля у ХХ-ХХІ сторіччях [Текст] / В. М. Воловик, А. В. Гудзевич // Актуальні питання географічних, біологічних та хімічних наук. Основні наукові проблеми та перспективи дослідження. [Збірник наукових праць ВДПУ]. - Вип. 8 (13). – Вінниця, 2011. – С. 11-13.
  94. Воловик, В. М. Етнокультурне ландшафтознавство [Текст] / В. М. Воловик // Матеріали ІІІ Всеукраїнської наук.-практ. конф. «Географія та екологія: наука та освіта», 15-16 квітня 2010 р., Умань, Україна. - Умань, 2010. – С. 23-25.
  95. Воловик, В. М. Етнокультурні ландшафти містечок Поділля / В. М. Воловик // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія : географія. – 2011. – № 2 [Спецвипуск]. – С. 35-40.
  96. Воловик, В. М. Етноландшафтний регіон: окремі підходи до вивчення [Текст] / В. М. Воловик // Феномен ландшафту: частини-ціле-все. Філософія і географія. Проблеми постнекласичних методологій [збірник наукових праць]. – К.: Б. в., 2004. – С. 71-73.
  97. Воловик, В. М. Закономерности территориальной дифференциации тафальных ландшафтов [Текст] / В. М. Воловик // Теоретические и прикладные аспекты оптимизации и рациональной организации ландшафтов: Материалы II региональной конференции, посвященной памяти профессора Ф. Н. Милькова 17-19 мая 2001 г. – Воронеж, 2001. – С. 36-37.
  98. Воловик, В. М. Историко-культурні особливості освоєння печер [Текст] / В. М. Воловик // Середнє Придністров'я. – Вінниця: Видавництво «Теза», 2007. – С. 236-243.
  99. Воловик, В. М. Историко-культурні ресурси перспективного регіонального ландшафтного парку «Середнє Побужжя» як об'єкта екомережі агросфери Східного Поділля [Текст] / В. М. Воловик, О. В. Мудрак // Аграрні вісті. – 2008. - № 1. – С. 31-33.
  100. Воловик, В. М. Колонізація як фактор формування етноландшафтів Поділля [Текст] / В. М. Воловик // Україна: географічні проблеми сталого розвитку. [Зб. наук. праць]. - В 4-х т. - К. : ВГЛ Обрії, 2004. - Т. 2. - С. 283-285.
  101. Воловик, В. М. Конвіксії селитебних ландшафтів [Текст] / В. М. Воловик // Исторична географія: початок ХХІ сторіччя. – Вінниця, 2007. – С. 136-138.
  102. Воловик, В. М. Концепція культурного ландшафту у руській географії [Текст] / В. М. Воловик // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2010. – Вип. 21. – С. 29-37.
  103. Воловик, В. М. Ландшафт – основа розвитку етносу [Текст] / В. М. Воловик // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2001. – Вип. 2. - С. 53-57.
  104. Воловик, В. М. Ландшафт: культурний versus етнокультурний [Текст] / В. М. Воловик //

- Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: географія. – Тернопіль : Видавництво ТНПУ. - № 2 (Випуск 26). – 2009. – С. 28-34.
105. Воловик, В. М. Ландшафтна структура «штетлів» Поділля [Текст] / В. М. Воловик // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2003. – Вип. 5. - С. 48-56.
  106. Воловик, В. М. Ландшафтознавство : [курс лекцій для студентів природничо-географічного факультету] [Текст] / В. М. Воловик. – Вінниця, 2011. – 208 с.
  107. Воловик, В. М. Містечко як культурний ландшафт [Текст] / В. М. Воловик, Г. С. Хаєцький // Культурний ландшафт: теорія і практика. Збірник наукових праць [за ред. Г. І. Денисика]. – Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2010. – С. 50-54.
  108. Воловик, В. М. Місце ландшафтної концепції в культурній географії [Текст] / В. М. Воловик, А. В. Гудзевич // Актуальні питання географічних, біологічних та хімічних наук. Основні наукові проблеми та перспективи дослідження. [Збірник наукових праць ВДПУ] - Вип. 6 (11). – Вінниця, 2010. – С. 11-13.
  109. Воловик, В. М. Принципи і методи досліджень культурних ландшафтів [Текст] / В. М. Воловик, А. В. Воловик // Культурний ландшафт: теорія і практика. Збірник наукових праць [за ред. Г. І. Денисика]. – Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2010. – С. 45-50.
  110. Воловик, В. М. Тафальні ландшафти [Текст] / В. М. Воловик // Ландшафти і сучасність: Збірник наукових праць. – Київ-Вінниця. – Вінниця: Гіпаніс, 2000. – С. 197-199.
  111. Воловик, В. М. Територіальні особливості єврейських тафальних ландшафтів Поділля [Текст] / В. М. Воловик // Антропогенні географія й ландшафтознавство в XX і XXI століттях: Збірник наукових праць. – Вінниця-Воронеж. – В. : Гіпаніс, 2003. – С. 123-126.
  112. Воловик, В. М. Тріада життя (біосфера, етносфера, ноосфера) [Текст] : [навчальний посібник] / В.М. Воловик - Вінниця : Велес, 2003. – 120 с.
  113. Воловик, В. М. Формирование тафальных ландшафтов под влиянием этнокультуры [Текст] / В. М. Воловик // Теоретические и прикладные аспекты оптимизации и рациональной организации ландшафтов : материалы II региональной конференции, посвященной памяти профессора Ф. Н. Милькова 17-19 мая 2001 г. – Воронеж, 2001. - С. 36-37.
  114. Воловик, В. М. Формування селитебних ландшафтів Могилева-Подільського під впливом єврейської культури [Текст] / В. М. Воловик, А. В. Воловик // Третя Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський : Оіом, 2009. – С. 356-361. – ISBN 978-966-2187-15-1.
  115. Воловик, В. М. Функціональне зонування регіонального ландшафтного парку «Середне Побужзя» [Текст] / В. М. Воловик // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2008. – Вип. 15. – С. 91-98.
  116. Вологодцев, И. К. Особенности развития городов Украины [Текст] / И. К. Вологодцев. - К. : Господарство України, 1930. - 205 с.
  117. Волошин, Ю. Російські старообрядці на території Подільської губернії у першій половині XIX ст. [Текст] / Ю. Волошин // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіом, 2001. – Т. 5 (7). – С. 173-179.
  118. Воропай, Л. И. Селитебные геосистемы физико-географических районов Подолии [Текст] / Л. И. Воропай, М. Н. Куница. – Черновцы : ЧГУ, 1982. - 90 с.
  119. Гавришук, А. П. З історії містечок Дунаєвщини [Текст] / А. П. Гавришук // Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : Матеріали наукової краєзнавчої конференції. – К. : Рідний край, 1997. – С. 52-54.
  120. Гайда, М. Оборонні замки Західного Поділля [Текст] / Микола Гайда // Міжнародна конференція з проблем охорони фортифікаційних споруд в Україні. Матеріали. –

- Кам'янець-Подільський, 18-22 жовтня 1993 р. – Кам.-Под. : Кам'янець-Подільська міська друкарня, 1993. – С. 28-29.
121. Гальчак, С. Д. Кразєзнавці Вінниччини: Біографії. Бібліографія [Текст] / С. Д. Гальчак. – Вінниця : Книга-Вега, 2005. – 224 с.
  122. Ганелин, Р. Ш. Проблемы историографии евреев в России. Вторая половина XIX - первая четверть XX ст. [Текст] / Р. Ш. Ганелин, В. Е. Кельнер // Евреи в России. Исторические очерки. - Москва - Иерусалим, 1994. – С. 34-36.
  123. Гафурова, О. В. Сільська поселенська мережа: поняття, склад, проблеми формування [Текст] / О. В. Гафурова // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2010. – Вип. 156. – С. 52.
  124. Гельстон, И. Синагога - ядро пространственной структуры еврейского местечка [Текст] / И. Гельстон // «Штеттл» як феномен єврейської історії. Зб. наук. пр. матеріали IV міжнародної наукової конференції «Єврейська історія та культура в країнах Центральної та Східної Європи» 30 серпня - 3 вересня 1998 р. - К., 1999. - С. 232-239.
  125. Генинг, В. Ф. Объект и предмет науки в археологии [Текст] / В. Ф. Генинг. - К. : Наукова думка, 1983. - 220 с.
  126. Генинг, В. Ф. Концепція «культури» в археологічному знанні (з історії питання) [Текст] / В. Ф. Генинг // Археологія. - № 1. - 1992. - С. 4-16.
  127. Географической атлас Российской Империи, царства Польскаго и великаго княжества Финляндскаго [Карты]. Расположенный по губерниям на двух языках съ означеніемъ въ оныхъ городоувъ, местечекъ, сель, деревень и всехъ примечательныхъ местъ; почтовыхъ и большихъ проезжихъ дорогъ, станцій и разстоянія между оными, и прочими селеніями въ верстахъ и миляхъ. На 70 листахъ съ генеральною картою и Таблицею разстоянія верстъ по почтовымъ дорогамъ между знатнейшими городами. Сочиненъ по новейшимъ и достовернымъ сведеніямъ, въ пользу обучающихся Россійской географіи и для составленія дорожниковъ путешественникамъ, Служащимъ въ Военно-топографическомъ Депо, Свиты Его Императорскаго Величества по квартирмейстерской части Подполковникомъ Пядышевымъ, 1821 года. – 70 с.
  128. Географія для першої класи середніх шкіл. Написав Юліан Левицький [Текст]. – У Львові : 3 друкарні наукового Товариства імені Шевченка, 1911. – С. 72.
  129. Географія українських і суміжних земель [Текст]. – К. : Обереги, 2005. – Т. 1. : Загальна географія. – С. 340, 355.
  130. Геометрический специальный планъ. Базарной площади въ местечке Немирове [Карта] // ДАВО. - Фонд № 896. – Опис № 1. - № 90.
  131. Геринович, В. Основи географії. Для вжитку 3 і 4 класи [Текст] / В. Геринович. – Кам'янець на Поділлію : Друкарня Т-ва «Дністер», 1920. – С. 46.
  132. Геттнер, А. География. Ее история, сущность и методы [Текст] / А. Геттнер. — Л.; М. : ГИ, 1930. — 416 с.
  133. Гилберт, М. Атлас по истории еврейского народа [Электронный ресурс] / М. Гилберт. – Б.в., 1998.
  134. Гірник, Г. О. Планування, забудова та архітектура м. Проскурова в XV - I чверті XX ст. [Текст] / Г. О. Гірник // Культура Поділля: історія і сучасність: Матеріали наук.-практ. конф. - Хмельницький, 1993. - С. 9-11.
  135. Гладких, М. И. К вопросу о разграничении хозяйственно-культурных типов и историко-этнографических областей позднего палеолита [Текст] / М. И. Гладких // Палеоэкология древнего человека. - М., 1977. - С. 112-117.
  136. Голд, Дж. Психология и география: Основы поведенческой географии [Текст]. — М. : Прогресс, 1990. — 304 с.
  137. Гольдельман, М. Евреи в этнической истории Хозарии [Текст] / М. Гольдельман // Вестник Еврейского университета в Москве. - № 1 (8). – 1995. – С. 67.
  138. Горизонтов, Л. Е. Украина в зеркале регионалистики [Текст] / Л. Е. Горизонтов //

- Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе. – М., 2005. – С. 3-13.
139. Город и деревня в Европейской России: сто лет перемен [Текст] : [монографический сборник]. – М. : ОГИ, 2001. – 560 с. (Серия ОГИ / Полит.ру). – ISBN 5-94282-030-9.
  140. Города, местечки и замки Великого княжества Литовского: [Энциклопедия] [Текст] / ред. совет: Т. В. Белова (пред.) [и др.]. — Мн.: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2009. — 312 с. : ил. — ISBN 978-985-11-0432-7.
  141. Городскія поселенія въ Російской імперіи. Томъ четвертый [Текст]. – С.-Петербургъ : Въ типографіи К. Вульфа, 1864. – С. 1-131.
  142. Городъ и деревня въ Европейской Россіи [Текст]. Очеркъ по экономической географіи съ 16 картами и картограммами Веніамина Семеновъ-Тянь-Шанскаго, Помощника Председательствующаго Отделенія Физической Географіи Императорскаго Русскаго Географическаго Общества. (Читанъ въ соединенномъ засѣденіи Отделеній Статистики, Физической и Математической Географіи И. Р. Г. О. 23 февраля 1910 г.). – С.-Петербургъ : Типографія В. Ф. Киршбаума, д. М-ва Финансовъ, на Дворц. Площ., 1910. – 212 с.
  143. Горохов, П. І. Архітектурні пам'ятки Зінькова [Текст] / П. І. Горохов // Віньковеччина: історія і сучасність. Тези науково-практич. конференції, 25 вересня 1993 р. (до 500-річчя Віньковець). [Тези доповідей та повідомлень]. – Вінківці, 1993. – С. 23-25.
  144. Гохман, В. М. Общественная география: ее сущность, структура [Текст] / В. М. Гохман // Вопр. географии. – М. : Моск. фил. геогр. общ-ва СССР, 1984. – Сб. 122 / 123. – С. 57-64.
  145. Грабовецкий, В. В. Армянские поселения на западноукраинских землях [Текст] / В. В. Грабовецкий // ИСД. – Вып. I. – 1961. – С. 92-109.
  146. Григорев-Наш. Поділля. Географічно-історичний нарис [Текст] / Григорев-Наш. – Кам'янець-Подільський : Видавництво Подільської губернської народної управи, 1918. – 80 с.
  147. Григорян, В. Р. История армянских колоний Украины и Польши (армяне в Подолии) [Текст] / В. Р. Григорян. – Ереван : Изд-во АН Армянской ССР, 1980. – 291 с.
  148. Гродзинська, О. Ю. Конструктивно-географічний аналіз сприйняття ландшафтів і регіонів України [Текст] : Автореф. дис... канд. географії : 11.00.11 / Ольга Юрївна Гродзинська; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2009. – 20 с. – укр.
  149. Гродзинський, М. Д. Пізнання ландшафту: місце і простір [Текст] : [Монографія]. У 2-х т. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – Т. 1. – С. 14-15, 18-20. – ISBN 966-594-711-7 – Т. 1.; Т. 2. – С. 78-126. - ISBN 966-594-712-5.
  150. Громов, Г. Г. Сельхозтехника и этнические традиции [Текст] / Г. Г. Громов // Советская этнография. - 1976. - № 3. - С.98-113.
  151. Грушевський, М. С. Барське староство: Історичні нариси (XV-XVIII ст.) [Текст] / М. С. Грушевський. – Львів : «МІСІОНЕР», 1996. – 624 с.
  152. Грушевський, М. С. Історія України-Руси [Текст] : в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський; редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1991. – (Пам'ятки іст. думки України). – ISBN 5-12-002468-8. – Т. 5. – 1994. – 704 с. – ISBN 5-12-003310-5 (в опр.).
  153. Гудзевич, А. В. Культурний ландшафт як «продукт» найважливіших традицій географії [Текст] / А. В. Гудзевич // Культурний ландшафт: теорія і практика. Збірник наукових праць [за ред. Г. І. Денисика]. – Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2010. – С. 67-70.
  154. Гудзевич, А. В. Природно-заповідна Вінниччина [Текст] / А. В. Гудзевич. – Вінниця : ТОВ «Консоль», 2002. – С. 14.
  155. Гудченко, З. С. Некоторые особенности архитектуры местечек Украины (конец XVIII – начало XX вв.) [Текст] / З. С. Гудченко // Советская этнография. – 1978. - № 5. – С. 109-118.
  156. Гульдман, В. К. Памятники старины в Подолии (Материалы для составления археологической карты Подолии) [Текст] / В. К. Гульдман. - Каменец-Подольский, 1901. - 469 с.

157. Гульдман, В. Населенные места Подольской Губернии : Алфавитный перечень населенных пунктов с указанием справочных о них сведений [Текст] / В. Гульдман. - Издание Подольского губернского статистического комитета. – Каменец-Подольский : Типография Подольского Губернского Правления, 1893. – 634 с.
158. Гумбольдт, А. Космос. Опыт физического мироописания [Текст] / Александр фон Гумбольдт. - М. : Изд. Николая Фролова, печ. 1857. – Т. 1. - 564 с.
159. Гуменюк, А. О. Етнічний склад міського населення Правобережної України в 60-90-х роках XIX ст. [Текст] / А. О. Гуменюк // Наукові праці історичного факультету. Т. 1. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 106-117.
160. Гуменюк, А. О. Кількість та особливості міських поселень Правобережної України у 60-90-х роках XIX ст. [Текст] / А. О. Гуменюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2001. – Т. 5 (7). – С. 189-194.
161. Гуменюк, А. О. Польське населення міст Подільської губернії на межі XIX-XX ст. (1897-1904 рр.) [Текст] / А. О. Гуменюк // Поляки на Хмельниччині: Погляд крізь віки : 36. наук. пр. за матеріалами міжн. наук. Конференції (23-24 червня 1999 р.). Інститут історії України НАНУ. - Хмельницький, 1999. - С. 236-239.
162. Гумилев, Л. Н. Заметки последнего евразийца [Текст] / Л. Н. Гумилев // Наше наследие. – 1991. - № 3. - С. 19-24.
163. Гумилев, Л. Н. Открытие Хазарии [Текст] / Л. Н. Гумилев. – М., 1996. – С. 524.
164. Гумилев, Л. Н. Этногенез и биосфера Земли [Текст] / Л. Н. Гумилев. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2001. – 560 с. (Серия «Историческая библиотека»). – ISBN 5-17-009150-8.
165. Гумилев, Л. Н. Этносфера: история людей и история природы [Текст] / Л. Н. Гумилев. — СПб. : ООО «Издательский Дом «Кристалл», 2002. – 576 с. – (Серия «Вехи истории»). – ISBN 5-9503-0010-6.
166. Дашевская, О. Евреи Подольской губернии по материалам журнала «Вестник общества распространения просвещения между евреями России» [Текст] / О. Дашевская // История евреев на Украине и в Белоруссии. Экспедиции, памятники, находки. [Сб. науч. тр.]. – СПб., 1994. – С.129.
167. Дашкевич, Я. Р. Армянская колония в Каменец-Подольске в 50-60-х годах XVI в. (Половецкие акты армянского суда 1559-1567 гг. как исторический и юридический источник) [Текст] / Я. Р. Дашкевич // Документы на половецком языке XVI в. – М., 1967. – С. 65-96.
168. Дашкевич, Я. Р. Армянские кварталы средневековых городов Украины (XIV-XVIII вв.) [Текст] / Я. Р. Дашкевич, Е. Триярский // РВН. – 1987. - № 2. – С. 63-85.
169. Дашкевич, Я. Р. Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV-XIX веков : (Историографический очерк) [Текст] / Я. Р. Дашкевич. – Ереван : Изд-во Академии наук Армянской ССР, 1962. – 176 с.
170. Дашкевич, Я. Р. Розселення вірменів на Україні в XI-XVIII ст. [Текст] / Я. Р. Дашкевич // Український історико-географічний збірник. – К., 1971. – Вип. 1. – С. 150-181.
171. Денисик, Г. І. «Сат» - велике село [Текст] / Г. І. Денисик, В. М. Воловик // Подільські Товтри [за заг. ред. Григорія Денисика]. – Вінниця : ПП «Видавництво «Тезис», 2005. – С. 72-84. – («Земля Подільська») – ISBN 966-7699-31-5.
172. Денисик, Г. І. Антропогенні ландшафти Правобережної України [Текст] : [монографія] / Г. І. Денисик. – Вінниця : Арбат, 1998. – 292 с. іл., карти. – ISBN 996-95526-5-6.
173. Денисик, Г. І. Антропогенні ландшафти Печеро-Стрільчинецького ландшафтнорекреаційного парку [Текст] / Г. І. Денисик, В. М. Воловик // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2009. – Вип. 18. – С. 66-75.
174. Денисик, Г. І. Історико-культурні ландшафти Печеро-Стрільчинецького ландшафтнорекреаційного парку [Текст] / Г. І. Денисик, В. М. Воловик // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2009. – Вип. 18. – С. 66-75.

- рекреаційного парку [Текст] / Г. І. Денисик, В. М. Воловик, І. В. Кравцова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Географія. – Вінниця, 2009. – Вип. 17. – С. 50-60.
175. Денисик, Г. І. Культурний ландшафт: загальні ознаки [Текст] / Г. І. Денисик // Культурний ландшафт: теорія і практика. Збірник наукових праць [за ред. Г. І. Денисика]. – Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2010. – С. 3-4.
  176. Денисик, Г. І. Містечко-курорт Хмільник [Текст] / Г. І. Денисик, В. М. Воловик // Географія, краєзнавство, туризм. – 2000. – № 23. – С. 8-9.
  177. Денисик, Г. І. Поділля у геопросторі України та Європи [Текст] / Г. І. Денисик, В. М. Воловик // Поділля у контексті української історії. – Вінниця : ВДПУ, 2001. – С. 158-160.
  178. Денисик, Г. І. Природнича географія Поділля [Текст] / Г. І. Денисик. – Вінниця : ЕкоБізнесЦентр, 1998. – 184 с. іл., карти.
  179. Денисик, Г. І. Рекреаційні ландшафти Поділля [Текст] / Г. І. Денисик, В. М. Воловик. – Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2009. – С. 80-109.
  180. Дергачев, В. А. Концепция маргинальной комплиментарности [Текст] / В. А. Дергачев; [под. ред. Ченова А.И.]. – Одесса, 1995. – 48 с.
  181. Дерев'яні храми України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://derev.org.ua/>.
  182. Дністрянська, Н. Проблеми понятійно-термінологічного означення селищ міського типу як окремої категорії міських поселень [Текст] / Н. Дністрянська // Вісник Львівського університету. Серія: географічна. – 2009. – Вип. 36. – С. 122-126.
  183. Дорош, І. Землеволодіння української шляхти на Брацлавщині з кінця XIV до середини XVII ст. [Текст] / Ірина Дорош // Подільська старовина : науковий збірник. До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 65-82.
  184. Дугин, А. Г. Основы геополитики [Текст] / А. Г. Дугин. – М. : Арктогея-центр, 2000. – 928 с.
  185. Дымшиц, В. Два путешествия по одной дороге [Текст] / В. Дымшиц // История евреев на Украине и в Белоруссии. Экспедиции. Памятники. Находки [Сб. науч. тр.]. – СПб., 1994. – С. 6-14.
  186. Еврейское местечко в революции [Текст] // Очерки под ред. В. Г. Тана-Богораза. – М.-Л., 1926. – С. 45-56.
  187. Ежова, Н. А. К эволюции развития культурного ландшафта [Електронний ресурс] / Н. А. Ежова // Аналитика культурологии [электронное научное издание]. – 2007. – № 1 (7). – Режим доступу: <http://www.analiculturolog.ru/index.php?module=subjects&func=viewpage&pageid=281>. – Назва з екрану.
  188. Ежова, Н. А. Терминологический анализ понятия культурного ландшафта [Електронний ресурс] / Н. А. Ежова // Аналитика культурологии [электронное научное издание]. – 2006. – № 1 (5). – Режим доступу: <http://www.analiculturolog.ru/index.php?module=subjects&func=viewpage&pageid=173>. – Назва з екрану.
  189. Енциклопедія Трипільської культури [Текст] : Т. 1. Кн. 1. / Редак. колегія першого тому: М. Ю. Відейко (гол. ред.), Н. Б. Бурдо (відп. секретар). – К. : ТОВ «Укрполіграфмедіа», 2004. – С. 303-314.
  190. Етимологічний словник української мови [Текст] : в 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1983. – ISBN 5-12-001263-7. – Т. 3 : Кора – М / Укл. : Р. В. Болдирев та ін. – 1989. – 552 с. – ISBN 5-12-00163-9 (в опр.).
  191. Єременко, Т. І. Польська національна меншина в Україні в 20-30-ті рр. XX століття [Текст] / Т. І. Єременко; [НАН України; Інститут історії України]. — К., 1994. — 74 с. — (Історичні зошити).
  192. Єсюнін, С. М. Динаміка чисельності міст Подільської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. [Текст] / С. М. Єсюнін // Наукові праці Кам'янець-Подільського

- державного педагогічного університету : історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2005. – Т. 15 : На пошану професора Л. В. Баженова. – С. 391-396.
193. Єсюнін, С. М. Місто Бар Могилівського повіту в другій половині XIX – на початку XX ст.: соціально-економічні аспекти [Текст] / С. М. Єсюнін // Третя Могилів-Подільська науково-красназнавча конференція. – Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – С. 116-124.
  194. Єсюнін, С. М. Нові сторінки історії міста Хмельницького [Текст] / С. М. Єсюнін // Матеріали XI Подільської історико-красназнавчої конференції [Ред. кол.: Завальнюк О. М. (відповід. ред.), Баженов Л. В., Винокур І. С. та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2004. – С. 431-436.
  195. Єсюнін, С. Мастки Деражнянщини [Текст] / Сергій Єсюнін // Масток. Науково-красназнавчий збірник. Випуск 1. Матеріали науково-красназнавчої конференції «Палацово-паркове мистецтво Хмельниччини: історія, проблеми, вивчення, збереження й використання», 14 вересня 2007 року. – Самчики, 2007. – С. 70-73.
  196. Жекулин, В. С. Историческая география ландшафтов (курс лекций) [Текст] / В. С. Жекулин. – Новгород, 1972. – С. 66-101.
  197. Живописная Россия. Отечество наше въ его земельномъ, историческомъ, экономическомъ и бытовомъ значеніи [Текст] // Подъ общей редакціей П. П. Семенова. - Томъ 5. Малороссія. Подоля, Вольнь. - Ч. 1. - СПб., М.: Изданіе товарищества М. О. Вольфъ, 1897. - 332 с.
  198. Жиди [Текст] / Енциклопедія українознавства. Том 2. Перевидання в Україні [Репринтне відтворення видання 1955-1984 років]. – К. : Глобус, 1994. – С. 670-678.
  199. Житецкій, Ир. Евреи в южной России (историко-этнографическая справка) [Текст] / Ир. Житецкій // Киевская старина. - 1901. - Т. LXXIV. - Июль-августъ. - С. 13-14.
  200. Жук, А. В. Введение в этноархеологию : [Учебное пособие для студентов исторических факультетов высших учебных заведений] [Текст] / А. В. Жук, С. С. Тихонов, Н. А. Томилов; отв. ред. В. И. Молодин. – Омск : Издательский дом «Наука», 2003. – 72 с. – ISBN 5-8268-0765-2.
  201. Жук, О. М. Чисельність та історичні типи поселень Поділля (XV – перша половина XVI ст.) [Текст] / О. М. Жук // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки. Зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 10. – С. 18-23.
  202. Жукова, О. В. Замкові комплекси XII-XVII ст. Хмельницької області на сучасному етапі: стан, проблеми збереження і використання [Текст] / Олена Вікторівна Жукова. - Автореф. дис... канд. іст. наук: 17.00.08 / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. — Х., 2007. — 21 с.
  203. Жукова, О. В. Історична доля, сучасний стан та майбутнє палацового комплексу князів Сангушків в Ізяславі [Електронний ресурс] / - Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/arox/2006/zhukova.html>. - Назва з екрану.
  204. Жукова, О. Проблеми збереження пам'яток палацово-паркового мистецтва України (на прикладі палацово-паркових ансамблів Вінницької області) [Текст] / Олена Жукова // Масток. Науково-красназнавчий збірник. Випуск 1. Матеріали науково-красназнавчої конференції «Палацово-паркове мистецтво Хмельниччини: історія, проблеми, вивчення, збереження й використання», 14 вересня 2007 року. – Самчики, 2007. – С. 4-13.
  205. Жупанський, Я. І. Етнологічно-географічний погляд на районування українських етнічних земель [Текст] / Я. І. Жупанський, В. П. Круль // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Географія – Вінниця, 2003. – Вип. 6. – С.130-135.
  206. Завальнюк, О. М. Подільські містечка в добу Української революції 1917-1920 рр. [Текст] / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарницький. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2005. – 320 с. – ISBN 966-363-019-1.
  207. Задорожнюк, А. Б. Доля міського виробництва в економічному житті Подільської

- губернії наприкінці XVIII – на початку XX ст. [Текст] / А. Б. Задорожнюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіом, 2006. – Т. 16 : На пошану професора А. О. Копилова. – С. 205-219.
208. Задорожнюк, А. Б. Соціально-етнічна структура міського і містечкового населення Подільської губернії та її вплив на ремісничі і промислове виробництво [Текст] / А. Б. Задорожнюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіом, 2005. – Т. 15 : На пошану професора Л. В. Баженова. – С. 340-352.
  209. Замки та фортеці [Текст] : [альбом] / Вступ. сл., комент. та упорядкув. Л. Прибеги. – К. : Мистецтво, 2007. – 352 с. : іл. – (Архіт. перлини України). – Текст укр., англ.; рез. та перелік іл. рос. і фр. – ISBN 978-966-577-078-7.
  210. Замки та храми України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.castles.com.ua>
  211. Замятин, Д. Н. Культура и пространство: моделирование географических образов : моделирование географических образов [Текст] : дис. ... д-ра культурологических наук : 24.00.01 / Замятин Дмитрий Николаевич. - Москва, 2005. - 435 с. - РГБ ОД, 71:05-24/22
  212. Запарий, В. В. Международный комитет по сохранению индустриального наследия (ПССИИ) и его деятельность по сохранению культурного ландшафта [Текст] / В. В. Запарий // Культурный ландшафт: теория и практика. Збірник наукових праць [за ред. Г. І. Денисика]. – Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2010. – С. 10-14.
  213. Збараж [Текст] // Енциклопедія історії України : в 5 т. / Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2005. – ISBN 966-00-0632-2. – Т. 3. : Е – Й. – 2005. – С. 300-301. – ISBN 966-00-0610-1.
  214. Збаразкий замок [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Збаразкий_замок. - Назва з екрану.
  215. Збруцький, О. Оборонна система палацового комплексу князів Сангушків у місті Заславі. Північно-західний бастион [Електронний ресурс] / Олексій Збруцький // Метафора спільного дому. Заславщина багатьох культур. – Ізяслав – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2006 / Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/izjaslav/17zbruckij.html>. - Назва з екрану.
  216. Звіт з науково-дослідної роботи «Виготовлення наукового обґрунтування на створення регіонального ландшафтного парку «Середнє Побужжя» [Текст] / Наук. керівник теми та відповід. виконавець В. М. Воловик. – Вінниця, 2005. – 113 с.
  217. Зелева, Ю. Еврейские кладбища как объект материальной культуры [Текст] / Ю. Зелева // Еврейська історія та культура в Україні. Матеріали конф. Київ, 2-5 вересня 1996 р. – К., 1996. - С. 158-159.
  218. Зингер, Л. Еврейское население в Советском Союзе. Статистико-экономический обзор [Текст] / Л. Зингер. - М. : Государственное социально-экономическое издательство, 1932. – С. 118.
  219. Зіневич, Н. Традиційне житло циган України [Текст] / Наталя Зіневич // Пам'ять століть. – 2000. – № 3. – С. 93-102.
  220. Зіневич, Н. О. Цигани в Україні: формування етносу і сучасний стан [Текст] / Н. О. Зіневич // Український історичний журнал. – 2001. – № 1. – С. 40-50.
  221. Иванова, А. А. О комплексных методах изучения традиционного культурного ландшафта [Текст] / А. А. Иванова // Культурный ландшафт: вопросы теории и методологии исследования. Семинар «Культурный ландшафт»: второй темат. выпуск докладов. – М. – Смоленск : Изд-во СГУ, 1998. – С. 26-33.
  222. Иллюстрированный путеводитель по Юго-Западным казен. железн. дорогамъ. Сто двадцать иллюстрацій въ тексте. Составленъ по распоряженію Г. Начальника Юго-Западной жел. дор. П. Н. Андреевымъ, заведывающимъ конторою по экономическому

- изследованію району Ю.-3. жел. дорогъ [Текст]. – Киев : Тип. С. В. Кульженко, Ново-Елисавет., № 4, 1898. – С. 144-564.
223. Ионин, Л. Г. Основания социокультурного анализа [Текст] / Л. Г. Ионин. – М. : Изд-во РГГУ, 1995. – 150 с.
  224. Исаченко, А. Г. Основные вопросы физической географии [Текст] / А. Г. Исаченко. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1953. – 391 с.
  225. Исаченко, А. Г. География сегодня : [пособие для учителей] [Текст] / А. Г. Исаченко. – М. : Просвещение, 1979. – С. 23.
  226. Исаченко, А. Г. Теория и методология географической науки [Текст] : [учеб. для студ. Вузов] / А. Г. Исаченко. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 400 с. - ISBN 5-7695-1693-3.
  227. Исаченко, Г. А. Культурный ландшафт и процессы запустения [Текст] / Г. А. Исаченко // Культурный ландшафт: теоретические и региональные исследования. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 2003. — С. 93–106.
  228. Исаченко, А. Г. Оптимизация природной среды: географический аспект [Текст] / А. Г. Исаченко. — М. : Мысль, 1980. — 264 с.
  229. Историко-статистическое описание церкви и прихода, местечка Пищанки Ольгопольского уезда, Подольской епархии [Текст] // Подольскія епархіальнія ведомости. - 1874. - С. 120.
  230. Историческая сведения о приходах и церквях Подольской епархии. П. Ушицкій уездъ. 1 выпуск. Протоіерея Е. Сецинскаго [Текст]. – Каменец-Подольскъ, 1917. – С. 3-205.
  231. Историческій очеркъ. Предградье г. Каменца-Подольскаго Русскіе Фольварки до XIX века [Текст] // Подольскія епархіальнія ведомости. - 1883. - № 9. - С. 180-190; № 10. - С. 211-218.
  232. Історія полувекової діяльності імператорскаго русскаго географическаго общества 1845-1895 / Составилъ по порученію совета імператорскаго русскаго географическаго общества вице-председатель общества П. П. Семеновъ, при содействіи действительнаго члена А. А. Достоевскаго. – Часть І-я. Отделы I, II и III. – С.-Петербургъ : Въ типографіи В. Безобразова и Комп., 1896. – 468 с.
  233. Історичне місто [Текст] // Енциклопедія історії України : в 5 т. / Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2005. – ISBN 966-00-0632-2. – Т. 3. : Е – Й. – 2005. – С. 573-574. – ISBN 966-00-0610-1.
  234. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. Вінницька область [Текст]. - К. : УРЕ АН УРСР, 1972. - 778 с.
  235. Історія української культури: у п'яти томах / гол. ред. Б. Є. Патон - ISBN 966-00-0541-5. Українська культура XIII - першої половини XVII століть [Текст]. 2 том / Ред. кол. тому Я. Д. Ісаєвич (гол. ред.); В. С. Александрович, В. Г. Балушок, М. Б. Боянівська та ін. - К. : Наукова думка, 2001. - 848 с. - ISBN 966-00-0570-9; Українська культура другої половини XIX століття [Текст]. 4 том. Книга 2 / Ред. кол. тому Г. А. Скрипник (гол. ред.); М. П. Бондар, М. П. Загайкевич, Р. Я. Пилипчук, В. В. Рубан, М. Р. Селівачов, В. І. Тимофієнко. - К. : Наукова думка, 2005. - 1296 с. - ISBN 966-00-0188-6.
  236. Кабо, Р. М. Природа и человек в их взаимных отношениях как предмет социально-культурной географии [Текст] / Р. М. Кабо // Вопр. Географии. – 1947. - № 5. – С. 5- 32.
  237. Кабузан, В. М. Украинцы в мире : динамика численности и расселения. 20-е годы XVIII века – 1989 год : формирование этнических и политических границ украинского этноса [Текст] / В. М. Кабузан ; Ин-т рос. истории РАН. – М. : Наука, 2006. - 658 с. – ISBN 5-02-033991-1 (в пер.).
  238. Каганский, В. Л. Культурный ландшафт и советское обитаемое пространство [Текст] / В. Л. Каганский. – М. : Новое литературное обозрение, 2001. – 576 с.
  239. Казаков, В. Л. Історичні ландшафти території залізородних рудників Тарапаківського пласта міста Кривого Рога [Текст] / В. Л. Казаков, О. О. Калініченко // Наукові записки

- Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2007. – Вип. 14. – С. 20-28.
240. Казаков, Л. К. Ландшафтоведение (природные и природно-антропогенные ландшафты) : [учеб. пособие] [Текст] / Л. К. Казаков. – М. : Изд-во МНЭПУ, 2004. – 264 с. – ISBN 5-7383-0258-3.
  241. Казімірова, Л. П. Парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва Хмельницької області [Текст] / Л. П. Казімірова. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошинський В.С., 2006. – 228 с. – (Серія «Тerra in-cognita: Хмельниччина»). – ISBN 978-966-8848-21-6.
  242. Калесник, С. В. Основы общего землеведения. [2-е изд.] [Текст] / С. В. Калесник. – М. : Учпедгиз, 1955. – 472 с.
  243. Калитко, С. Л. Исторична демографія Східного Поділля [Текст] / С. Л. Калитко, О. М. Кравчук, В. В. Танцюра // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції [Ред. кол.: Завальнюк О. М. (співголова), Войтенко В. І., Баженов Л. В. (відповід. редактор) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Оіном, 2007. – С. 63-71.
  244. Калущков, В. Н. Ландшафт в культурної географії [Текст]. – М. : Новый хронограф, 2008. – С. 22-33, 61-62. - ISBN 978-5-94881-062-1.
  245. Калущков, В. Н. Основы этнокультурного ландшафтоведения [Текст] : учебное пособие / В. Н. Калущков. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2000. – 96 с. – ISBN 5-211-04311-1.
  246. Калущков, В. Н. Представления о культурном ландшафте: от профессионального до мировоззренческого [Текст] / В. Н. Калущков, Т. М. Красовская // Вестник Моск. ун-та. — Сер. 5. География. — 2000. — № 4. — С. 3–6.
  247. Калущков, В. Н. Этнокультурное ландшафтоведение : учебное пособие [Текст] / В. Н. Калущков. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2011. – 91 с.
  248. Калущков, В. Н. Этнокультурное ландшафтоведение и концепция культурного ландшафта / В. Н. Калущков // Культурный ландшафт: вопросы теории и методологические исследования [Семинар "Культурный ландшафт" : второй тематический выпуск докладов]. – М.-Смоленск : Изд-во СГУ, 1998. – С. 6-13.
  249. Каменецкий, И. С. Археологическая культура - её определение и интерпретация [Текст] / И. С. Каменецкий // Советская археология. - 1970. - № 2. - С.18-36.
  250. Каппелер, Андреас. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад [Текст] / Андреас Каппелер; [перекл. з німецької Х. Назаркевич, наук. ред. М. Крикун (Історія країн світу, 2)]. – Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. – XII+360 с., 11 карт. – ISBN 966-8197-06-2.
  251. Карачківський, М. Матеріали до історії міст на Поділлі наприкінці XVIII віку [Текст] / Михайло Карачківський // Історико-географічний збірник видає комісія для складання історико-географічного словника України. - К. : 3 друкарні Всеукраїнської Академії Наук, 1931. - Т. 4. - С. 161-187.
  252. Кармазін, В. Зв'язок української архітектури з ландшафтом [Текст] / Всеволод Кармазін // Український культурологічний альманах. - К. : Хроніка-2000, 2001. – № 41-42. – С. 14-17.
  253. Кеппен, П. И. Хронологический указатель материалов для истории инородцев Европейской России [Текст] / П. И. Кеппен. – Типография Императорской Академии Наук, 1861. – С. 186, 193, 211, 252.
  254. Кивильша, А. Еврейские памятники Подолии [Текст] / А. Кивильша, Г. Осетрова // Доля єврейської духовної та матеріальної спадщини в ХХ ст. 3б. наук. праць. Матеріали конф. 28-30 серпня 2001 р. - К., 2002. - С. 318-320.
  255. Кипер, М. Еврейское местечко Украины [Текст] / М. Кипер. – Харьков, 1929. – С. 54-67.
  256. Кіпран, М. Ф. Замок Грохольських в Грицеві [Текст] / М. Ф. Кіпран // Південно-Східна Волинь: Наука, освіта, культура. Матер. регіональної наукової краєзнавчої конференції. – Хмельницький-Шепетівка, 1995. – С. 79-82.
  257. Клейн, Л. С. Проблема определения археологической культуры [Текст] / Л. С. Клейн //

- Советская археология. - 1970. - № 2. - С. 37-51.
258. Клименко, П. В. Промисловість і торгівля в Подільській губернії на початку XIX віку [Текст] / П. В. Клименко // Ювілейний збірник на пошану Д. Й. Багалія за нагоди 70-ї річниці життя та 50-х роковин наукової діяльності. - К. : Друкарня Української Академії Наук, 1927. - С. 1032-1057.
  259. Кльоц, О. М. Дослідження старовинних парків Хмельниччини: реальність і потреби [Текст] / О. М. Кльоц // Маеток. Науково-красознавчий збірник. Випуск 1. Матеріали науково-красознавчої конференції «Палацово-паркове мистецтво Хмельниччини: історія, проблеми, вивчення, збереження й використання», 14 вересня 2007 року. – Самчики, 2007. – С. 58-63.
  260. Ковалёв, А. П. Ландшафт сам по себе и для человека. [Монография] [Текст] / А. П. Ковалёв. – Харьков : «Бурун Книга», 2009. – 928 с. – ISBN 978-996-8942-36-5.
  261. Ковалев, С. А. Изучение населения в географии [Текст] / С. А. Ковалев // Проблема человека в системе географических наук. – М. : Наука, 1977. – С. 31-43.
  262. Ковальов, О. П. Ландшафт культурний і безкультурний [Текст] / О. П. Ковальов // Культурний ландшафт: теорія і практика. Збірник наукових праць [за ред. Г. І. Денисика]. – Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2010. – С. 23-27.
  263. Ковальчук, І. П. Актуальні питання пізнання і конструювання культурних (окультурених) ландшафтів [Текст] / І. П. Ковальчук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2010. – Вип. 21. – С. 118-125.
  264. Когут, О. В. Місто Проскурів у 80-х роках XIX століття [Текст] / О. В. Когут, С. Ф. Руденко // Культура Поділля: історія і сучасність : [матеріали наук.-практ. конф.]. - Хмельницький, 1993. - С. 14-16.
  265. Козельський, Я. Д. Поділля в «Історії резиденцій на давніх кресах Речі Посполитої» польського академіка Романа Афтаназі [Текст] / Я. Д. Козельський, Л. Д. Козельська // Поляки на Хмельниччині: Погляд крізь віки : Зб. наук. пр. за матеріалами міжн. наук. конференції (23-24 червня 1999 р.). - Хмельницький, 1999. - С. 44-46.
  266. Койрось Подолія (судьби Подолії) и історія тамошних євреєв или матеріали для історії євреєв вь Россіи [Текст]. Составил по историческимь источникамь вь трех частях М.Н. Литинский. Часть 1. - Одесса, 1895. - 68 с.
  267. Кокус, В. В. Внесок В. О. Гериновича у вивчення історико-культурної спадщини Поділля в 20-х – 30-х роках XX сторіччя [Текст] / В. В. Кокус // Культурний ландшафт: теорія і практика. Збірник наукових праць [за ред. Г. І. Денисика]. – Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2010. – С. 104-107.
  268. Колесник, В. Відомі поляки в історії Вінниччини. Біографічний словник [Текст] / В. Колесник. – Вінниця : ВМГО «Розвиток», 2007. – 1008 с.
  269. Коломейцева, О. В. Культурный ландшафт российского города [Електронний ресурс] / О. В. Коломейцева // Материалы юбилейной научной конференции «Культурный ландшафт: теория и практика» (3-11 ноября 2003 г.) / Режим доступа: <http://www.kultland2003.narod.ru/1-4.html>. - Назва з екрану.
  270. Комарницький, О. Б. Польське землеволодіння в містечках Подільської губернії (кінець XIX – початок XX ст.) [Текст] / О. Б. Комарницький // Матеріали XI Подільської історико-красознавчої конференції [Ред. кол.: Завальнюк О. М. (відповід. ред.), Баженов Л. В., Винокур І. С. та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2004. – С. 221-228.
  271. Комарницький, О. Б. Українське містечко: поняття, демографічний склад, етнічний і конфесійний склад населення (на матеріалах Правобережної України кінця XIX – початку XX ст.) [Текст] / О. Б. Комарницький // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2004. – Т. 12. – С. 120-127.
  272. Кондрова, Г. Садово-паркове мистецтво й ландшафтна архітектура Полончини [Текст]

- / Ганна Кондрова // Мاستок. Науково-красознавчий збірник. Випуск 1. Матеріали науково-красознавчої конференції «Палацово-паркове мистецтво Хмельниччини: історія, проблеми, вивчення, збереження й використання», 14 вересня 2007 року. – Самчики, 2007. – С. 64-66.
273. Коржик, В. «Ничейные» ландшафты: к вопросу о пассионарности [Текст] / В. Коржик // Ландшафти і сучасність: Збірник наукових праць. - Київ-Вінниця. – Вінниця : Гіпаніс, 2000. – С. 164-166.
274. Короткі звітлення Всеукраїнського археологічного комітету (далі - КЗ ВУАК) за 1926 [Текст]. – Б.в. - С. 193-207.
275. Костел Святого Йосипа та монастир отців Лазаритів [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Костел_Святого_Йосипа_та_монастир_отців_Лазаритів. - Назва з екрану.
276. Костел Святого Михайла та монастир отців Бернардинів в Ізяславі [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Костел_Святого_Михайла_та_монастир_отців_Бернардинів_в_Ізяславі. - Назва з екрану.
277. Костина, Д. С. Ландшафтний аналіз геокультурного пространства и этнокультурного взаємодія в восточных районах Ставропольского края [Текст] : дис. ... канд. геогр. наук : 25.00.24 / Костина Дарья Сергеевна. - Ставрополь, 2006 - 150 с. - РГБ ОД, 61:06-11/213.
278. Костиця, М. Ю. «Словник географічні крулевства польського і інших країв слов'янських» як красознавче джерело дослідження Поділля [Текст] / М. Ю. Костиця // Поляки на Хмельниччині: Погляд крізь віки [Зб. наук. пр. за матеріалами міжн. наук. конференції (23-24 червня 1999 р.)]. - Хмельницький, 1999. - С. 42-43.
279. Костиця, М. Ю. Красознавча діяльність Українського наукового товариства та Комісії ВУАН [Текст] / М. Ю. Костиця // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Географія. – Вінниця, 2006. – Вип. 12. - С. 227-234.
280. Котельников, В. Л. Задачи советского ландшафтоведения в связи с участием географов в выполнении сталинского плана преобразования природы [Текст] / В. Л. Котельников // Вопросы географии. – М. : Мысль, 1950. – Вип. 23. – С. 144-157.
281. Котляр, С. Архітектура «сврейської вулиці» [Електронний ресурс] / Євген Котляр // Незалежний культурологічний часопис «Ї». – Число 48. – 2007 / Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n48texts/kotlar1.htm>. - Назва з екрану.
282. Кочеткова, В. В. Розвиток концепції культурного ландшафту в географії центрально-свропейських країн [Текст] / В. В. Кочеткова // Культурний ландшафт: теорія і практика. Збірник наукових праць [за ред. Г. І. Денисика]. – Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2010. – С. 14-18.
283. Кравцов, С. Синагоги Західної України [Текст] / С. Кравцов // Хроніка-2000. - 1998. - № 21-22. - Україна-Ізраїль. - С.133-144.
284. Кравцова, І. В. Історичні особливості формування різних стилів садово-паркових ландшафтів України [Текст] / І. В. Кравцова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2007. – Вип. 14. – С. 71-79.
285. Кравченко, І. Ямпільський масток наприкінці XVIII – та в першій чверті XIX століття [Текст] / Іван Кравченко // Студії з історії України науково-дослідчої катедри історії України в Києві. – Том другий. – К. : ДВУ, 1929. – С. 56–95.
286. Крамаржик, Я. Некоторые замечания в связи с дискуссией по аграрной этнографии [Текст] / Я. Крамаржик // Советская этнография. - 1974. - № 3. - С. 71-82.
287. Крикун, Н. Г. Населення Подільського воєводства в першій половині 17 ст. [Текст] / Н. Г. Крикун // Український історико-географічний збірник. - № 1. – 1971. – С. 115-135.
288. Кружалин, В. И. Человек, общество, рельеф: Основы социально-экономической

- геоморфології [Текст] / В. І. Кружалін, Ю. Г. Симонов, Т. Ю. Симонова. – М. : Диалог культур, 2004. – 120 с., 8 с. цв. вкл. – ISBN 5-902690-01-3.
289. Круль, В. Загальні риси становлення і розвиток ретроспективної екстичної географії в Україні та Росії [Текст] / Володимир Круль, Галина Григор'єва, Світлана Добровольська // Історія української географії. Частина І: Збірник матеріалів Третьої Міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-літньому ювілею академіка Степана Рудницького. – Тернопіль, 2007. - С. 122-125.
  290. Круль, В. П. Історико-географічний край – складова суцільної української етнічної території [Текст] / В. П. Круль // Тези доп. VII з'їзду Укр. геогр. т-ва. – К., 1995. – С. 57-59.
  291. Круль, В. П. Краєзнавство: історична географія: [Конспект лекцій] [Текст] / Володимир Петрович Круль; [за ред. Я. І. Жупанського]. — Чернівці : ЧДУ, 1999. — 107с.
  292. Круль, В. П. Ретроспективна географія поселень Західної України : [монографія] [Текст] / Володимир Петрович Круль. - Чернівці : Рута, 2004. - 381 с. : рис.
  293. Крушевць, П. А. Что такое Россия? Путевья заметки [Текст] / П. А. Крушевць. – Москва : Типо-литографія Высочайше утвержд. Т-ва И. Н. Кушнеревъ и Ко, 1896. – 374 с.
  294. Крылов, А. Населенные места Подольской губернии [Текст] / А. Крылов. - Кам.-Под. : Издательство Подольского губернского статистического комитета, 1905. - 563 с.
  295. Крылов, М. П. Региональная идентичность в Европейской России [Текст] : дис. ... доктора географических наук : 25.00.24 / Крылов Михаил Петрович. – Ин-т географии РАН. - Москва, 2007. - 381 с. : ил. - РГБ ОД, 71 07-11/38.
  296. Куза, А. В. Малые города Древней Руси [Текст] / А. В. Куза. – М. : Наука, 1989. – 168 с. – ISBN 5-02-009473-0.
  297. Кузема, Л. О. Проблема вивчення міст і містечок Правобережної України кінця XVIII – першої половини XIX століття в історіографії XX століття [Текст] / Л. О. Кузема // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2002. – Т. 8 (10). – С. 60-67.
  298. Кузьмич, О. Природні характеристики у виявленні національних особливостей архітектури України [Текст] / О. Кузьмич // Архітектурна спадщина України. Вип. 2. Національні особливості архітектури народу України / За ред. В. Тимофієнка. – К., 1995. – С. 238.
  299. Кукурудза, С. Яків Миколаєвич – автор монографії «Опис географічно-статистичний повіта Кам'янецького» [Текст] / С. Кукурудза // Регіональне географічне краєзнавство: теорія і практика : Ч. 1. – Тернопіль, 2002. – С. 28-32.
  300. Кулаков, В. В. Геообраз як модель культурного ландшафту [Текст] / В. В. Кулаков // Культурний ландшафт: теорія і практика. Збірник наукових праць [за ред. Г. І. Денисика]. – Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2010. – С. 110-113.
  301. Кулешова, М. Е. Управление культурными ландшафтами и иными объектами историко-культурного наследия в национальных парках [Текст] / М. Е. Кулешова. — М.: Изд-во Центра охраны дикой природы, 2002. — 105 с. — [Дополнительные материалы к Стратегии управления национальными парками России; Вып. 6.]. - ISBN 5-93699-026-5.
  302. Культура и пространство. Славянский мир [Текст]. – М. : Издательство «Логос», 2004. – С. 5-16.
  303. Культурная география [Текст]. – М. : Институт Наследия, 2001. – 192 с. – ISBN 5-86443-071-4.
  304. Культурные ландшафты России и устойчивое развитие : четвёртый выпуск трудов семинара «Культурный ландшафт» [Текст] / Под ред. Т. М. Красовской. - М. : Географический фак-т МГУ, 2009. – 270 с.
  305. Культурный ландшафт : вопросы теории и методологии исследований [Текст] / Семинар «Культурный ландшафт»: [второй тематический выпуск докладов]. - М.- Смоленск : Изд-во СГУ, 1998. – 104 с.
  306. Культурный ландшафт : теоретические и региональные исследования. Третий

- юбилейный выпуск трудов семинара «Культурный ландшафт» [Текст] / Отв. ред. В. Н. Калущков, Т. М. Красовская. - М. : Изд-во Моск. ун-та, 2003. – 172 с.
307. Культурный ландшафт как объект наследия [Текст] / Под ред. Ю. А. Веденина, М. Е. Кулешовой. – М. : Институт Наследия; СПб. : Дм. Буланин, 2004. – 620 с., ил. - ISBN 5-86443-110-9, 5-86007-463-8.
  308. Культурология. История мировой культуры : [учебник для вузов] [Текст] / Под ред. проф. А. Н. Марковой. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : ЮНИТИ, 2000. — 600 с.; илл. цв. - ISBN 5-85178-043-6.
  309. Кусков, А. С. Культурные ландшафты и туризм: эволюция концепций и представлений, пространство взаимодействия [Текст] / А. С. Кусков // География и туризм: Сборник научных трудов. – Пермь : ПГУ, 2006. – С. 115-134.
  310. Кусков, А. С. Культурный ландшафт как ресурс для развития регулируемого туризма: современные представления и подходы к типологии [Текст] / А. С. Кусков, Е. И. Арсеньева // Устойчивое развитие туризма: направления, тенденции, технологии. [Сборник материалов международной научно-практической конференции]. - Улан-Удэ : БИП, 2005. – С. 15-25.
  311. Кусков, А. С. Организация и развитие экологического туризма в пространстве культурных ландшафтов российских национальных парков [Текст] / А. С. Кусков, Е. И. Арсеньева // Туризм и устойчивое развитие регионов [Материалы Второй Всероссийской научно-практической конференции]. – Тверь : ТвГУ, 2005. – С. 91-93.
  312. Кусяк, М. Національна структура населення Галичини [Текст] / М. Кусяк // Вісник Львівського університету. Серія географічна. - 2000. - Вип. 26. - С. 226-232.
  313. Кучук-Иоаннесов, Хр. Старинные армянские надписи и старинные рукописи в пределах Юго-Западной Руси и Крыму [Текст] / Христофор Кучук-Иоаннесов // Древности восточные. – Т. II. – Вып. III. – М., 1903. – С. 33-49.
  314. Кушнір, Л. Б. Польське населення на терені Хмельниччини: сторінки історії [Текст] / Л. Б. Кушнір // Поляки на Хмельниччині: Погляд крізь віки [Зб. наук. пр. за матеріалами міжн. наук. конференції (23-24 червня 1999 р.)]. - Хмельницький, 1999. - С. 64-71.
  315. Лаврук, В. В. Водяні млини Поділля [Текст] / В. В. Лаврук, С. В. Іванчик // Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : [матеріали наукової краєзнавчої конференції]. – К. : Рідний край, 1997. – С. 59-61.
  316. Ландшафт и этнос [Текст] / Под ред. Кульпина Э. С. – М., 1999. – 256 с.
  317. Левин, М. Г. Хозяйственно-культурные типы и историко-этнографические области : К постановке вопроса [Текст] / М. Г. Левин, Н. Н. Чебоксаров // Советская этнография. - 1955. - № 4. - С. 3-17.
  318. Лесик, О. В. Замки та монастирі України [Текст] / О. В. Лесик. — Львів : Світ, 1993. — 176 с. - ISBN 5-7773-0140-1.
  319. Липа, К. Під захистом мурів [Текст] / К. Липа. – К. : Наш час, 2007. – 184 с. – (Сер. «Невідома Україна»). – ISBN 978-966-8174-84-1.
  320. Липська, А. Єврейські некрополі Східного Поділля [Текст] / А. Липська // Подільська старовина: [науковий збірник]. До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 174-178.
  321. Липская, А. Винницкая иерусалимка в винницких музеях [Текст] / А. Липская // Доля єврейської духовної та матеріальної спадщини в ХХ ст. Зб. наук. праць. Матеріали конф. 28-30 серпня 2001 р. - К., 2002. - С. 295-297.
  322. Лифшиц, Ю. Натурные исследования здания синагоги XVII-XIX вв. в г. Сатанове Хмельницкой области [Текст] / Ю. Лифшиц // История евреев на Украине и в Белоруссии. Экспедиции. Памятники. Находки: Сб. науч. тр. - СПб., 1994. - С. 120-127.
  323. Лихачев, Д. С. Образ города [Текст] / Д. С. Лихачев // Историческое краеведение в СССР : Вопросы теории и практики : [сб. науч. ст.]. - К. : Наукова думка, 1991. - С. 181-188.

324. Логвіна, В. Л. Історія міст і сіл Поділля в дослідженнях польських учених і краєзнавців XIX – початку XX ст. [Текст] / В. Л. Логвіна // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1998. – Т. 2 (4). – С. 32-35.
325. Лозинський, Р. Напрямки та методи етногеографічного дослідження міського населення [Текст] / Роман Лозинський // Історія української географії. – Випуск 10. – 2004. – С. 76-81.
326. Лотоцький, В. Старообрядческія поселенія въ Подоліи (Историко-этнографическій очеркъ) [Текст] / В. Лотоцький, Л. Юр. // Православная Подолія. Еженедельник Подольской епархіи. – 30 августа 1909. – № 35. – С. 899-911.
327. Лукин, В. Сто еврейских местечек Украины. Исторический путеводитель [Текст] / В. Лукин, А. Соколова, Б. Хаймович. – Вып. 2. : Подолія. – СПб. : Издатель А. Гершт, 2000. – 704 с.
328. Лукин, В. Сто еврейских местечек Украины. Исторический путеводитель [Текст] / В. Лукин, Б. Хаймович. – Вып. 1. : Подолія. – СПб. : Издатель А. Гершт, 1998. – 320 с.
329. Любичанковский, А. В. Проблема понимания культурных ландшафтов в современной отечественной науке [Текст] / А. В. Любичанковский // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2007. - № 10. – 28-34.
330. Любіцева, О. О. Культурний ландшафт як конкретний об'єкт геокультурних досліджень [Текст] / О. О. Любіцева // Культурний ландшафт: теорія і практика. Збірник наукових праць [за ред. Г. І. Денисика]. – Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2010. – С. 117-121.
331. Любіцева, О. О. Культурологічний підхід в географії і ландшафт як індикатор культури [Текст] / О. О. Любіцева // Людина в ландшафті ХХІ століття: Гуманізація географії. Проблеми постнекласичних методологій. [Зб. наук. пр.]. - К., 1998. - С. 135-137.
332. М[ельник] К[атерина]. Путевые очерки Подолія [Текст] / Катерина Мельник // Киевская старина. - 1885. - Декабрь. - С. 651-683.
333. Майнгардт-Гоголь, Н. Охорона і облік культурної спадщини у Хмельницькій області: Заславщина [Електронний ресурс] / Наталія Майнгардт-Гоголь // Метафора спільного дому. Заславщина багатьох культур. – Ізяслав – Острогор. : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2006 / Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/izjaslav/18majngardt.html>. - Назва з екрану.
334. Макарова, О. В. Іноземні колоністи та піддані інших держав на Поділлі в другій половині XIX – на початку XX ст. [Текст] / О. В. Макарова // Матеріали ХІ Подільської історико-краєзнавчої конференції [Ред. кол.: Завальнюк О. М. (відповід. ред.), Баженов Л. В., Винокур І. С. та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Оіом, 2004. – С. 211-220.
335. Макарчук, С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западно-украинских землях в период империализма [Текст] / С. А. Макарчук. – Львов : Вища школа, 1983. – С. 35, 41.
336. Малаков, Д. В. Минуле Немирова [Текст] / Д. В. Малаков. – К. : Оранта, 1998. – 112 с.
337. Малаков, Д. В. По Брацлавщині (от Винниці до Тульчина) [Текст] / Д. В. Малаков. - М. : Искусство, 1982. - 174 с.
338. Малаков, Д. В. Чехи в Немирові [Текст] / Д. В. Малаков // Хроніка-2000. – 1998. – № 25-26 [Україна-Чехія]. – С. 252-262.
339. Мальченко, О. Укріплені поселення Брацлавського, Київського і Подільського воєводств (XV - середина XVII ст.) [Текст] / О. Мальченко. - К., 2001. - 380 с.
340. Мангатаева, Д. Д. Эволюция традиционных систем жизнеобеспечения коренных народов Байкальского региона [Текст] / Д. Д. Мангатаева. — Новосибирск : Изд-во СО РАН, 2000. — 213 с.
341. Матеріали для изследования Подольской губернии въ статистическомъ и хозяйственномъ отношеніяхъ [Текст]. – Каменець-Подольськ : Типографія Губернскаго Управленія, 1873. – 226 с.

342. Мацюк, О. Замки і фортеці Західної України. Мандрівки історичні [Текст] / О. Мацюк. – Львів : Центр Європи, 1997. - 160 с.
343. Маярчак, С. П. Поняття «місто» в контексті вивчення епохи Київської Русі [Текст] / С. П. Маярчак // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Т. 8. «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.». Матеріали третього круглого столу. – Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 305-307.
344. Мельник, Л. В. Вірменська присутність у Могилеві [Текст] / Л. В. Мельник, Ю. І. Красноштейн // Третя Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський: Оіом, 2009. – С. 78-84.
345. Мерков, А. Нарис санітарного стану сучасного Поділля [Текст] / А. Мерков. – У Вінниці, 1929. – С. 20.
346. Меркулов, П. И. Концепция культурного ландшафта и становление представлений об этнокультурном ландшафтоведении [Текст] / П. И. Меркулов // Актуальные проблемы географии и геоэкологии : электронное научное периодическое издание. – 2008. – Вып. 1 (3). – Электрон. дан. (1 файл). - Режим доступа: <http://geoeko.mrsu.ru/2008-1/pdf/01-merkulov.pdf>. - Назва з екрану.
347. Местечка // Брокгаузъ и Ефронъ. Энциклопедический словарь [Электронный ресурс]. – Электрон. текстовые, граф., зв. дан. и прикладная прогр. – М. : ООО «ИДДК», 2002. – 3 электрон. опт. диска (CD-ROM) : зв., цв. ; 12 см. – Систем. требования: Celeron 500 или выше ; 64 Мб ОЗУ ; Windows Me или Windows XP ; SVGA 32768 и более цв. ; 800x600 ; 4x CD-ROM дисковод ; 16-бит. зв. карта ; мышь. – Загл. с экрана. – Диск и сопровод. материал помещены в контейнер 20x14 см.
348. Местечки [Текст] // Еврейская энциклопедия. Сводъ знаний о еврействе и его культуре въ прошломъ и настоящемъ. Под общей ред. док-ра Л. Каценельсона и барона Д. Г. Гинцбурга. - СПб.: Издание Общества для научныхъ Еврейскихъ Изданій и Издательства Брокгаузъ-Ефронъ, 1911. - Т. 11. - С. 438-439.
349. Местечко [Текст] // Краткая еврейская энциклопедия. – Иерусалим, 1990. – Т. 5. – С. 314-321.
350. Микве [Текст] // Краткая еврейская энциклопедия. - Иерусалим: Общество по исследованию еврейских общин. Центр по Исследованию и документации восточноевропейского еврейства. Еврейский университет в Иерусалиме, 1990. - Т. 5. Ма'аган-Михаель – Нюрбергские законы. - С. 346-347.
351. Миколаєвич, Я. Опис географічно-статистичний повіта Кам'янецького [Текст] / Я. Миколаєвич. – Львів : НТШ, 1894. – 120 с.
352. Мильков, Ф. Н. Словарь-справочник по физической географии [Текст] / Ф. Н. Мильков. – М. : Мысль, 1970. – С. 92.
353. Митин, И. И. Характеристика территории в культурной географии [Текст] / И. И. Митин // Науки о культуре – шаг в XXI век: Сб. материалов ежегодной конференции-семинара молодых ученых. - Т. 6. – М. : Рос. ин-т культурологи, 2006. – С. 121-124.
354. Михайлова, И. Б. Малые города Южной Руси в VIII – начале XIII века [Текст] / Ирина Борисовна Михайлова. – СПб. : Издательство С.-Петербургского университета, 2010. – 294 с. – ISBN 978-5-288-050070-1.
355. Мишко, Д. Т. З історії дворища на Україні [Текст] / Д. Т. Мишко // Народна творчість та етнографія. - 1963. - № 1. - Січень-березень. - С. 62-69.
356. Мишулин, А. В. Древние славяне в отрывках греко-римских и византийских писателей по VII в н.э. [Текст] / А. В. Мишулин // ВДИ. – 1941. - № 1. – С. 256.
357. Містечка Східного Поділля [Текст] / Під заг. ред. Григорія Денисика. – Вінниця : Видавництво «Гезис», 2002. – 92 с. – ISBN 966-7699-33-1.
358. Місто [Текст] // Енциклопедія українознавства. - Т. 4. - Львів, 1994. - (Репринтне відтворення видання 1955-1984 р.). - С.1585-1596.

359. Мудрак, Г. В. Садово-паркові ландшафти Середнього Придністер'я – унікальні об'єкти культурної спадщини [Текст] / Г. В. Мудрак, І. М. Война // Культурний ландшафт: теорія і практика. Збірник наукових праць [за ред. Г. І. Денисика]. – Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2010. – С. 132-135.
360. Мудрак, О. В. Теоретико-методологічні засади створення регіонального ландшафтного парку «Середнє Побужжя» як об'єкту екологічної мережі Вінницької області (1-а частина) [Текст] / О. В. Мудрак, В. М. Воловик, Ю. М. Шкатула // Збірник наукових праць Вінницького державного аграрного університету. - Вінниця. - 2006. - Вип. 26. - С. 35-47.
361. На Днестровском «побережи» [Текст] // Киевская старина. Т. XVIII. Июнь, июль. - К., 1887. - С. 638-675.
362. Народы Европейской части СССР. Этнографические очерки [Текст] / Под общей редакцией члена-корреспондента АН СССР С. П. Толстова. – М. : Издательство «Наука», 1964. – Т. 1. – 984 с.
363. Народы России. Живописный альбомъ [Текст]. – Санктпетербургъ : Типографія Товарищества «Общественная Польза», Большая Подъяческая, № 38, 1877. – 572 с.
364. Население Юго-Западной России отъ половины XV в. до Люблинской унии (1569 г.). Соч. М. Ф. Владимірскаго-Буданова [Текст] / М. Ф. Владимірский-Буданов. – Киевъ : Типографія Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, Михайловская улица, дом № 4, 1891. – 210 с.
365. Нечуй-Левицький, І. С. Живцем поховані [Текст] / І. С. Нечуй-Левицький // Зібрання творів у десяти томах. Том сьомий. Прозові твори. – Київ : Наукова думка, 1966. - С. 260-293.
366. Низовцев, В. А. Ландшафтно-исторический подход к функциональному зонированию охраняемых территорий историко-культурного назначения [Текст] / В. А. Низовцев, М. В. Онищенко, Е. В. Богданова // Ландшафтная школа Московского университета: традиции, достижения, перспективы. - М. : РУСАКИ, 1999. - 199 с. - ISBN 5-93347-011-2.
367. Низькошапка, Р. В. Историко-географічні особливості ландшафтів містечка Томашпіль [Текст] / Р. В. Низькошапка // Исторична географія: початок ХХІ сторіччя. Збірник наукових праць. – Вінниця : ПП «Видавництво «Теза», 2007. – С. 133-136.
368. Низькошапка, Р. В. Поняття «містечкові ландшафти» та їх місце в структурі селитебних ландшафтів [Текст] / Р. В. Низькошапка // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Географія. – Вінниця, 2010. – Вип. 20. – С. 64-70.
369. Николаев, В. А. Ландшафтные экотоны [Текст] / В. А. Николаев // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 5. География. – 2003. - № 6. – С. 3-9.
370. Николаев, В. А. Ландшафтоведение : Эстетика и дизайн ландшафта [учебное пособие] [Текст] / В. А. Николаев. — М. : Аспект-Пресс, 2003. — 176 с.
371. Николаев, В. А. Проблемы регионального ландшафтоведения [Текст] / В. А. Николаев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 160 с.
372. Носов, А. М. Территориальные системы сельского хозяйства (экономико-географические аспекты исследования) [Текст] / А.М. Носов. – М. : Янус-К, 2001. – С. 32.
373. Ныммик, С. Я. Соотношение экономической, социальной и социально-экономической географии [Текст] / С. Я. Ныммик // Изучение проблем социально-экономической и социальной географии. – Тарту, 1979. – С. 3-18.
374. Обзор Подольской губернии за 1892 годъ [Текст]. - Б.м.: Б.в., 1892. – С. 105.
375. Олівінський, Л. Т. Місто Полонне в XVI-XIX ст. [Текст] / Л. Т. Олівінський, В. О. Камінський, П. С. Шлезингер // Поляки на Хмельниччині: Погляд крізь віки : [зб. наук. пр. за матеріалами міжн. наук. конференції (23-24 червня 1999 р.)]. - Хмельницький, 1999. - С. 136-138.
376. Олійник, Я. Б. Природні та етнокультурні феномени України [Текст] / Я. Б. Олійник, В. В. Стецюк. – К. : Стафед-2, 2003. – 114 с.

377. Онацкий, Д. Г. Подолия. Краткий исторический очерк с указанием пунктов, важнейших в историческом отношении [Текст] / Д. Г. Онацкий. - К., 1913. - С. 37.
378. Описи Подільської губернії (1800 та 1819 рр.) [Текст] / Упоряд. Ю. С. Земський, В. В. Дячок. – Хмельницький : ХНУ, 2005. - 106 с. - ISBN 966-7789-99-3.
379. Орловский, М. Историческое описание Винницы, уездного города Подольской губернии [Текст] / М. Орловский // Подольскія епархіальныя ведомости. - 1863. - № 8. - С. 299-311.
380. Орловский, М. Историческое описание заштатного г. Смолрича, Каменецкого уезда, Подольской губернии [Текст] / М. Орловский // Подольскія епархіальныя ведомости. - 1864. - № 20. - С. 693-704.
381. Орловский, М. Историческое описание местечка Черноострова, Проскуровского уезда, Подольской губернии [Текст] / М. Орловский // Подольскія епархіальныя ведомости. - 1863. - № 20. - С. 780-787.
382. Орловский, М. Историческое описание уездного г. Гайсина, Подольской губернии [Текст] / М. Орловский // Подольскія епархіальныя ведомости. - 1863. - № 23. - С. 883-888.
383. Орловский, М. Историческое описание уездного г. Летицева Подольской губернии [Текст] / М. Орловский // Подольскія епархіальныя ведомости. - 1864. - № 14. - С. 500-508.
384. Орловский, М. Историческое описание уездного г. Литина, Подольской губернии [Текст] / М. Орловский // Подольскія епархіальныя ведомости. - 1864. - № 23. - С. 780-784.
385. Орловский, М. Историческое описание уездного г. Могилева Подольской губернии [Текст] / М. Орловский // Подольскія епархіальныя ведомости. - 1864. - № 11. - С. 367-374.
386. Орловский, М. Историческое описание уездного г. Проскурова Подольской губернии [Текст] / М. Орловский // Подольскія епархіальныя ведомости. - 1863. - № 5. - С. 181-187.
387. Орловский, М. Историческое описание уездного г. Ямполья Подольской губернии [Текст] / М. Орловский // Подольскія епархіальныя ведомости. - 1864. - № 17. - С. 581-588.
388. Орловский, М. Историческое описание уездного города Брашлага Подольской губернии [Текст] / М. Орловский // Подольскія епархіальныя ведомости. - 1863. - № 1. - С. 8-25.
389. Орловский, М. Историческое описание уездного города Ольгополя, Подольской губернии [Текст] / М. Орловский // Подольскія епархіальныя ведомости. - 1864. - № 8. - С. 259-262.
390. Орловский, М. Местечко Ладзыжинь, Гайсинского уезда, Подольской губернии [Текст] / М. Орловский // Подольскія епархіальныя ведомости. - 1863. - № 17. - С. 659-671.
391. Орловский, М. Местечко Шаргородь, Могилевского уезда, Подольской губернии [Текст] / М. Орловский // Подольскія епархіальныя ведомости. - 1863. - № 14. - С. 549-559.
392. Осадча, Н. Г. Проблеми етноекологічного районування [Текст] / Н. Г. Осадча // Людина в ландшафті ХХІ століття: Гуманізація географії. Проблеми постнекласичних методологій. [Зб. наук. пр.]. - К., 1998. - С. 147-149.
393. Осіп'ян, О. Л. Економічний розвиток вірменських колоній в Галичині, на Поділлі та Буковині в ХІV- ХІХ ст. : Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 [Текст] / Олександр Леонідович Осіп'ян / Донецький держ. ун-т. — Донецьк, 1999. — 19 с.
394. Османов, М. О. Некоторые вопросы изучения хозяйственно-культурных типов [Текст] / М. О. Османов // СЭ. - 1991. - № 2. - С. 52-61.
395. Основания регионалистики : Формирование и эволюция историко-культурных зон Европейской России [Текст] / Под ред. А. С. Герда, Г. С. Лебедева. – СПб. : Издательство СПбГУ, 1999. - 390 с.
396. Отамановський, В. Д. Вінниця в ХІV-ХVІІ століттях. Історичне дослідження [Текст] / В. Д. Отамановський. – Вінниця : Континент-прим, 1993. - 463 с.
397. Очерки домашней и общественной жизни евреев. Их верования, богослужение, праздники, обряды, талмуд и кагал [Текст]. – С.-Петербург : Издание книгопродавца И. Л. Тузова, 1897. – С. 30.
398. Павловский, А. Местечко Жванець Каменецкого уезда Подольской епархии [Текст] / А. Павловский // Подольскія епархіальныя ведомости. - 1869. - № 4. - С. 157-163.

399. Павлюк, В. В. Шляхетські родини Сангушків і Потоцьких в контексті економічного розвитку краю другої половини XIX ст. [Текст] / В. В. Павлюк // Поляки на Хмельниччині: Погляд крізь віки: [Зб. наук. пр. за матеріалами міжн. наук. конференції (23-24 червня 1999 р.)]. – Хмельницький, 1999. – С. 228-236.
400. Павлюк, С. Г. Традиционные и исторические районы как форма территориальной самоорганизации общества (на примере США и России) [Текст] / С. Г. Павлюк. – Диссертация на соискание учёной степени кандидата геогр. наук. – М., 2007. – 237 с.
401. Пажимський, Б. Маєтки (палацово-паркові ансамблі) Хмельниччини XVIII-XIX ст. [Текст] / Богдан Пажимський, Олександр Пажимський. – Хмельницький – Київ, 2006. – 160 с. – ISBN 966-8529-58-8.
402. Пажимський, Б. О. Антонінський парк [Текст] / Б. О. Пажимський // Південно-Східна Волинь: Наука, освіта, культура. [Матер. регіональної наукової краєзнавчої конференції]. – Хмельницький-Шепетівка, 1995. – С. 232-235.
403. Пажимський, Б. О. Створимо товариство прихильників український маєтків [Текст] / Б. О. Пажимський // Антонінський край у просторі і часі / Голов. ред. М. Ю. Костиця. – У 2-х тт. – Т. 1. – Житомир : В. Котвицький, 2008. – С. 171-175. – (Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Вип. 39).
404. Пажимський, О. М. Палацо-паркові ансамблі XVII-XIX ст. - осередок культури Хмельниччини [Текст] / О. М. Пажимський // Поляки на Хмельниччині: Погляд крізь віки : [Зб. наук. пр. за матеріалами міжн. наук. конференції (23-24 червня 1999 р.)]. - Хмельницький, 1999. - С. 239-254.
405. Пажимський, О. М. Проблеми регенерації історико-культурної спадщини містечка Антоніні [Текст] / О. М. Пажимський // Антонінський край у просторі і часі / Голов. ред. М. Ю. Костиця. – У 2-х тт. – Т. 1. – Житомир : В. Котвицький, 2008. – С. 128-141. – (Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Вип. 39).
406. Пажимський, О. М. Садибні ансамблі Подільської Волині / Олександр Пажимський. – Самчики-Хмельницький, 1997. – 216 с.
407. Пажимський, О. М. Самчиківський парк [Текст] / О. М. Пажимський // Культура Поділля: історія і сучасність [Матеріали наук.-практ. конф.]. - Хмельницький, 1993. - С. 220-223.
408. Палац князів Сангушків в Ізяславі [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Палац_князів_Сангушків_в_Ізяславі. - Назва з екрану.
409. Палієнко, В. І. Місця історичного розселення польської людності в Україні в кінці XIX-XX ст. [Текст] / В. І. Палієнко; [НАН України; Інститут історії України / С. В. Кульчицький (ред.)]. — К., 1998. — 78 с. — (Історичні зошити).
410. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. Иллюстрированный справочник-каталог [Текст] : В 4-х т. – Т. 2. Винницкая, Вольнская, Ворошиловградская, Днепропетровская, Донецкая, Житомирская, Закарпатская, Запорожская, Ивано-Франковская, Кировоградская, Крымская области. – К. : «Будівельник», 1985. – 336 с., ил. – Библиогр. : 334-336 с.; Т. 4. Сумская область; Тернопольская область; Хмельницкая область; Черкасская область; Черниговская область; Черновицкая область / Редкол.: Г. Н. Логвин (отв. ред.) и др. – К. : «Будівельник», 1985. – 375 с., ил.
411. Панасенко, Т. В. Розселенська діяльність як основа формування культурного ландшафту [Текст] / Т. В. Панасенко // Культурний ландшафт: теорія і практика. Збірник наукових праць [за ред. Г. І. Денисика]. – Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2010. – С. 144-147.
412. Панкратенкова, Д. О. Культурний ландшафт – основа розвитку екотуризму, проблема його збереження [Текст] / Д. О. Панкратенкова // Культурний ландшафт: теорія і

- практика. Збірник наукових праць [за ред. Г. І. Денисика]. – Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2010. – С. 147-150.
413. Панчук, Г. Гриців та його володарі [Текст] / Г. Панчук, О. Панчук // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції [Ред. кол.: Завальнюк О. М. (відповід. ред.), Баженов Л. В., Винокур І. С. та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Оіом, 2004. – С. 493-497.
  414. Паспорт ландшафтного об'єкту. Парк XVIII-XIX ст. в Мурованих Курилівцях Муровано-Куриловецького району [Текст]. – Львів : Український спеціальний науково-реставраційний проектний інститут «Укрпроектреставрація», 1988.
  415. Пашенко, В. М. Гуманізація, етнокультура й географія [Текст] / В. М. Пашенко // Людина в ландшафті XXI століття: Гуманізація географії. Проблеми постнекласичних методологій. [Зб. наук. пр.]. - К., 1998. - С. 123-127.
  416. Пашенко, В. М. Землезнання. Кн. перша. Методологія природничо-географічних наук [Текст] / В.М. Пашенко. – Київ : Б.в., 2000. – С. 29, 80-90. – Табл. 4. Іл. 4. Бібліогр. : 215 назв. - ISBN 966-02-1613-0.
  417. Пашенко, В. М. Розвиток гуманістичної географії в Україні [Текст] / В.М. Пашенко // Географія в інформаційному суспільстві. [Зб. наук. праць]. У 4-х тт. – К. : ВГЛ Обрії, 2008. – Т. IV. – С. 3-4.
  418. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897. XXXII. Подольская губерния [Текст] / Издание центрального статистического комитета министерства внутренних дел под редакцією Н. А. Тройницкаго. – СПб. : Типографія СПб. акц. общ. печ. и писчебум. дела въ Россіи, 1904. – 285 с.
  419. Петренко, О. С. Панський масток на Східному Поділлі наприкінці XVIII - у першій третині XIX ст.: соціально-економічні та етноконфесійні відносини [Текст] : Автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / НАН України; Інститут історії України. — К., 2005. — 19 с.
  420. Петришин, Г. П. Мале місто у структурі організації розвитку сучасного міста [Текст] / Г. П. Петришин // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Серія: Архітектура. – 2008. - № 632. – С. 186-193.
  421. Петров, М. Б. Вірмени на Поділлі (на допомогу вчителям історії та студентам) [Текст] / М. Б. Петров. – Кам'янець-Подільський : Центр подільства, 1995. – 40 с.
  422. Петров, М. Б. Плоскирів – старовинне містечко Поділля XV-XVIII ст. [Текст] / М. Б. Петров, О. П. Яков'юк // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції [Ред. кол.: Завальнюк О. М. (відповід. ред.), Баженов Л. В., Винокур І. С. та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Оіом, 2004. – С. 419-430.
  423. Петровський, О. Культурна спадщина України : Матеріали до Зводу пам'яток історії та культури Тернопільської області (Тернопільський район та місто Тернопіль) [Текст] / О. Петровський. – Тернопіль : Астон, 2009. - 124 с.
  424. Пламеницька, Є. Малодосліджені фортифікації містечка Жванця на Поділлі [Текст] / Євгенія Пламеницька // Пам'ятки України. Історія та культура. - 1997. - № 3 / Режим доступу: <http://tovtry.com/ua/history/statti/zhvanec/zhvanec.htm>
  425. Пламеницька, О. Оборонно-гідротехнічний комплекс у Кам'янці-Подільському [Текст] / Ольга Пламеницька // Пам'ятки України: Історія та культура. - № 3-4. - 1998. - С. 88-96.
  426. Пламеницька, О. Початок мурованого оборонного будівництва па Поділлі [Текст] / О. Пламеницька // Архітектурна спадщина України. - К., 1994. - Вип. 1. - С.39-57.
  427. Плань г. Брацлава Подольской губернии 1913 г. [Карта] // ДАВО. - Фонд № 896. – Опис № 1. - № 15.
  428. Плань уездного города Винницы Подольской губернии 1915 г. Масштаб 1/10500 [Карта] // ДАВО. - Фонд № 896. – Опис № 1. - № 24.
  429. Плань г. Гайсин Подольской губ. 1913 г. [Карта] // ДАВО. - Фонд № 896. – Опис № 1. - № 30.
  430. Плань уездного города Могилева Подольской губ. 1913 г. [Карта] // ДАВО. - Фонд

- № 896. – Опис № 1. - № 76.
431. Плань уездного города Ольгополь Подольской губ. 1913 г. [Карта] // ДАВО. - Фонд № 896. – Опис № 1. - № 101.
432. Плань Усадебнымъ Землямъ местеч. Печары Подольской губернии Брацлавскаго уезда Вотченнаго Именія наследниковъ графини Юзефины изъ Тизенраузовъ Потоцкой. Составленъ въ 1862 году [Карта] // ДАВО. - Фонд № 896. – Опис № 1. - № 104.
433. Поділля [Текст] // Енциклопедія українознавства. - Т. 6. - Львів, 1996. - (Репринтне відтворення видання 1955-1984 р.). - С. 2142.
434. Поділля: Историко-етнографічні дослідження [Текст]. - К. : Доля, 1994. - 504 с.
435. Подолия. Историческое описание [Текст]. – С.-Петербург. : Типография Высочайше утвержденного Товарищ. «Обществ. Польза», 1891. – 264 с.
436. Подольская губерния. Опыт географическо-статистического описания В. К. Гульдмана [Текст]. – Каменец-Подольский : Типография Подольскаго губернскаго правления, 1889. – С. 13-21.
437. Подольская губернія [Текст] // Еврейская энциклопедия. Сводъ знаний о еврействе и его культуре въ прошломъ и настоящемъ. Под общей ред. док-ра Л. Каценельсона и барона Д.Г. Гинцбурга. - СПб.: Изданіе Общества для научныхъ Еврейскихъ Изданій и Издательства Брокгаузъ-Ефронъ, 1912. - Т. 12. - С. 647-651.
438. Поліщук, М. В. Архітектурно-просторова організація єврейських містобудівних комплексів XV поч. - XX ст. у структурі історичних поселень Поділля [Текст]: Дис... канд. архітектури: 18.00.01 / Поліщук Мирослава Василівна / Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури. - К., 2002. - 256 арк. : іл. - Бібліогр.: арк. 228-241.
439. Поліщук, М. Єврейські містобудівні утворення в структурі історичних поселень України [Текст] / М. Поліщук // «Штетл» як феномен єврейської історії. Зб. наук. пр. Матеріали ІV міжнародної наукової конференції «Єврейська історія та культура в країнах Центральної та Східної Європи» 30 серпня - 3 вересня 1998 р. - К., 1999. - С. 272-277.
440. Поляки на Україні [Текст] // Енциклопедія українознавства. - Т. 6. - Львів, 1996. - (Репринтне відтворення видання 1955-1984 р.). - С. 2215-2228.
441. Природа и самоорганизация общества [Текст]. – Серия «Социостественная история. Генезис кризисов природы и общества в России» / Под ред. Кулышна Э. С. – Вып. XXII. – М. : Московский лицей, 2002. – 256 с. – ISBN 5-76-11-0362-1.
442. Приходнюк, О. П. Слов'яни на Поділлі (VI-VII ст. н.е.) [Текст] / О. П. Приходнюк. - К. : Наукова думка, 1975. - 154 с.
443. Прокоф'єв, О. В. З історії єврейського населення Гайсинщини [Текст] / О. В. Прокоф'єв // Подольський єврейський альманах. - № 2. - 2002. – Вінниця : ВГОО «Поділля-2000», 2002. – С. 41-50.
444. Проскурняк, М. М. Структура ландшафтно-архітектурних комплексів міста Кам'янець-Подільського [Текст] / М. М. Проскурняк, О. А. Скрипій // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Географія. – Вінниця, 2007. – Вип. 14. – С. 47-56.
445. Прусевич, А. Местная старина. Историко-археологическія и этнографическія заметки о м. Зинькове Летичевского уезда [Текст] / А. Прусевич // Подольскія епархіальныя ведомости. - 1905. - № 14. - С. 321-329.
446. Рагулина, М. В. Культурная география: теория, методы, региональный синтез [Текст] / М. В. Рагулина. — Иркутск : Изд-во Ин-та географии СО РАН, 2004. — 171 с.
447. Раменский, Л. Г. Введение в комплексное почвенно-геоботаническое исследование земель [Текст] / Л.Г. Раменский. — М. : Сельхозгиз, 1938. — 620 с.
448. Ратцель, Ф. Народоведеніе [Текст] / Ф. Ратцель; переводъ со второго, совершенно переработаннаго немецкаго изданія, съ разрѣшенія издателей подлинника, съ библиографическимъ указателемъ и дополненіями Д. А. Коропчевскаго. Четвертое

- издание со стереотипа. – С.-Петербург : Книгоиздательское Т-во «Просвещение», 7 рота, соб. д. № 20, 1904. – Т. 1. – 764 с.; 1902. – Т. 2. — 877 с.
449. Регесты и надписи. Свод материалов для истории евреев в России (80 г. – 1800 г.) [Текст]. – СПб. : Типография и Литография Ц. Крейзь, 1899-1913. – Т. 1. – С. 43-44, 149, 234, 274, 277.
  450. Регионоведение : [учебное пособие] [Текст]. 2-е изд., испр. и доп. / Отв. ред. профессор Ю. Г. Волков. – Ростов н/Д : Феникс, 2004. – 448 с. – ISBN 5-222-04815-2.
  451. Реймерс, Н. Ф. Природопользование [Текст] : [словарь-справочник] / Н. Ф. Реймерс. – М. : Мысль, 1990. – С. 262. – ISBN 5-244-00450-6.
  452. Реклю, Э. Земля и люди. Всеобщая география. Томъ V [Текст] / Элизе Реклю. – С.-Петербург : Издание Высочайше утвержденного Товарищества «Общественная польза» и К, 1898. – С. 844-845.
  453. Рибак, І. В. Зінків від найдавніших часів до сьогодні [Наукове видання]. [Текст] / І. В. Рибак. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О. В., 2010. – 160 с., іл.
  454. Ричков, М. О. Археологічна культура і ландшафт [Текст] / М. О. Ричков // Археологія. - № 4. - 1995. - С. 95-111.
  455. Ричков, П. Західноукраїнські міста-фортеці XVI-XVIII століть [Текст] / Петро Ричков // Пам'ятки України. - № 2. - 1990. - С.20-22.
  456. Ровенчак, І. Категорія «культури» у суспільній географії [Текст] / І. Ровенчак // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – 2004. – Вип. 30. – С. 274-277.
  457. Родічкін, І. Д. Старовинні масткі України [Текст] : книга-альбом / І. Д. Родічкін, О. І. Родічкін. – К. : Мистецтво, 2005. – 384 с. : іл. – Текстівки англ., рез. англ. і рос.
  458. Родоман, Б. Б. Поляризация ландшафта как средство сохранения биосферы и рекреационных ресурсов [Текст] / Б. Б. Родоман // Ресурсы, среда, расселение. - М.: Наука, 1974. - 271 с.
  459. Родоман, Б. Б. Саморазвитие культурного ландшафта и геобионические закономерности его формирования [Текст] / Б. Б. Родоман // Географические науки и районная планировка. Сб. 11. - М., 1980. – С. 118.
  460. Рожков, Н. А. Городъ и деревня въ русской исторіи (Краткій очеркъ экономической исторіи Россіи) [Текст] / Н. А. Рожков. – С.-Петербург : Типография И. Н. Скороходова, 1902. – 86 с.
  461. Ролле, І. Очерки исторіи правобережной Украины [Текст] / І. Ролле // Киевская старина. - 1894. - Т. XLV. - С. 387-413.
  462. Романцов, В. О. Українці на одвічних землях (XVIII – початок ХХІ століття) [Текст] / В. О. Романцов. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2004. – 200 с. – ISBN 966-7601-40-4.
  463. Романчук, С. П. Историчне ландшафтознавство : Теретико-методологічні засади та методика антропогенно-ландшафтних реконструкцій давнього природокористування : [монографія] [Текст] / С. П. Романчук. - К. : ВЦ «Київський університет», 1998. - 146 с. – ISBN 966-534-065-1.
  464. Романчук, С. П. Культурні ландшафти Наддніпрянщини від класичної доби українського етносу до сучасності [Текст] / С. П. Романчук // Культурний ландшафт: теорія і практика. Збірник наукових праць [за ред. Г. І. Денисика]. – Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2010. – С. 150-154.
  465. Романчук, С. П. Ландшафтно-етногосподарське районування України (підходи, принципи, методи) [Текст] / С. П. Романчук, П. Г. Тищенко // Тези доп. VII з'їзду Укр. геогр. т-ва. – К., 1995. – С. 69-70.
  466. Романчук, С. П. Основи етногеоекології : [навчальний посібник] [Текст] / С. П. Романчук. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 206 с. – ISBN 966-894-684-6.
  467. Романчук, С. П. Про використання археологічних матеріалів у історико-ландшафтних

- дослідженнях [Текст] / С. П. Романчук // Фізична географія і геоморфологія. - К., 1976. - Вип. 16. - С. 88-94.
468. Романчук, С. П. Становлення культурного ландшафту і ландшафтне різноманіття в Україні [Текст] / С. П. Романчук // Проблеми ландшафтного різноманіття України: [Збірник наукових праць]. - К., 2000. - С. 76-79.
469. Романюк, І. М. Життя вірменської общини м. Могилева-Подільського у XVIII – кінці XIX ст. [Текст] / І. М. Романюк, Б. І. Романюк // Третя Могилів-Подільська науково-красназнавча конференція. – Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський : Оіум, 2009. – С. 84-89.
470. Романюк, І. Описи подільських маєтків наприкінці XIX ст. [Текст] / І. Романюк // Тези доповідей і повідомлення вісімнадцятої Вінницької обласної історико-красназнавчої конференції, 3 лютого 1998 р. - Вінниця, 1998. - С. 38-39.
471. Росіяни на Україні [Текст] / Енциклопедія українознавства. Том 7. Перевидання в Україні [Репринтне відтворення видання 1955-1984 років]. – Львів : Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові, 1998. – С. 2615, 2617.
472. Россия [Текст] // Еврейская энциклопедия. Сводъ знаний о еврействе и его культуре въ прошломъ и настоящемъ. Под общей ред. док-ра Л. Каценельсона и барона Д. Г. Гинцбурга. - СПб.: Изданіе Общества для научныхъ Еврейскихъ Изданій и Издательства Брокгаузъ-Ефронъ, 1912. - Т. 13. - С. 646-673.
473. Рутинський, М. Й. Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження [Текст] : [навчальний посібник] / Михайло Йосипович Рутинський. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 432 с. – ISBN 966-364-363-3.
474. Рыбаков, Б. А. Геродотова Скифия. Историко-географический анализ [Текст] / Борис Александрович Рыбаков. – М. : Изд-во «Наука», 1979. – 242 с.
475. Савчук, Б. Українська етнологія [Текст] / Борис Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2004. – 560 с.
476. Садохин, А. П. Этнология : [ученик] [Текст] / А. П. Садохин. - М. : Гардарики, 2001. - 256 с.
477. Сак, П. М. Феодальные города Украины в конце XV - 60-х годов XVI в. [Текст] / П. М. Сак. - К. : Наукова думка, 1989. - 232 с.
478. Салпагарова, С. И. Формирование этнокультурного ландшафта Карачая (XIX - начало XX вв.) [Текст] : Дис. ... канд. геогр. наук : 25.00.24 / Салпагарова Сусурат Ильясовна. - Карачаевск, 2003 - 147 с. - РГБ ОД, 61:04-11/117.
479. Сас, П. М. Архітектурно-планувальні принципи забудови феодальних міст Поділля у середині XVI ст. [Текст] / П. М. Сас // VII Подільська історико-красназнавча конференція. Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 77-79.
480. Саушкин, Ю. Г. География населения и смежные науки [Текст] / Ю. Г. Саушкин // Материалы I Междуведомственного совещания по географии населения. - М.-Л., 1961. – С. 83-84.
481. Саушкин, Ю. Г. Дифференциация и интеграция географических наук в перспективе [Текст] / Ю. Г. Саушкин, В. С. Преображенский // Вопросы географии. Сб. 100: «Перспективы географии». – М. : Мысль, 1976. – С. 16-27.
482. Саушкин, Ю. Г. Избранные труды [Текст] / Ю. Г. Саушкин. – Смоленск : Универсум, 2001. – 416 с. - ISBN 5-88984-090-8.
483. Саушкин, Ю. Г. Культурный ландшафт [Текст] / Ю. Г. Саушкин // Вопросы географии. — 1946. — № 1. — С. 97-106.
484. Селище міського типу [Текст] // Географічна енциклопедія України : в 3-х т. / Редкол. : ... О. М. Маринич (відп. ред.) та ін. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1989-1993. – Т. 3 : П-Я. – 480 с. : іл. – (В опр.). – ISBN 5-88500-020-4.
485. Семенов Тянь-Шанский, В. П. Что должен знать каждый краевед о географии человека

- [Текст] / В. П. Семенов Тян-Шанский. – Л. : Издательство Брокгауз и Ефрон, 1927. – С. 70, 128.
486. Семенов-Тян-Шанский, В. П. Район и страна [Текст] / В. П. Семенов-Тян-Шанский. – М.; Л. : Гос. изд-во, 1928. — 312 с.
487. Сергійчук, В. Німці в Україні [Текст] / Володимир Сергійчук // Берегиня. – 1999. – № 2. – С. 56-63.
488. Сецинский, Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание [Текст] / Е. Сецинский. - К., 1895. - 247 с.
489. Симашкевич, М. Историко-географический и этнографический очерк Подолии [Текст] / М. Симашкевич // Подольские епархиальные ведомости. – 1875. - № 4. – С. 137; № 6. – С. 189-190; № 8. – С. 250.
490. Симашкевич, М. Историко-статистическое описание заштатного города Хмельника (Под. губ. Лит. уезда) [Текст] / М. Симашкевич // Подольскія епархіальныя ведомости. - 1869. - № 10. - С. 415-432; № 11. - С. 473-481; № 12. - С. 529-544; № 13. - С. 560-577.
491. Сіцинський, Є. Нариси з історії Поділля. Частина 1 [Текст] / Є. Сіцинський. – Вінниця, 1927. – С. 5.
492. Сказаніе о подольском городе Баре и Барскомъ Свято-Покровском монастыре [Текст] // Подольскія епархіальныя ведомости. - 1887. - № 36-37. - С. 826-852.
493. Скала-Подільський замок [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Скала-Подільський_замок. - Назва з екрану.
494. Словарь общегеографических терминов [Текст]. – М. : Прогресс, 1976. – Т. II. – 60-61.
495. Смынтина, Е. Некоторые аспекты археологического изучения связей этноса и ландшафта [Текст] / Е. Смынтина // Ландшафти і сучасність: [Збірник наукових праць]. - Київ-Вінниця. – Вінниця : Гіпаніс, 2000. - С. 167-170.
496. Смирнов, С. В. Археологічна культура: суперечливі моменти розробки проблеми [Текст] / С. В. Смирнов // Археологія. - № 1. - 2003. - С. 7-21.
497. Собечко, О. Р. Культурні ландшафти Львова та їх трансформація [Текст] / О. Р. Собечко, І. М. Волошин // Культурний ландшафт: теорія і практика. Збірник наукових праць [за ред. Г. І. Денисика]. – Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2010. – С. 161-166.
498. Современное состояние еврейских местечек и перспективы их экономического оздоровления [Текст] / Составлено руководителем финансово-экономической секции Окрплана А. М. Кичаевым. – Каменец-Подольск : Издание Каменец-Под. Окрплана, 1929. – С. 1-45.
499. Соколова, А. Архитектура местечек Восточной Подолии (по результатам обмеров, выполненных в городах Шаргород, Томашполе и Чернивцах летом 1993 г.) [Текст] / А. Соколова // Труды по иудаике. – Вып. 2: История евреев на Украине и в Белоруссии. Экспедиции. Памятники. Находки. – СПб., 1994. – С. 53-82.
500. Соколова, А. В. Домостроительная традиция шетглов Подолии в памятниках и памяти [Текст] / А. В. Соколова // Этнографическое обозрение. - № 6. – 2009. – С. 38-57.
501. Соколова, А. Шаргород: некоторые принципы формирования архитектурного пространства. Местечко-улица-дом (по обмерам домов, выполненных в 1993 г.) [Текст] / А. Соколова // Єврейська історія та культура в Україні. Матеріали конф. Київ, 2-5 вересня 1996 р. - С. 196-198.
502. Соловйова, Т. М. Розвиток міст правобережної України у першій чверті XIX ст. [Текст] / Т. М. Соловйова // Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії: матеріали І всеукраїнської наук. конф. - Луганськ, 8-9 лютого 2001 р. – Луганськ : СНУ, 2001. - С. 64-66.
503. Соснова, Н. С. Закономірності формування садибно-паркових комплексів сільських поселень Галичини кінця XVIII–XIX ст. [Текст] / Н. С. Соснова // Містобудування та територіальне планування [наук.-техн. збірник] / Відп. ред. М. М. Осетрін. – Київ: КНУБА, 2001. – Вип.10. – С. 184-188.

504. Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках [Текст] / Редактор-координатор — академик РАН Г. В. Осипов. — М. : Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА—ИНФРА • М), 2000. — 488 с. - ISBN 0-89123-162-X (НОРМА).
505. Сочава, В. Б. Введение в учение о геосистемах [Текст] / В. В. Сочава. — Новосибирск : Наука, 1978. — 319 с.
506. Станіславський, В. В. Міста і містечка Поділля як центри торгівлі в XVI-XVII століттях [Текст] / В. В. Станіславський // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція. Тези доповідей. Секція історії дожовтневого періоду. — Кам'янець-Подільський, 1990. — С. 62-63.
507. Старий замок (Тернопіль) [Електронний ресурс] / Режим доступу: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Старий_замок_\(Тернопіль\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Старий_замок_(Тернопіль)). — Назва з екрану.
508. Старозаславський замок [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Старозаславський_замок. — Назва з екрану.
509. Стопневич, Б. Населеніє Галиції [Текст] / Б. Стопневич // Украинская жизнь. Ежемесячный научно-литературный и общественно-политический журнал. - № 11-12. - М., 1914. - С. 44-59.
510. Стрелецкий, В. Н. Географическое пространство и культура: мировоззренческие установки и исследовательские парадигмы в культурной географии [Текст] / В. Н. Стрелецкий // Известия АН. - Серия географическая. - 2002. - № 4. - С. 18-28.
511. Стрелецкий, В. Н. Культурный ландшафт: теоретические и региональные исследования [Текст] / В. Н. Стрелецкий // Культурно-ландшафтные исследования в Германии: традиции и современность. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 2003. — С. 42-54.
512. Струманський, В. П. Народно-побутовий зміст виробничо-господарського життя подолян [Текст] / В. П. Струманський // Наукові праці історичного факультету. Т. I. — Кам'янець-Подільський, 1995. — С. 203-217.
513. Сулковскій, І. М. Китайгородъ Ушицкаго уезда [Текст] / І. М. Сулковскій // Подольскія епархіальнїя ведомости. - 1889. - № 28. - С. 642-652.
514. Суций, С. Я. Очерки географии русской культуры [Текст] / С. Я. Суций, А. Г. Дружынин. — Ростов н/Д. : СКНЦ ВШ, 1994. — С. 18.
515. Сюткін, С. Ландшафт і етнос: етнологічні проблеми [Текст] / С. Сюткін, В. Єфіменко // Ландшафти і сучасність: Збірник наукових праць. - Київ-Вінниця. - Вінниця: Гіпаніс, 2000. - С. 170-173.
516. Таранец, С. В. Старообрядчество Подолии [Текст] / С. В. Таранец. — Киев, 2000. — 239 с.
517. Теодорович, Н. И. Городъ Кременецъ Волынской губерніи. Церковно-историческій очеркъ [Текст] / Н. И. Теодорович. — Почаевъ : Типографія Почаево-Успенской Лавры, 1890. — 46 с.
518. Теревлянський замок [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Тереблянський_замок. - Назва з екрану.
519. Тойнби, А. Дж. Постигание истории [Текст] / Арнольд Джозеф Тойнби. — М. : Айрис-Пресс, 2002. — 612 с.
520. Толстов, С. П. Основные теоретические проблемы советской этнографии [Текст] / С. П. Толстов // Советская этнография. - 1960. - № 6. - С. 5-15.
521. Толстой, Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике [Текст]. [Изд. 2-е, исп.] / Н. И. Толстой. — М. : Издательство «Индрик», 1995. — 512 с. (Традиционная духовная культура славян / Современные исследования). — ISBN 5-85759-025-6.
522. Топчів, О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика : [навчальний посібник] [Текст] / О. Г. Топчів. — Одеса : Астропринт, 2005. — С. 272-273. — ISBN 966-318-404-3.
523. Трахтенберг, Л. Соболевка: еврейская история прошлого без будущего (XVII-XX века)

- [Текст] / Л. Трахтенберг // Подольский еврейский альманах. – № 2. – 2002. – Винница : ВГОО «Поділля-2000», 2002. – С. 34-40.
524. Трахтенберг, Л. Шаргородская синагога [Текст] / Л. Трахтенберг // Подольский еврейский альманах. – № 2. – 2002. – Винница : ВГОО «Поділля-2000», 2002. – С. 122-124.
525. Трахтенберг, Л. Ялтушков [Текст] / Л. Трахтенберг // Подольский еврейский альманах. – № 2. – 2002. – Винница : ВГОО «Поділля-2000», 2002. – С. 51-55.
526. Тронько, П. Т. Краснзнавство у відродженні духовності та культури. Досвід, проблеми, перспективи [Текст] / П. Т. Тронько. – Київ : Рідний край, 1994. – С. 54-65.
527. Трубочанінов, С. В. Матеріали до історичної топографії Поділля XV-XIX ст. та їх використання [Текст] / С. В. Трубочанінов // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оном, 2005. – Т. 15 : На пошану професора Л. В. Баженова. – С. 366-373.
528. Труды Подольскаго Епархіального историко-статистическаго комитета. Выпускь сьдмой. Подъ редакціей Н. И. Яворовскаго. Приложение къ Подольскимъ Епархіальнымъ Ведомостямъ 1894-1895 гг. Историческія свѣденія о приходахъ и церквахъ Подольской епархіи. Каменецкій уезд. Священника Е. Сецинскаго [Текст]. – Каменец-Подольскій : Типографія Подольскаго губернскаго правленія, 1895. – 611 с.
529. Труды Подольскаго епархіального историко-статистическаго комитета [Текст]. Под ред. Е. Сецинскаго. - Вып. 9. Приходы и церкви Подольской епархіи. - Каменец-Подольск, 1901. - 1064 с.
530. Туровский, Р. Ф. Культурные ландшафты России [Текст] / Р. Ф. Туровский. – М. : Институт наследия, 1998. – 210 с. - ISBN 5-86443-039-0.
531. Тутковський, П. Природна районізація України [Текст] / П. Тутковський. – К., 1922. – С. 2.
532. Тхор, В. І. Соціально-економічний розвиток міст Південно-Східної Волині у XVIII ст. [Текст] / В. І. Тхор // Південно-Східна Волинь: Наука, освіта, культура. Матер. регіональної наукової краєзнавчої конференції. – Хмельницький-Шепетівка, 1995. – С. 140-142.
533. Тютюнник, Ю. Г. О происхождении и первоначальном значении слова «ландшафт» [Текст] / Ю. Г. Тютюнник // Изв. РАН. Сер. геогр. - 2004. - № 4. - С. 116-122.
534. Тютюнник, Ю. Г. Объекты индустриальной культуры и ландшафт [Текст] / Ю. Г. Тютюнник; [предисл. В. М. Пашенко]. – К. : Издательско-печатный комплекс Университета «Украина», 2007. – 152 с. – ISBN 966-7452-39-5.
535. Тютюнник, Ю. Г. Онослєживаніє ландшафта [Текст] / Ю. Г. Тютюнник; [Послєсл. В. М. Пашєнко]. – К. : Издательско-печатный комплекс Университета «Украина», 2010. – 212 с., 37 ил. – ISBN 978-966-8999-24-6.
536. Тютюнник, Ю. Г. От акультурного ландшафта к ландшафтоиду [Текст] / Ю. Г. Тютюнник // Культурний ландшафт: теорія і практика. Збірник наукових праць [за ред. Г. І. Денисика]. – Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2010. – С. 4-10.
537. Українська народність: Нариси соціально-економічної та етнополітичної історії [Текст]. - К. : Наукова думка, 1990. – 560 с.
538. Украинский народ въ его прошломъ и настоящемъ [Текст] / Подъ редакціей проф. Ф. К. Волкова, проф. М. С. Грушевскаго, проф. М. М. Ковалєвскаго, акад. Ф. Е. Корша. – Петроградъ : Типографія т-ва «Общественная польза», Б. Подьяческая, 1916. – С. 410-411.
539. Урсу, Н. О. Мистецька спадщина домініканського ордену на території України XVIII-XIX ст. [Текст] / Н. О. Урсу. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2007. – 368 с. – ISBN 978-966-96776-7-9.
540. Фадієнко, С. В. Гуманістичний підхід у ландшафтознавстві [Текст] / С. В. Фадієнко // Географія в інформаційному суспільстві. [Зб. наук. праць]. У 4-х тт. – К. : ВГЛ Обрії, 2008. – Т. IV. – С. 11.
541. Федорова, Н. В. Аналитический обзор основных современных этноландшафтных

- концепцій [Текст] / Н. В. Федорова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «География». – Т. 14. - № 1 (2001). – С. 137-141.
542. Філінюк, А. Г. Особливості розвитку культури міст і містечок Правобережної України наприкінці XVIII – в першій третині XIX століття [Текст] / А. Г. Філінюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Т. 7. «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.». Матеріали третього круглого столу. – Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 234-254.
543. Фильваров, Г. Синагога в современном мире. Проблемы регенерации еврейских культовых зданий в Украине [Текст] / Г. Фильваров, Е. Котляр // Доля єврейської духовної та матеріальної спадщини в XX ст. [зб. наук. праць]. Матеріали конф. 28-30 серпня 2001 р. – К., 2002. – С. 329-335.
544. Фридкина, И. Шаргород - живая память веков [Текст] / И. Фридкина, Ю. Бурдынский // "Штетл" як феномен єврейської історії. Зб. наук. пр. Матеріали IV міжнародної наукової конференції «Єврейська історія та культура в країнах Центральної та Східної Європи», 30 серпня - 3 вересня 1998 р. - К., 1999. - С. 80-85.
545. Фролова, М. Ю. Восприятие ландшафтов и пейзажная политика во Франции [Текст] / М. Ю. Фролова // Вестник Моск. ун-та. - Сер. 5. География. - 1997. - № 2. - С. 30-33.
546. Фроянов, И. Я. Города-государства Древней Руси [Текст] / И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. – Л. : Издательство Ленинградского университета, 1988. – 269 с. – ISBN 5-288-00115-4.
547. Фундаментальные проблемы культурологии : В 4 т. Том. 1: Теория культуры [Текст] / отв. ред. Д. Л. Спивак. – СПб. : Алетейя, 2008. – 432 с. – ISBN 978-5-91419-050-4.
548. Хагтет, П. География: синтез современных знаний [Текст] / П. Хагтет. – М. : Прогресс, 1979. – С. 282.
549. Хаймович, Б. Историко-этнографические экспедиции Петербургского еврейского университета [Текст] / Б. Хаймович // История евреев на Украине и в Белоруссии. Экспедиции. Памятники. Находки: [Сб. науч. тр.]. - СПб., 1994. - С. 15-43.
550. Хитерер, В. Тростянець: история одного местечка [Текст] / В. Хитерер // «Штетл» як феномен єврейської історії. Зб. наук. пр. Матеріали IV міжнародної наукової конференції «Єврейська історія та культура в країнах Центральної та Східної Європи» 30 серпня - 3 вересня 1998 р. - К., 1999. - С. 85-92.
551. Ходорковский, Ю. К вопросу об исследовании историко-архитектурного наследия еврейских общин Украины [Текст] / Ю. Ходорковский // Вестник еврейского университета в Москве. – 1993. - № 3. – С.108-128.
552. Холковська, Т. Ю. Культурно-ландшафтна спадщина у працях польських вчених XIX-XX сторіч [Текст] / Т. Ю. Холковська // Культурний ландшафт: теорія і практика. Збірник наукових праць [за ред. Г. І. Денисика]. – Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2010. – С. 183-186.
553. Хоптяр, Ю. А. Утворення та розвиток ярмарків на Поділлі [Текст] / Ю. А. Хоптяр // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1998. – Т. 2 (4). – С. 108-113.
554. Царенко, С. О. Принципи та методи управління розвитком історичних міст на прикладі Поділля [Текст] : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури: 18.00.01 / Царенко Сергій Олександрович / Державний науково-дослідний інститут теорії та історії архітектури і містобудування Державного комітету будівництва та житлової політики України. - К., 2000. - 22 с.
555. Царенко, С. О. Проблеми збереження історичної забудови в малих містах Вінниччини [Текст] / С. О. Царенко // Меджибіж: 850 років історії : [матеріали науково-практичної конференції, 17 серпня 1996 р.]. – Меджибіж, 1996. – С. 85-87.

556. Царенко, С. Сага про Подільську Гардаріку. Історико-будівне есе [Текст] / С. Царенко. - Вінниця, 2002. - 10 с.
557. Церква Святого Івана Хрестителя в Ізяславі [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Церква_Святого_Івана_Хрестителя_в_Ізяславі. - Назва з екрану.
558. Чалая, И. П. Культурно-ландшафтное районирование Тверской области [Текст] / И. П. Чалая, Ю. А. Веденин. — М. : Институт Наследия, 1997. — 286 с.
559. Чебоксаров, Н. Н. Экология и типы традиционного сельского жилища [Текст] / Н. Н. Чебоксаров, И. А. Чебоксарова // Типология основных элементов традиционной культуры. - М., 1984. - С. 34-64.
560. Чеснов, Я. В. О теории «культурных областей» в американской этнографии [Текст] / Я. В. Чеснов // Концепции зарубежной этнологии. Критические этюды. - М., 1976. - С. 82-103.
561. Чубинский, П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край [Текст] / П. П. Чубинский. - Юго-западный отдел: материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским. - СПб., 1872. - Т. VII. - Вып. 1-6. - 337 с.
562. Шаваева, М. О. Этнокультура как многофункциональная система взаимодействия [Текст]: Дис. ... канд. филос. наук / Марина Олиевна Шаваева: 24.00.01 : Ростов н/Д, 2004. - 159 с. - РГБ ОД, 61:05-9/126.
563. Шаргородская синагога [Текст] // Подольский еврейский альманах. - Винница : ВГОО «Поділля-2000», 2002. - № 2. - С. 122-123.
564. Шенников, А. А. О понятии «этнографический комплекс» [Текст] / А. А. Шенников // Доклады отделений и комиссий Географического общества СССР. - Л., 1967. - Вып. 3. - С. 39-41.
565. Шестопал, М. Євреї на Україні (історична довідка) [Текст] / Матвій Шестопал // Дніпро. - 1998. - № 5-6. - С. 38-133.
566. Шиппер, И. Ранние стадии еврейской колонизации в Польше. (Сельская колонизация) [Текст] / И. Шиппер // Еврейская старина. - 1911. - № 4. - С. 161-179.
567. Шишин, М. Ю. Ноосфера, культура, культурный ландшафт [Текст] / М. Ю. Шишин. - Новосибирск : Из-дво СО РАН, 2003. - 234 с.
568. Шкляр, Л. Е. Этнос. Культура. Личность. Философско-методологические аспекты исследования [Текст] / Л. Е. Шкляр. - К. : Наукова думка, 1992. - 84 с.
569. Шпичко, Н. Поява польської національної меншини на території Поділля [Текст] / Неля Шпичко // Мاستок. Науково-красназничий збірник. Випуск 1. Матеріали науково-красназничої конференції «Палацово-паркове мистецтво Хмельниччини: історія, проблеми, вивчення, збереження й використання», 14 вересня 2007 року. - Самчики, 2007. - С. 78-86.
570. Штетл, XXI век: Полевые исследования [Текст] // Сост. В. А. Дымшиц, А. Л. Львов, А. В. Соколова. - СПб. : Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2008. - 292 с. + [24 с.] ил. (Studia Ethnologica; Вып. 5). - ISBN 978-5-94380-076-4.
571. Штойко, П. Ландшафт і етнос: парадигми світоглядних орієнтацій [Текст] / П. Штойко // Ландшафти і сучасність: [Збірник наукових праць]. - Київ-Вінниця. - Вінниця : Гіпаніс, 2000. - С. 161-163.
572. Шульгин, П. М. Концепция культурного ландшафта и практика охраны этнографического наследия (на примере территорий российского Севера) [Текст] / П. М. Шульгин // Мир России. - 2007. - № 3. - С. 147-166.
573. Щур, Л. О. Вірменські поселення на Поділлі (XIII-XVII ст.) [Текст] / Л. О. Щур // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : історичні науки. - Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1998. - Т. 2 (4). - С. 103-108.
574. Щур, Л. О. З історії єврейських поселень на Поділлі [Текст] / Л. О. Щур // Наукові

- праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіон, 2001. – Т. 5 (7). – С. 165-173.
575. Энциклопедический словарь [Текст]. – М., 1954. – С. 202.
576. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд [Текст]. Вып. 18 (*matoga - *męxъyka). – М. : Наука, 1993. – 255 с. – ISBN 5-02-011039-6.
577. Этнографические исследования развития культуры [Текст] / Ответственные редакторы А. И. Першиц, Н. Б. Тер-Акопян. – М. : Наука, 1985. – 263 с.
578. Этнография восточных славян : очерки традиционной культуры [Текст]. – М. : Наука, 1987. – 553 с.
579. Этнография и смежные дисциплины. Этнографические субдисциплины. Школы и направления. Методы [Текст]. – М. : Наука, 1988. – 225 с.
580. Юго-западный календарь на 1873 г. [Текст]. – С. 51.
581. Яворовский, Н. Историко-статистическое описание заштатного города Бара и заштатного барского Свято-Покровского монастыря [Текст] / Н. Яворовский // Подольская епархиальная ведомости. - 1875. - № 12. - С. 356-369.
582. Язловецкий замок [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://uk.wikipedia.org/wiki/Язловецкий_замок. – Назва з екрану.
583. Ямполь [Текст] // Еврейская энциклопедия. Сводь знаний о еврействе и его культуре вь прошломь и настоящемь. Под общей ред. док-ра Л. Каценельсона и барона Д. Г. Гинцбурга. - СПб.: Издание Общества для научныхь Еврейскихь Изданий и Издательства Брокгаузь-Ефронь, 1913. - Т. 16. - С. 401.
584. Ямсков, А. Н. Этноэкологические исследования культуры и концепция культурного ландшафта [Текст] / А. Н. Ямсков // Культурный ландшафт: теоретические и региональные исследования. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 2003. — С. 62–77.
585. Ястребицкая, А. Л. О специфике средневековой урбанизации: малые города [Текст] / А. Л. Ястребицкая // Древности славян и Руси. – М. : Наука, 1988. – С. 191-197.
586. Aasbø, S. History and Ecology in Everyday [Text] / S. Aasbø // Papers from the Department of Geography, University of Trondheim. — 1999. — № 27. – P. 35.
587. Adamczyk, J. L. Fortyfikacje stałe na polskim przedmurzu od połowy XV do końca XVIII wieku [Text] / Jan Leszek Adamczyk. – Kielce : Politechnika Świętokryska, 2004. – 249 s.
588. Aftanazy Roman. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Część II. Ziemie ruskie Korony [Text]. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolinskich, 1996. - Tom IX. - Województwo podolskie. – 428 s.; Tom X. - Województwo braclawskie. – 575 s.
589. Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej wydany z zasilkiem Akademii Umiejętności w Krakowie. Epoka przełomu z wieku XVI-go na XVII-ty. Dział II-gi “Ziemie Russkie” Rzeczypospolitej. Opracował i wydał Aleksander Jabłonowski, czł. czyn. Akademii Umiejętności w Krakowie [Карти]. – Warszawa-Wiedeń, 1899-1904. – 17 s.
590. Bastian, O. Assessment and classification of landscapes — adopting and developing Neef's landscape research in Saxony (Germany) [Text] / O. Bastian // Вісник Львів. ун-ту. — Сер. Географічна. — 2004. — Вип. 31. — С. 56–65.
591. Blache, P. Vidal de la. Principles of Human Geography [Text] / P. Vidal de la Blache. — N.Y., 1926. – 258 p.
592. Bujak, Fr. Galicya. Tom 1. Kraj. Ludność. Społeczeństwo. Rolnictwo [Text] / Fr. Bujak. – Kraków : Druk W. L. Anczyca, 1908. – S. 129.
593. Civilizations. Culture, ambition, and the transformation of nature [Text]. By Felipe Fernandez-Armesto. New-York : The Free Press, 2001. – 545 p.
594. Claval, P. Geographie culturelle. Une nouvelle approche des societees et des milieux [Text] / P. Claval. — Paris : Armand Colin, 2003. — 288 p.
595. Cosgrove, D. Author's reponse [Text] / D. Cosgrove // Progress in human geography. — 2005. — 29. — № 4. — P. 479–482.
596. Cosgrove, D. Landscape and Myths, Gods and Humans [Text] / D. Cosgrove // Landscape

- politics and Perspectives. — Providence : Berg Publisher Ltd., 1993. — pp. 281-305.
597. Cosgrove, D. Social formation and symbolic landscape [Text] / D. Cosgrove. — London : Croom Helm, 1984. — 293 p.
598. Cosgrove D., Jackson P. New directions of culture geography [Text] / D. Cosgrove // Area. — 1987. — 19. — P. 95–101.
599. Cosgrove, D. Towards a radical cultural geography: problems of theory [Text] / D. Cosgrove // Antipode, vol. 15, № 1, 1983, p. 1-11.
600. Cultural landscape [Text] // Encyclopedia of human geography. - SAGE Publications, 2006. — P. 75-78.
601. Czepczyński, M. Cultural Landscapes of Post-Socialist Cities. Representation of Powers and Needs [Text] / Mariusz Czepczyński. — Hampshire : Ashgate Publishing Limited, 2008. — 209 p.
602. Czołowski, A. Przeszość i zabytki wojewódstwa Tarnopolskiego. Z 160 ilustracjami na 78 tablicach i kartą zabytków [Text] / Aleksander Czołowski, Bohdan Janusz. — Tarnopol : Nakładem powiatowej organizacji narodowej, 1926. — 283 s.
603. Daniels, S. Fields of Vision: Landscape Imagery and National Identity in England and United States [Text] / S. Daniels // Polity Press, United Kingdom. — Oxford, 1993. — 266 p.
604. Daniels, S. Iconography of landscape: essays on the symbolic representation, design and use of past [Text] / S. Daniels, D. Cosgrove. — Cambridge: Cambridge University Press, 1989. — 328 p.
605. Dashkevych Y. L'etablissement des Armenies en Ukraine rendant les XI-XVIII siecles [Text] / Y. Dashkevych // Re Arm., N.S. - 1968. - T. 6. - P. 355-371 // В кн. Дашкевич, Я. Вірменія і Україна. - Львів - Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 2001. - С. 103-141.
606. Duncan, J. S. The superorganic in American cultural geography [Text] / J. S. Duncan // Annals of the Assotiation of American Geographers, vol. 70, № 2, 1980, p. 181-198.
607. Encyclopaedia judaica, second edition [Text]. — Keter Publishing House, 2007. — Vol. 18. — P. 524-527.
608. Encyclopedia of social and cultural anthropology [Text]. Edited by Alan Barnard, Jonathan Spencer. — London; New York : Routledge, 2002. — P. 206-216.
609. Geografia albo dokładne opisanie królestw Galicyi i Lodomeryi. Wydanie powtórne [Text]. — We Lwowie : Nakładem Wojciecha Manieckiego, 1858. — 104 s.
610. Geoinformation Technologies for Geocultural Landscapes : European Perspectives [Text]. — London : Taylor & Francis Group, 2009. — 291 p. — ISBN 978-0-203-88161-3 (eBook).
611. Granö J. G. Geographische Ganzheiten [Text] // Petermann Mit. — 1935. — 81. — P. 295–302.
612. Harthshorne, R. The nature of geographie. A critical survey of current thogth in the lighth of the past [Text] / R. Harthshorne. — Pensilvania : Association of American Geographers, 1939. — 469 p.
613. Jablonowski, A. Źródła dziejowe. T. XXII. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym [Tekst] / A. Jablonowski. - T. XI. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dz. III. - Warszawa, 1897. - 736 s.
614. Jackson, J. B. The Vernacular Landscape [Text] / J. Jackson // In : Penning-Rowse E. C., Lowenthal D. (eds.). Landscape Meanings and Values. — London : Allen and Unwin, 1986. — 212 p.
615. Jackson, J. B. Landscape as Theatre [Text] / J. B. Jackson // Landscape. - 1979. — 23. — № 1. — P. 3–7.
616. Kroeber, A. L. Culture, a critical review of concepts and definitions [Text] / A. L. Kroeber, C. Kluckhohn // Papers of the Peabody Museum of American archeology and ethnology. — Cambridge : Harvard University, 1952, vol. 47, p. 1-222.
617. Lowenthal, D. English Landscape Tastes [Text] / D. Lowenthal, H. C. Prince // Geographical review. — 1965. — 55. — № 2. — P. 187–222.

618. Lowenthal, D. English Landscape [Text] / D. Lowenthal, H. C. Prince // Geographical review. — 1964. — 54. — № 3. — P. 309–346.
619. Miasto Tarnopol w roku 1672 napisał Ludwik Finkel [Text]. – Tarnopol : Z drukarni St. Kossowskiego, 1892. – 36 s.
620. Neef, E. Uber den Begriff Komplementaritat in der Geographie [Text] / E. Neef // Petermanns Geogr. Mitt. — 1985. — 129. — № 2. — P. 141–142.
621. Pobóg Gorski, W. Powiat Mogylowski w gubernii Podolskiej. Opys geograficzno-historyczny wszystkich miast, miasteczek, wsi, przysilkow, tutorow, slowen zaludnionych miejscowości wtym powiece z dodaniem odpowienich documentow [Text] / W. Pobóg Gorski. – Krakow : Czas, 1902. - 347 s.
622. Podole, Wolyn, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów przez Alexandra Przezdzickiego [Text]. Tom drugi. – Wilno : Teofila Glücksberga, 1841. – 158 s.
623. Podręcznik geografii Galicyi na podstawie prac monograficznych i urzędowych źródeł [Text]. Ułożył Lucyan Tatomir. Wydanie drugie. – We Lwowie : Nakładem księgarni Seyfartha i Czajkowskiego, 1876. – S. 140-168.
624. Postwestern cultures. Literature, Theory, Space [Text]. Edited by Susan Kollin. – Lincoln and London : University of Nebraska press, 2007. – 268 p.
625. Przewodnik po Polsce w 4 tomach. Tom II. Polska Południowo-Wschodnia [Текст] / Redaktor : Stanisław Lenartowicz. 19 map i 8 planów miast. Wydanie pierwsze. – Warszawa, 1937. – 540 s.
626. Raszeja, E. Ochrona i wykorzystanie zasobów krajobrazu kulturowego w projektach rewitalizacji obszarów wiejskich Europy [Text] / E. Raszeja // De rebus futuris memento: przyszłość przeszłego krajobrazu kulturowego Ziemi Sławieńskiej pod redakcją Włodzimerza Rączkowskiego i Jana Sroki. – Sławno : Fundaja “Dziedzictwo”, Sławieński Dom Kultury, 2002. – S. 25-38.
627. Rietbergen, P. Europe. A Cultural History [Text] / P. Rietbergen. – London; New York : Routledge, 2005. – 490 p.
628. Rose, G. Feminism and Geography [Text] / G. Rose // The Limits of Geographical Knowledge. — N.Y. : Polity Press, 1993. — P. 86–113.
629. Sauer, K. Morphology of Landscape [Text] / K. Sauer // University of California. — Publications in Geography. — 1925. — Vol. II. — № 2. — P. 19–53.
630. Sauer, K. The forth dimension of geography [Text] / K. Sauer // Annals of the Association of American Geographers. — 1974. — Vol. 64. — № 2. — P. 189–192.
631. Schein, R. H. The place of landscape: a conceptual framework for interpreting of american scene [Text] / R. H. Schein // Annals of the Association of American Geographers. - 1997. - Vol. 87. - № 4. - P. 660–680.
632. Schluter, O. Die Erdkunde in irhem Verhalthnis zu den Natur- und Geisteswissenschaften [Text] / O. Schluter // Geographische Amzeiger. — 1920. — Bd. 21. — p. 145-218.
633. Seymour-Smith, C. Macmillan Dictionary of Anthropology [Text] / C. Seymour-Smith. — London : The Macmillan Press, 1986. – 305 p.
634. Słownik geograficzny krolewstwa polskiego i innych krajow słowiańskich [Text]. – Warszawa : Druk “Wieku” Nowy-Świat, 1880-1902. – W 16 tomach.
635. Stampfer, S. The 1764 Census of Polish Jewry [Text] / S. Stampfer // Bar-Ilan University, Studies in Judaica and the Humanities. – Vol. 24-25 (1989): Studies in the History and Culture of East European Jewry. – P. 133-139, 147.
636. Starożytna Polska pod względłym historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana przez Michała Balińskiego i Tymotensa Lipińskiego [Text]. Tom II. – Warszawa : Nakład i druk S. Orgelbranda, 1845. - 1389 s.
637. Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii Podolskiej z ricynami s mappami przez X. Wawrzynca Marcyńskiego, kaznodzieię katedralnego kamienieckiego i kapelana

- G. Tress, H. Decamps, A.-M. d'Hautesserre // *Landscape and Urban Planning*. — 2001. — № 57. — P. 38.
641. Tuan, Yi-Fu. *Man and Nature* [Text] / Yi-Fu Tuan // *Landscape*. - 1966. - 15. - № 3. - P. 78.
642. Urbański, A. *Memento kresowe*. 165 ilustracji w tekście [Text] / Antoni Urbański. — Warszawa, 1929. — 156 s.
643. Urbański, A. *Pro memoria*. 4-ta serja rozgromionych dworów kresowych. 165 ilustracji w tekście [Text] / Antoni Urbański. — Warszawa, 1929. — 154 s.
644. Urbański, A. *Z Czarnego szlaku i tamtych rubieży*. Zabytki Polskie przepadłe na Podolu, Wołyniu, Ukrainie. Wydanie drugie [Text] / Antoni Urbański. — Warszawa : Dom książki polskiej, 1928. — 136 s.
645. Vistad, O. I. *Roros and the locals: Word Heritage Site and vernacular landscape* [Text] / O. I. Vistad // *Papers from the Department of Geography*. — University of Trondheim. — 1999. — № 27. — p. 56-65.
646. William, R. *Keywords / Mapping the futures: local cultures, global change* [Text] / R. William; Bird J., Curtis B., Putnam T., eds. — New York : Routledge, 1993. — P. 135-156.
647. *Worldmark Encyclopedia of Cultures and Daily Life* [Text]. Volume 1-5. Second Edition / Editors Timothy L. Gall and Jeneen Hobby. — New York : Gale, Cengage Learning, 2009. — 2812 p.
648. Zelinsky, W. *North America's vernacular regions* [Text] / W. Zelinsky // *Annals of the Association of American Geographers*, 1980. - Vol. 70. - No 1. — p. 145-167.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
ОСНОВИ ТЕОРІЇ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ КУЛЬТУРНИХ ЛАНДШАФТІВ	5
Географічне трактування концепції культури	7
Географічне трактування концепції етнокультури	18
Аналіз концепцій культурного ландшафту в американській та європейській географії	22
Концепція культурного ландшафту в руській та українській географії	31
Властивості та структура культурного ландшафту	40
Принципи і методи досліджень культурних ландшафтів	48
РЕГІОНАЛЬНЕ ЕТНОКУЛЬТУРНЕ ЛАНДШАФТОЗНАВСТВО	53
Етнокультурне ландшафтознавство: предмет і об'єкт	53
Ландшафт: культурний versus етнокультурний	57
Етнокультурний ландшафт як регіон	66
Фізико-географічні особливості Поділля як етнокультурного регіону	76
ЕТНОГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОДІЛЛЯ	83
Дослідження етноландшафтів у ХІХ сторіччі	83
Дослідження етноландшафтів у ХХ-ХХІ сторіччях	89

Етнологічна історія заселення регіону	92
ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА СТРУКТУРА ЕТНОЛАНДШАФТІВ МІСТЕЧОК ПОДІЛЛЯ	109
Формування селитебної мережі регіону	112
Загальні особливості етнокультурних ландшафтів містечок регіону	123
Історія вивчення подільських містечок	124
Етимологія терміну «містечко»	129
Дефініція та критерії виділення «містечка»	130
Історія формування етноландшафтів містечок Поділля	135
Етнографічна та демографічна характеристика містечок	138
Ландшафтна структура містечок Поділля	140
Ландшафтна структура штетлів	149
Польська етнокультура у містечках Поділля	167
Вірменські культурні ландшафти	180
ПЕРСПЕКТИВИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ОХОРОНА ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ЛАНДШАФТІВ МІСТЕЧОК ПОДІЛЛЯ	186
ПІСЛЯМОВА	201
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	206
ДОДАТКИ	243

Наукове видання

Воловик Володимир Миколайович

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ЛАНДШАФТИ МІСТЕЧОК ПОДІЛЛЯ

Монографія

Редактор *Денисик Г. І.*

Комп'ютерна верстка *Воловик В. М.*

Підписано до друку 05.05.2011 р.
Формат 29,7×42¼ Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Arial.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 9,78
Зам № 2011-094

Вінницький національний технічний університет,
КІВЦ ВНТУ,
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95,
ВНТУ, ГНК, к. 114.
Тел. (0432) 59-85-32

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 3516 від 01.07.2009 р.

Віддруковано у Вінницькому національному технічному університеті,
в комп'ютерному інформаційно-видавничому центрі,
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95,
ВНТУ, ГНК, к. 114.
Тел. (0432) 59-81-59

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 3516 від 01.07.2009 р.